

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTURANTURA
MƏRKƏZİ

Əliyeva Fatimə Elmar qızı

“Müasir global problemlər və onların həllinin hüquqi aspektləri”

MÖVZUSUNDA

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı:

050404 – “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma:

“İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

h.ü.f.d.,dos.M.G.Zeynalov

h.ü.f.d.,b/m.S.Z.Səbzəliyeva

KAFEDRA MÜDİRİ:

i.e.d.,prof.M.A.Əhmədov

Bakı 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. MÜASİR QLOBAL PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİNDƏ HÜQUQUN ROLU	7
1.1.Müasir qlobal problemlərin ümumi xarakteristikası və onların təsnifatı.....	7
1.2.Qlobal problemlərin əsas yaranma səbəbləri	19
1.3.Qlobal problemlərin hüquqi mexanizmləri və beynəlxalq tənzimləyici institutlar.....	23
II FƏSİL.QLOBAL PROBLEMLƏRİN İQTİSADİ ASPEKTLƏRİ.....	29
2.1 Dünya ərzaq problemi və onu həlli mexanizmləri	29
2.2 Ekosistemdəki ziyanla əlaqədar dünya iqtisadiyyatında itkilər	37
2.3 Müasir elmi-texniki problemlər və onların aradan qaldırılmasının hüquqi təminatı	45
III FƏSİL. MÜASİR QLOBAL PROBLEMLƏRİN HƏLLİNİN HÜQUQİ TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ.....	55
3.1.Qlobal xarakterli problemlərə milli-hüquqi çərçivədə müdaxilə.....	55
3.2.Dünya dövlətlərinin qlobal problemlərlə birgə mübarizəsinin beynəlxalq hüquqi dəstəklənməsi	65
3.3.Azərbaycan Respublikasının qlobal problemlərin həllinə yönəldilmiş inteqrasiya prosesində iştirakı	71
NƏTİCƏ	86
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	89

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. “Qlobal problemlər” termini (*les problems globaux* - fransız, *Globale Probleme* alman, *global problems*-ingilis, *los problemas globales* -ispan, *problemy globalne* - polşa) müxtəlif dillərdə səs bənzərliyini göstərir. Təəsüf ki, bu oxşarlıq bununla bitmir. Səs-adların oxşarlığı onların semantik sahəsini müəyyənləşdirən məzmunu çevrilmir.

Öz təbiətinə görə, qlobal problemlər heç bir sərhəd tanımırlar. Onlar dövlətin beynəlxalq hüququn ən vacib subyekti olaraq onun tərkibinə daxil olan məsələlərin kataloq-diapazonunun birləşməsinə əlverişli şərait yaradan prosedurların başlanmasına görə məsuliyyət daşmasını tələb edirlər. Onlar həm də müasir beynəlxalq hüquqda məcburi olan normalar əsasında dövlətin digər hüquq alətləri (siyasi, iqtisadi, sosial) ilə birlikdə onların həllini asanlaşdıracaq belə hüquqi alətlər yaratmasını tələb edirlər.

Qlobal problemlərin mövcudluğunun dərk edilməsi 60-ci illərin axırı 70-ci illərin əvvəllərində yarandı. Şübhəsiz buna, BMT-nin Baş katibi U Tanın 1969-cu il tarixli ekoloji məruzəsi, həmçinin 1972-ci ildə daimi yeri Nayrobi olan dünya miqyaslı ekoloji müəssisə olan ətraf mühitin mühafizəsi proqramı -UNEP-in təsis olunması ilə bağlı Stokholmda təşkil olunan konfrans oldu. UNEP qərarların icrasını ixtisaslaşmış müəssisələr, məsələn, UNDP, daimi inkişaf üçün xüsusi yaradılmış Komissiya (Commission on Sustainable Development) təqib edirlər.

60-cı illərin sonunda qanunvericilikdə ətraf mühitin qorunması üzrə dövlət proqramlarının əsası qoyuldu. Əvvəlcə Amerika Birləşmiş Ştatları 1969-cu ildə ekoloji qanunlar (National Environmental Protection Act) qəbul etdi. 1971-ci ildə ətraf mühitin qorunması üzrə vahid dövlət proqramını qəbul edən növbəti ölkə Almaniya Federativ Respublikası oldu.

Qlobal məsələlərə olan maraq müntəzəm konfranslarla güclənir, nəticədə, istixana effektinin qarşısının alınması və “istixana qazlarının emissiyasının” məhdudlaşdırılması üçün beynəlxalq konvensiyalar, eləcə də Yer kürəsində yaşayan flora və faunanın qorunması üçün konvensiya yaranır.

Müasir qlobal problemlər və beynəlxalq hüquq münasibətləri problemi həm beynəlxalq hüquq doktrinasında, həm də müvafiq təcrübədə həll edilən ən vacib problemlərdən biridir.

Qlobal problemlərin mövzusu, şübhəsiz ki, fəlsəfi və sosial müstəvidə normativ aspektə nisbətən daha əvvəl ortaya çıxmışdır. Beynəlxalq münasibətlərdə nadir hallarda ortaya çıxan bu vəziyyət, insanlığa təhdid edən təhlükə anlayışının dərəcəsi ilə beynəlxalq hüquq subyektləri tərəfindən bu problemlərə praktiki həll yollarının olmaması arasında bir uyğunsuzluqun səviyyəsini azaltmaq və ya aradan qaldırmaq üçün müəyyən bir fəaliyyət tələb edirdi.

Qlobal problemlərin xarakterik xüsusiyyətləri onların sosial inkişaf üçün əhəmiyyətlik ölçüsüdür. Bu, sosial və s. münaqişələrin həllində ekoloji və təhlükəsizlik problemlərinə də aiddir. Ətraf mühitin optimallaşdırılması sosial inkişaf üçün ön şərtidir. Bundan əlavə, təbiətin qanunlarını öyrənmədən və istifadə etmədən cəmiyyətin inkişaf qanunlarını bilmək mümkün deyil, hər hansı bir qlobal prosesə müdaxilə bir çox sahəyə yayılmış zəncir reaksiyalarına səbəb olur.

Qlobal ziddiyyətlərin digər xarakteristik xüsusiyyətləri onların mənbələrinin əsasən müsbət olmasıdır, yəni artan istehsal və insanların rifahı ilə əlaqələndirilir.

Qlobal problemləri xarakterizə etmək üçün beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi təsnifatdan istifadə etmək mümkündür.

1. Bəşəriyyətin əsas sosial-iqtisadi və siyasi vəzifələri ilə bağlı problemlər:
 - dünya müharibəsinin qarşısının alınması;
 - Kosmosun qeyri-militarizasiyası;
 - silahlanma və silahsızlaşdırma yarışının qarşısının alınması;
 - dünyanın sosial inkişafı üçün əhəmiyyətli mühitin yaradılmağı, az inkişaf etmiş ölkələrin inkişafındakı geriliyi aradan qaldırmaq.
2. İnsan, cəmiyyət və elmi-texniki əlaqələrinə aid kompleks problemlər:
 - ❖ Elmi- texniki inqilabın nailiyyətlərindən səmərəli istifadə;
 - ❖ demoqrafik siyasəti həyata keçirmək;
 - ❖ təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi;
 - ❖ texnologiyanın insanlara mənfi təsirinin aradan qaldırılması.

3. Sosial-iqtisadi proseslər və ətraf mühitlə bağlı problemlər:

- ✓ xammal, enerji və ərzaq problemlərinin həlli;
- ✓ Kosmosun sülh yolu ilə inkişafı və Dünya Okeanının zənginliyi;
- ✓ demokratiya defistinin aradan qaldırılması və repressiyalara qarşı mübarizə.

Bu təsnifat dünya ictimaiyyətinin qarşısında duran prioritet vəzifələri vurğulayır.

Bütün bunları nəzərə alaraq, müasir qlobal problemlərin həllinin hüquqi aspektlərinin öyrənilməsinin aktualıq kəsb etdiyini söyləmək olar.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın obyektı müasir dövrdə mövcud olan qlobal problemlərdir, bu problemlərin həllinin hüquqi aspektlərinin öyrənilməsi tədqiqatın predmetini təşkil etməkdədir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Müasir qlobal problemlərin həllinin hüquqi aspektlərinin tədqiqı tədqiqatın məqsədini təşkil edir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıda göstərilən vəzifələrin yerinə yetirilməyi lazım gəlir:

- ❖ Qlobal problemlərin ümumi xarakteristikası və təsnifatını vermək
- ❖ Qlobal problemlərin tədqiqı: nəticələr və təcrübi tövsiyyələrə nəzər salmaq
- ❖ Qlobal problemlərin iqtisadi aspektlərini müəyyənləşdirmək
- ❖ Dünya dövlətlərinin antiböhran tədbirlərini tədqiq etmək
- ❖ Mübahisələrin həlli üzrə beynəlxalq təşkilatların müasir sülhməramlı fəaliyyətinin təkamülü və tendensiyalarını göstərmək
- ❖ Qlobal xarakterli problemlərin dövlətdaxili həllini müəyyən etmək.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqat işinin yazılmasında iqtisadiyyata dair dərsliklərdən, xarici və yerli tədqiqatçıların bu sahədəki tədqiqat işlərindən bəhrələnmişdir.

Dissertasiya işinin metodu. İşin yazılmasının metodoloji əsasında elmi metodlar dayanır. Bu metodlar müəssisələrdə qlobal problemlərin obyektiv və hərtərəfli təhlilinin tələblərinə əsaslanır. Tədqiqat metodların məcmusu və elmi idrak üsullarının tətbiqi ilə aparılmışdır. Abstrakt-məntiqi metod qlobal problemlərin nəzəri aspektlərini açmağa və hüquqi aspektləri müəyyən etməyə imkan vermişdir.

İşdə induksiya ilə deduksiya üsullarından da istifadə edilmişdir. İnduksiya metodu ilə qlobal problemlərin hüquqi aspektləri ilə bağlı məlumatlar toplanılaraq sistemləşdirilmiş və tədqiq edilmişdir. İş yazılarkən normativ-hüquqi bazanın öyrənilməsi elmi tədqiqat metodundan da istifadə edilmişdir. Bu toplanmış məlumatlar əsasında deduksiya metodunun köməyi ilə nəticə və tövsiyələr işlənmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılar hesab oluna bilər:

- ❖ Qlobal problemlərin tədqiqi: nəticələr və təcrübi tövsiyələrə nəzər salınmışdır
- ❖ Qlobal problemlərin iqtisadi aspektləri müəyyən edilmişdir
- ❖ Dünya dövlətlərinin antiböhran tədbirlərini tədqiq edilmişdir
- ❖ Mübahisələrin həlli üzrə beynəlxalq təşkilatların müasir sülhməramlı fəaliyyətinin təkamülü və tendensiyaları göstərilmişdir
- ❖ Qlobal xarakterli problemlərin dövlətdaxili həlli müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İşin praktiki əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, onun mühim nəzəri müddəaları, nəticələri, işlənilib hazırlanmış təkliflər Qlobal problemlərin müəyyən edilməsində faydalı töhfələr təmin etməyə imkan yarada bilər. Tədqiqatın nəticələri ali təhsil müəssisələrində tələbələrə tədris edilən iqtisadi fənnlərin tədris edilməsində, buraxılış və kurs işlərinin yerinə yetirilməyində istifadə edilə bilər.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 6 yarımfəsil, nəticə və təkliflər bölməsi ilə istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından təşkil olunmuşdur.

I FƏSİL. MÜASİR QLOBAL PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİNDƏ HÜQUQUN ROLU

1.1. Müasir global problemlərin ümumi xarakteristikası və onların təsnifatı

“Qloballaşma” anlayışı elmi dövriyyəyə yaxın vaxtlarda daxil edilmişdir. Bu cür bir fikir vardır ki, ilk dəfə bu termin elmi nəşrlərdə 1983-cü ildə istifadə edilmişdir. Bu terminin mənşəyi latın sözü “qlobus” (Yer, yer kürəsi) ilə bağlıdır. Bu anlayış haqqında ədəbiyyat axını fonunda ciddi elmi təhlil aparılan fəlsəfi-nəzəri əsərlərin qıtlığı gözə çarpır. Sözü gedən fenomen daha çox iqtisad və sosiologiya elmləri tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində Qloballaşan Dünyada ən aktual global problemlərdən biri də ardıcıl iqtisadi inkişafı sıx bağlı olan Yoxsulluq problemidir. Belə ki, ardıcıl inkişaf üzrə vacib tələblər, yoxsulluğun azaldılması və ya aradan qaldırılması üçün də əsas şərtidir. Onlar tarazlı regional inkişafı, resursların ədalətli bölgüsünü, ətraf mühitin mühafizəsini və s. tələb etməkdədir. Ancaq, əsas diqqəti zəif inkişaf edən region, rayon, kənd yerləri ilə təcrid edilmiş ərazilərə istiqamətləndirməklə, yoxsulluğun azaldılması proqramlarının ayrılmaz hissəsi olaraq bu yerlərdə ucuz və etibarlı, sosial-iqtisadi və ekoloji baxımdan əhəmiyyətli və keyfiyyətli iqtisadi və enerji resurslarından istifadə edilməsini təmin etmək bəs edər. Həmçinin, məlumdur ki, ölkəmizdə əhalinin, təxminən 48 faizi rayonlarda ya da kəndlərdə yaşayır. Buna görə də ölkədə davamlı inkişafın təmin olunmasının və yoxsulluğun aradan qaldırılmasının əsas şərtlərindən biri sayılan tarazlı regional inkişafa çatmaq üçün kənd icmalarının varlığı mənbəyi sayılan aqrar-sənaye müəssisələrinə ayrıca diqqət yetirməklə, lazımi təlim, təhsil, peşələrin öyrədilməsilə kadrların hazırlanması hesabına bölgələrdə kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirmə məqsəduyğun olardı. Ardıcıl inkişaf konsepsiyasının diqqət mərkəzində yoxsulluqla mübarizə dayanmaqdadır, konsepsiyanın başlıca məqsədi adamların normal həyat fəaliyyətinin təmin olunması üçün vacib olan resurslara minimum tələblərin ödənilməyi və həmin resursların dünya əhalisi arasında eyni (ədalətli) bölüşdürülməsidir. Bütövlükdə isə davamlı inkişaf

konsepsiyası iqtisadi inkişaf modelinin dəyişilməyi məsələləri, sosial siyasətin yaxşılaşdırılmağı, dünyada demoqrafik vəziyyət dəyişiklikləri və s. ilə əhatə olunmuş çoxaspektli xarakter daşımaqdadır. Əlbəttə ki, davamlı inkişaf səviyyəsini, həmçinin də insan sivilizasiyasını təyin etmiş mühim amillərdən biri də ətraf mühitin qorunmasıdır. Buna görə ki, davamlı inkişaf məfhumunun mahiyyətinin öyrənilməyi yönündə aparılan tədqiqatlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, davamlı inkişafın təmin olunması ekosistemlə, təbii resurslardan istifadəylə və s. ekoloji amillərlə sıx bağlıdır. Ümumiyyətlə, davamlı inkişaf barədə bütün yanaşmalar bu cür deməyə imkan verir ki, davamlı inkişaf konsepsiyasının mahiyyəti yoxsulluqla mübarizə, cəmiyyətdə yoxsulluğun azaldılmağını təşkil etməkdədir. Bu isə o bu mənanı verir ki, davamlı inkişaf ilə yoxsulluğun azaldılmağı bir-biri ilə bağlı, daha dəqiqi, bir-birini tamamlamış problemlərdir. Bir sözlə desək, davamlı inkişafın təmin olunması, elə yoxsulluğun aradan qaldırılmağı, onun yüksək şəkildə azaldılmağı deməkdir. [3, s.181]

İndiki dövrdə bir çox dünya dövlətlərinin üzləşdiyi ən böyük global məsələ olan yoxsulluğun aradan qaldırılmağı, inkişaf etməkdə olan dövlətlər üçün əsas tələb olmaqla bərabər, həm də davamlı inkişafın təmin olunması üçün vacib şərtidir. Regionlarda yoxsulluğun azaldılmağı ilə davamlı inkişafın təmin edilməsinə yoxsulluq içərisində yaşayanların kənd təsərrüfatı resurslarından istifadə imkanlarını genişləndirməklə nail olmaq mümkündür. [5, s.91] Həm də regionlarda yoxsulluq səviyyəsi, mərkəzi şəhərlərə nisbətən, daha yüksək olduğu üçün kənd təsərrüfatı və rayon yerlərinin davamlı inkişafına yardım göstərilməsi, artıq zərurətə çevrilmişdir. Bu məqsədlə sıradan çıxmış və ya tələbata cavab verməyən regional infrastrukturların bərpa edilməsi, konkret regionun iqtisadi və təbii resurs potensialından istifadə edərək yeni müəssisələrin yaradılması, regionun yoxsul əhalisi üçün, onların torpaqlardan istifadə imkanlarını genişləndirmək üçün, kredit vəsaitlərindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, regionların satış bazarlarına çıxış imkanlarının artırılması, bu məqsədlə nəqliyyat sisteminin və xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi və s. vacib əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Təbii ki, yalnız yuxarıda

qeyd edilənlərin həyata keçirilməsi yoxsulluğun azaldılmağı və davamlı inkişaf problemlərini qismən həll etsə də, əlavə tədbirlərin görülməsi də vacibdir

Hazırkı dövrdə dünya sivilizasiyası cəmiyyət, insan ilə təbiət arasında qarşılıqlı əlaqələrin lap da inkişafı ilə səciyyələnməkdədir. Bununla bərabər hazırda ictimai tərəqqi eyni zamanda da bir sıra qlobal, ümumbəşəri problemlər yaradır ki, dünya sivilizasiyasının taleyi, bəşəriyyətin bu günü ilə gələcəyi onların həllindən çox bağlıdır. Həmin qlobal problemlər hansıdır? Göstərmək olar ki, bəzən onların tərkibinə hal-hazırda qarşıda duran bütün təbii - elmi, elmi-texniki və sosial problemləri aid edirlər. Belə yanaşdıqda qlobal problemlər bəşəriyyətin həll edəcəyi bütün vəzifələri yox, onun taleyi ilə əlaqəli olan ən mühim vəzifələri əhatə etməkdədir. Hər şeydən öncə, onlar öz mahiyyəti baxımından bütün bəşəriyyətin mənafeyini ifadə edən, perspektivdə is onun gələcəyini aşkar edəcək ümumbəşəri xarakterli problemlər sayılır. Digər yəndən, buraya elə problemlər daxildir ki, onlar sözün əsl mənasında bölgələrdə cəmiyyətin inkişafının obyektiv amili olaraq çıxış edir. Sonra, onlar elə problemlərdir ki, onların zamanında həll edilməməsi bəşəriyyətin gələcəyinə ciddi təhlükə törətməkdədir, belə ki, cəmiyyətin gələcək tərəqqisi sayəsində onlar gecikmədən həll edilməlidir. Beləliklə, qlobal problemlərə elə təbii, elmi-texniki, sosial-siyasi problemlər aiddir ki, onları bütün bəşəriyyətin gərgin, ümumi əməyi ilə birgə söyləri sayəsində həll etmək olar. Onlar bir dövlətin və dövlətn gücü ilə, yerli ya da regional miqyasda həll edilən bilməz [7, s.121].

Yuxarıda göstərilmiş əlamətlər əsasında indiki dövrün qlobal problemlərinin aşağıda göstərilən növlərini qeyd etmək olar.

- xalqlar arasında həyati mənafeələrə əsasən razılıq, qarşılıqlı etimad ilə ümumbəşəri həmrəylik əsasında sosail tərəqqinin dinc, sülh üsulu ilə inkişafının təmin olunması;

- inkişaf etmiş qərb ilə zəif inkişaf etmiş Asiya, Afrika və Latın Amerikasını dövlətləri arasında iqtisadi v mədəni inkişaf səviyyəsindəki çoxaltmaqda olan fərqi aradan götürülməsi;

- bəşəriyyətin inkişafı üçün vacib olan təbii ehtiyatlar ilə xammala (bərpa edilən və bərpa edilməyən ehtiyatlara), eyni zamanda kifayət qədər və keyfiyyətli ərzaq malları ilə enerjiyə artmaqda olan tələbatının ödənilməyi;

- insanın biosferaya geniş şəkildə müdaxilə etməyinin faciəli nəticəsi sayılan ekoloji böhranın, ətraf mühitin (atmosferin, torpaq ilə su hövzələrinin) sənaye ilə kənd təsərrüfatı tullantıları ilə hədsiz şəkildə çirklənməyinin qarşısının alınmağı;

- inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə böyük miqyasda sosial-iqtisadi çətinliklər yaranan əhalinin surətli artımının, demoqrafik partlayışın məhdudlaşdırılmağı və inkişaf etmiş dövlətlərdə doğumun əhali artışının normal həddindən aşağı olmağı sayəsində yaranan təkrar istehsalının təmin olunması ilə əhalinin nisbi qocalmağının qarşısının alınmağı;

- elmi-texniki inqilabın əmələ gətirdiyi arzu olunmaz nəticələri irəliləcədən görmək və aradan götürmək, onun yaratdığı misilsiz şəraitlərdən bütövlükdə cəmiyyətin ilə şəxsiyyətin mənafeyi naminə istifadə olunması;

- əhalinin sağlamlığının qorunmağı ilə bağlı səhiyyənin qarşısında durmuş vəzifələrin yerinə yetirilməyi (Spidə, narkomaniyaya və başqa dəhşətli xəstəliklərə qarşı əhəmiyyətli mübarizə aparılmağı), təhsil ilə ictimai təminatın yaxşılaşdırılmağı, keçmişin mədəni irsi ilə əxlaqi dəyərlərə münasibətilə əlaqəli məsələlərin həll olunması.

Əlbəttə, bu problemlərin bir çox hissəsi əvvəllərdə mövcud olubdur. Ancaq hazırkı dövrdə onlar kəskin forma almışdır. Qlobal problemlərinin həll yollarını işləyib hazırlamaq ilə gerçəkləşdirmək üçün ilk olaraq onların mahiyyəti ilə yaranma səbəbləri araşdırılmalıdır. Bir sıra qlobalist nəzəriyyələr həmin problemləri fatalist mövqedən izah etməklə, onların labüdlüyünü, qarşısıalınmazlığını sübuta yetirməyə çalışırlar. Onların fikrinə görə həmin problemlər labüd şəkildə və avtomatik surətdə faciəli sonluqlara gətirib çıxarmalıdır. Həmin mövqe doğru sayılmır. İstər hazırkı şəraitdə mövcud olan, istərsə də gələcəkdə əmələ gələ biləcək qlobal problemləri mütərəqqi ictimai qüvvələrin fəaliyyətini, baxış və məqsədlərinin birləşdirmək sayəsində tam həll etmək olar.

Bəşəriyyətin bütün tarixi ərzində tədricən yaranmış və indiki dövrdə isə kəskin formada çıxış edən qlobal problemlərin əmələ gəlməsi aşağıdakı iki üsul ilə baş veribdir. Onlar bir yəndən insan ilə onun şüurlu fəaliyyətinin inkişafı, insanla təbiət arasındakı əlaqələrin təkmilləşməyi nəticəsidir. Həmin əmək alətlərinin təkmilləşməyində, cəmiyyətin maddi mədəniyyəti ilə istehsalın inkişafında ifadə edilir. Digər yəndən, qlobal problemlərin yaranmağı, dərinləşməsi, bəşəriyyətin gələcəyi üçün təhlükəyə çevrilməyi xeyli şəkildə sosial tərəqqinin ziddiyyətli təbiəti ilə izah edilir.

Qlobal problemlər öz mənşəyi ilə təbiəti üzrə ikitərəfli xarakter daşımaqdadır. Onlarda təbii və sosial tərəfi bir-birindən ayırmaq mümkünsüzdür. Həqiqətən də insanla təbiət arasında özünü göstərmiş qlobal problemləri təkcə müəyyən sosial əlaqələr şəraitində həll etmək mümkündür. Digər yəndən müharibə ilə sülh problemi, və ya inkişaf etməkdə olan dövlətlərin geriliyi sosial sferada yaranmağına baxmayaraq doğəl tərəfə, yəni “insan-təbiət” əlaqələrinə güclü təsir edir. [4, s.84]

Yuxarıdakılardan ortaya çıxır ki, qlobal problemləri həll etmək üzrə iki qrup müəyyən şərtlər yaratmaq tələb edilir. Bunlardan ilki, elmi-texniki tərəqqini həyatın irəli sürdüyü məsələlərə cavab verə biləcək şəkildə inkişaf etdirmək, ikincisi isə bu problemləri faktiki olaraq həll etməyə şərait yaradan sosial-siyasi mühitin yaradılmağıdır.

Hazırkı dövrün qlobal problemlərinin hamısı bir-birilə sıx vəhdətdə çıxış edir və qarşılıqlı şəkildə biri digərini şərtləndirir.

Deyilənlər sübuta yetirir ki, qlobal problemlər bir-birilə sıx qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda çıxış edir, onların hər biri qlobal problemlər kompleksinin digər tərəflərinə güclü təsir edir. Bunu başqa qlobal problemlərin nümunəsində də görmək olar.

Hazırda insanın fəaliyyəti ekoloji cəhətdən xeyli dərəcədə təhlükəli vəziyyət yaradır: atmosfərə atılan karbon qazı və digər kimyəvi qazlar və tullantılar çoxalır, nəticədə “turşu yağışları” havanı zəhərləyir, ozon təbəqəsi tükənməyə başlayır. Təkcə hava yox, həm də çaylar və okeanlar çirklənir, bir çox yerlərdə bitki ilə

heyvan növlərinin nəslı kəsılır. İçməli su ehtiyatları sürətlə azalır. Yer kürəsində 600-700 milyon nəfər adam yaşayan ərazinin səhraya çevrilmək qorxusu durmadan artır.

Sivilizasiyalı kapitalist ölkələri ilə keçmiş müstəmləkə zülmündən azad olmuş ölkələrin inkişaf səviyyəsi arasında fərqin dərinləşməsi də hazırda ciddi təhlükə mənbəyidir. BMT-nin məlumatına görə hazırda inkişaf etmiş dövlətlərlə inkişaf etməkdə olan dövlətlər arasında milli məhsula görə fərq 12:1 nisbətindədir. Hesablamalar göstərir ki, bu nisbət yaxın illərdə demək olar ki, dəyişilməyəcəkdir. Hazırda dünya üzrə təbii ehtiyatların 60 faizi, kənd təsərrüfatı üzrə yararlı əkin sahəsinin 70 faizi və əmək qabiliyyəti əhalinin 2/3 hissəsi inkişaf etməkdə olan dövlətlərin payına düşür. Lakin onların xüsusi çəkisi dünya sənaye məhsulunda cəmi 7 faizi, kənd təsərrüfatı məhsulu üzrə 1/3-ə qədər və milli gəlir üzrə də 1/3-dən azı təşkil edir. Bu ölkələrdə 1815 milyon yoxsul vəziyyətdə, o cümlədən 706 milyon nəfər mütləq mənada dilənçi vəziyyətində yaşayır. İnkişaf etmiş kapitalist ölkələri ilə müstəmləkə ölkələrinin səviyyəsi arasında fərq çoxaldıqca, milyonlarla adamın aclıq, yoxsulluq və xəstəlikdən ölməsi ehtimalı da çoxalır. Qeyd olunan hal bir çox sosial münaqişələr, təhlükəli toqquşmalar, yeni müharibələr törədə bilər. Beləliklə, beynəlxalq münasibətlər sisteminə sarsıdıcı zərbə vurur. [6, s.224]

Buna görə də təsadüfi deyildir ki, hazırda qlobal problemlərin təhlilinə maraq durmadan artır. Müxtəlif futurologiya nəzəriyyələrin nümayəndələr onlara həsr olunmuş çoxlu əsərlər yazmışlar. Doğrudur onlar çox vaxt bəşəriyyətin qarşısında duran qlobal problemləri həddən artıq şişirdərək pessimist nəticələrə gəlib çıxır, göstərirlər ki, bəşəriyyətin gələcəyini fəlakət gözləyir. Yer kürəsində əhalinin sayı sürətlə artır, təbi sərvətlər, xüsusən də ərzaq ehtiyatları isə tükənmək üzrədir. Lakin nəzərdə tutulmalıdır ki, müasir sivilizasiya inkişaf etdikcə onun iqtisadi və mədəni potensialı da artır, qlobal problemlərin həllinə yönələn fəaliyyət də güclənir. Dünyada qərarlaşmış olan indiki vəziyyəti düzgün əks etdirən yeni siyasi təfəkkür sivilizasiyanı keyfiyyətcə yeni səviyyəyə qaldırmağa yönəlir. Bu təfəkkür öyrədir ki, müasir inkişafın dialektikası dünya yönəlir. Miqyasında ölkələrin əməkdaşlığı və qarşılıqlı asılılığı meylinin artmasına ifadə olunur. Belə

şəraitdə ümumbəşəri sərvətlər bu və ya başqa dövlətlərin və ya siniflərin mənafeyindən yüksəkdə durur.

Dünya ölkələrinin artmaqda olan birliyi, vəhdəti ölkələr və xalqlar arasındakı münasibətlərin ideolojişdirilməsinin ardan qaldırılmasını, sinfi mənafe ilə müqayisədə ümumbəşəri mənafeələrin ön plana çəkilməsini zəruri etməkdədir. Beləliklə, indiki dövrdə ictimai tərəqqinin başlıca istiqamətini bu və ya digər sinfin, ictimai qrupun, millətin mənafeyi deyil, məhz ümumbəşəri mənafeələr təşkil etdiyi getdikcə daha aydın görünməkdədir.

Qeyd olunmalıdır ki, qlobal problemlər həll olunmur. Bu yolda obyektiv və subyektiv xarakterli çətinliklər özünü göstərir. Birinci qəbildən olan çətinliklər aşağıdakılardır: qlobal problemlər təbii bütün bəşəriyyətə aiddir, onları həll etmək üçün dünya miqyasında birgə fəaliyyət göstərilməsi tələb olunur. Sonra, onların həll elmi-texniki və texnoloji cəhətdən çox mürəkkəbdir. Buna görə də cəmiyyətlə elmi-texniki inkişafın səviyyəsi, bəzən onları həll etmək kifayət etmir. Həm də qlobal problemlər sürətlə çoxalır, özü də bir sıra çətinliklər (xüsusən də insan-təbiət münasibətlərinin tənzim edilməsində) yaradır. Göstərilən obyektiv çətinliklərlə yanaşı subyektiv xarakterli çətinliklər də özünü göstərir. Məsələn, mühüm elmi-texniki və iqtisadi tədbirlər hazırlanarkən bəzən onların ətraf mühitə göstərəcəyi mənfi təsirlər yetərincə nəzərə alınmır. Bir sıra hallarda tullantılardan istifadə olunması, torpağın bərpa olunması, istifadə olunmuş suyun bioloji tənzimlənməsi məsələlərinə lazımı diqqət yetirilmir. Bu məsələlərdə ətalət, ənənəvi stereotiplərdən ləng əl çəkilməsi, şüurun yeniləşməsi prosesinin zəif getməsi və sair də özünü göstərir. [3, s.94]

Müasir dünyanın inkişafının ən vacib əlamətlərindən biri də bütövlükdə beynəlxalq münasibətlər sisteminə təsir edən qlobal xarakterli problemlərin yaranmasıdır.

Bir çox sorğu materiallarında belə məsələlərin əhatə dairəsi sonsuz genişlənir, digərlərində isə əksinə anlayışın sərhədləri daralır və daha vacib məsələlər ortaya çıxır. Birinci halda lokal xarakterli bir çox sosial, elmi-texniki problemlər qlobal problemlərə bərabər tutulur, hərçənd onlar ayrı-ayrı regionlara

aiddirlər və dünyada gedən sosial, siyasi və ya elmi-texniki proseslərlə heç bir əlaqəyə malik deyillər.

Bu halda “müasir dövrün qlobal problemləri” termini dəyərsizləşir, mənasını itirir və insanın bütün problemlərinə sinonim olur. Əks halda qlobal məsələlərin dairəsini daraltmaq meyli özünü göstərir.

Bunun üçün müasir dövrün qlobal problemlərinə xas olan meyar və ya xarakterik xüsusiyyətləri müəyyən etmək lazımdır.

Bu xüsusiyyətlərə və meyarlar sırasına daxildir:

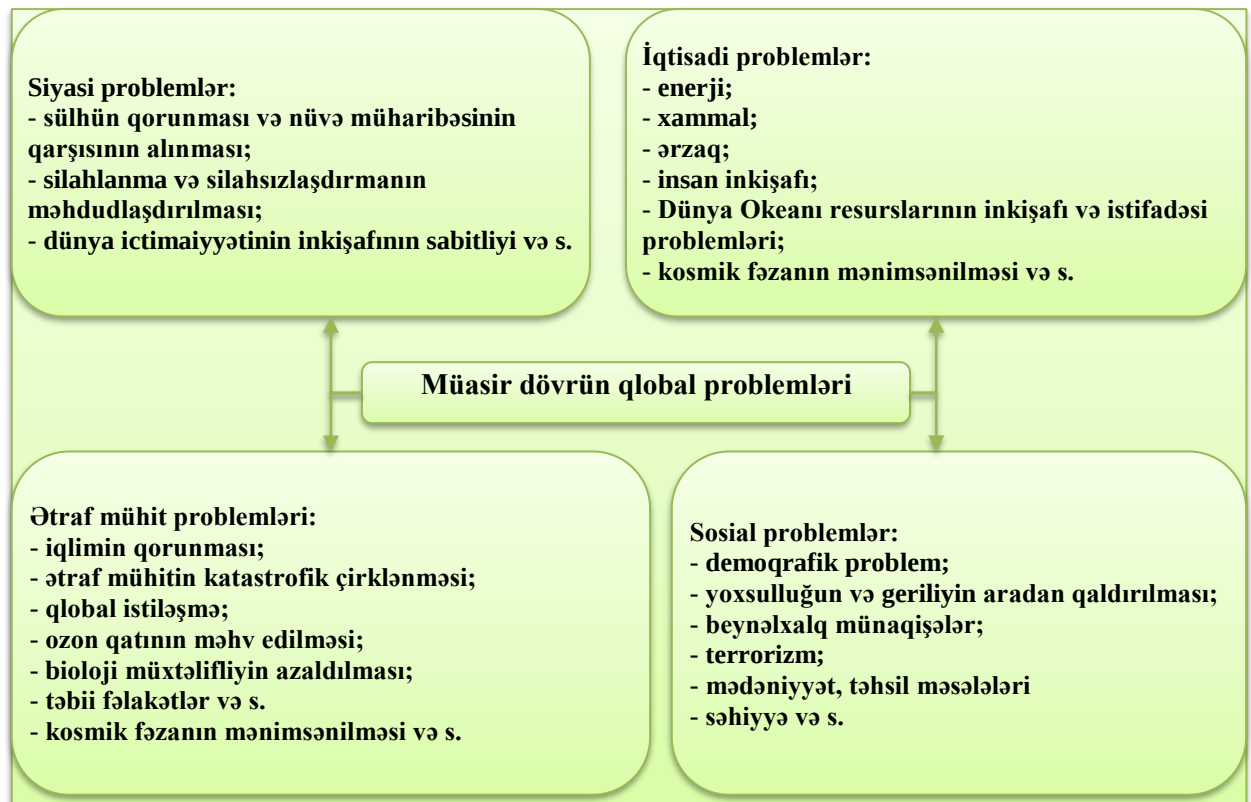
1. Maraqları ilə, bəzən də bütün bəşəriyyətin gələcəyi ilə sıx bağlı olan problemlər
2. dünyanın bir çox bölgələrində və ya hər yerində özünü göstərən problemlər
3. Əgər həll edilməzsə bəşəriyyətin inkişafına və ya yaşamasına təhdid edən problemlər.
4. Həll edilməsi üçün bütün dövlətlərin birləşmiş səylərini tələb edən problemlər [18, s.15].

Bu xarakteristikalar əsasən “müasir dövrün qlobal problemləri” anlayışının müəyyən edilməsi üçün bir sıra əlamətlər ayırd etmək olar: ümumbəşəri xarakteri, miqyaslılığı, fəvqəladə təcili olması, kollektiv həllin vacibliyi [19, s.28].

Yuxarıda sadalananları nəzərə alaraq, müasir dövrün qlobal problemlərini dünyəvi əhəmiyyət daşıyan və qlobal miqyasa malik olan, həll olunmadığı halda bəşəriyyətə təhlükə törədən və həllində birgə səylər tələb edən məsələlər kimi müəyyən etmək olar.

Bu problemlərə, hər şeydən əvvəl, ekologiya, demoqrafiya, xammal təhcizəti və mineral resursların məhdudluğu problemi, beynəlxalq terrorizm, nüvə təhlükəsi, sülh problemi və silahsızlaşdırma, “Şimal və Cənub” arasında qarşıdurma, yoxsulluq problemlərini aid etmək lazımdır [20, s.47].

İnsanlığ qarşısında duran bütün qlobal problemləri dörd əsas qrupa bölmək olar: siyasi, iqtisadi, ekoloji, sosial (sxem 1)

Sxem 1. Müasir dövrün qlobal problemləri

Ən vacib məsələlərin dairəsini daraltmaq üçün onların bəzilərini daha ətraflı nəzərdən keçirək.

1. Sülh problemi və silahsızlaşdırma XIX əsrin sonlarından strateji təhlükəsizliyin əsas problemidir və İkinci Dünya müharibəsi dəhşətindən sonra XX əsrdə silahlı qüvvələr və silahsızlaşdırma üzərində nəzarət var idi və hələ də var . BMT və bəzi başqa beynəlxalq təşkilatlar bu məsələnin nüvə, konvensiya və bioloji silahlar kimi üç əsas sahəsinə nəzarət etmək üçün addımlar atmışlar. Lakin problem ondan ibarətdir ki, silah istehsalı və satışını məhdudlaşdıran çoxsaylı razılaşma və müqavilələrə baxmayaraq, dünya ictimaiyyəti ümumi silahsızlaşdırma ilə bağlı ətraflı bir proqram hazırlamamışdır. Müxtəlif təşkilatların statistikasına görə, 2013-ci ildə dünya silah xərcləri 1,75 trilyona çatmışdır. Eyni zamanda bu məbləğin təxminən 50% -i ABŞ-ın payına düşür.
2. Ekologiya problemi - texniki inqilabın inkişafı, dünya əhalisinin böyüməsi, planetimizin resurslarının həddindən artıq istifadəsi ciddi ekoloji

- problemlərə və ekologiyanın yalnız yerli deyil, həm də dünya səviyyəsində pisləşməsinə səbəb olmuşdur [21, s.35]
3. Xammal və enerji problemi planetin mineral ehtiyatlarının məhdud miqdarda əsasını təşkil edən qlobal problemdir. Bəzi statistik məlumatlara görə, yaxın gələcəkdə mövcud neft və qaz ehtiyatlarının tükənməsi və eləcə də digər mühüm ehtiyatların tükənməsi baş verəcək: dəmir və mis filizi, nikel, manqan, alüminium, xrom və s.
 4. Demoqrafik problem - bu qlobal problem dünyanın müxtəlif bölgələrində fərqli dərəcədə özünü göstərən iki əsas amilə malikdir. Birincisi, demoqrafik bumdur, daha doğrusu, dünyanın bəzi inkişaf etməkdə olan dövlətlərində geometrik inkişafda əhalinin artması. İkincisi, bu, inkişaf etmiş Qərbi ölkələrində olduğu kimi əhalinin demoqrafik yaşlanmasına görə, diametrik baxımından əks hadisədir. Qeyd edək ki, əhalinin böyüməsi problem deyil, o dünyanın bir çox regionlarında inkişafın geriləməsi və əvvəllər qeyd olunduğu kimi, dünyanın təbii ehtiyatlarının tükənməsi ilə əlaqədar mənfi xarakter əldə edir.
 5. Beynəlxalq terrorizm problemi. Terrorizm XIX əsrin sonundan XX əsrin əvvəllərinə qədər dünya təzyiqinin bir qolu kimi tədricən dünya çevrilməsinin ən qorxuducu alətlərindən birinə çevrilərək qlobal bir problem yaratdı. Əgər XX əsrin sonlarında terrorizm bəşəriyyətin qlobal problemlərinə daxil edilmirdisə, hazırda terrorizm dünyanın bir nömrəli problemi halına gəlmişdir [20, s.51].
 6. Yoxsulluq problemi ən vacib qlobal problemlərdən biridir. Yoxsulluq, ən sadə və ümumi mənada əhalinin yaşayış şəraitinin yarıdan çoxunu təmin etmək qabiliyyətinin olmamasını nəzərdə tutur. Ancaq bu mərhələdə yoxsulluğun miqyası yalnız bəzi bölgələrin yerli inkişafı üçün deyil, eyni zamanda dünya üçün böyük təhlükə ola bilər. Yoxsulluq problemi əsas qlobal problemlərdən biridir.
 7. Şimal-Cənub problemi inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlər arasında iqtisadi əlaqələr məsələsidir. Əslində, problem əksər inkişaf etmiş

ölkələrin dünyanın iqtisadi balanssızlığını aradan qaldırmaq üçün müxtəlif iqtisadi güzəştlər əldə edə bilməməsindən ibarətdir [18, s.32].

Özey (2001) İnsanlığı yaxından maraqlandıran müasir dünyada ortaya çıxan bu problemləri aşağıdakı kimi yekunlaşdırmışdır:

- ❖ Ətraf mühit problemləri
- ❖ Enerji problemi
- ❖ İnsan irqi, etnik qrup, dil, dini, məzhəbi və cinsi ayrı-seçkilik kimi pozuntulardan yaranan problemlər
- ❖ Quraqlıq və aclıq problemi
- ❖ Əhali artımı
- ❖ S və sərhəd mübahisələri
- ❖ Müharibələr və silahlanma problemi
- ❖ Su problemi
- ❖ Şəhərləşmə problemləri
- ❖ Terrorla əlaqədar problemlər
- ❖ Həyat və sağlamlıq problemləri
- ❖ İdarəetmə məsələləri.

Özgen (2012) bu günki dünya problemlərini belə sıraladı:

- Azlıqlar problemi
- Miqrasiya və həyati nümunələr
- Dil hüquqları məsələsi
- Təbii fəlakət problemi
- Dünya heyvandarlıq problemləri haqqında ümumi baxış
- Dünyanın paradoksal problemi: Əhali
- Bugünkü dünyada inanc problemləri
- İnsan hüquqları məsələləri
- Şəhərləşmə və şəhər planlaşdırma problemləri
- Qlobal enerji problemi
- Qlobal iqlim dəyişikliyi və çölləşmə
- Müasir mənbəli dünya problemləri

- Risk cəmiyyəti: Media və məlumat
- Sərhəd aşan su problemləri
- Gender bərabərsizliyinin keçmişi və mövcudluğu
- Beynəlxalq siyasət müstəvisinin aktual problemləri
- Beynəlxalq su problemi
- Ölkə iqtisadiyyatı və aclıq problemi
- Yaşayış sahəsinin dağılması: Ekoloji problemlər
- Yeni minillikdə təhsilin əsas problemləri
- XXI əsrin əsas sağlamlıq problemləri
- XXI əsrin əsas kənd təsərrüfatı problemləri

Sayhan və Çamurcu (2013) araşdırmasında, müasir dünyanın problemlərini aşağıdakı mövzularda qiymətləndirilmişdir:

- ✓ Əhali problemləri (əhali artımı, yoxsulluq, aclıq, həddindən artıq istehlak və həddindən artıq qidalanma, işsizlik, insan hüquqlarının pozulması [döyüşlər, işğallar və müstəmləkəçilik, soyqırım, işgəncə, edam, edam və pozuntular, qaçqın problemi, ərəb baharı], irqçilik və terror)
- ✓ Qloballaşma və onun problemləri
- ✓ Təbii ehtiyatlar və məhdudluğu (yer altı və yer üstü qaynaqların məhdudluğu, yer altı təbii ehtiyatların sürətlə tükənməsi və ətraf problemi, su qaynaqları problemləri, meşə qaynaqları problemləri, torpaq qaynaqları problemləri, qatı tullantı problemi)
- ✓ İqlim dəyişməsi (qlobal istiləşmə, istixana qazları və istixana təsiri)
- ✓ Təbii və bəşəri fəlakətlər (zəlzələ, tsunami, vulkan, eroziya, epidemiya xəstəliklər, böcək istilaları, meşə yanğınları, qırğınlar və soyqırımları, kütləvi qırğın silahları və təsirləri, partlayışlar, ətraf fəlakətləri)
- ✓ Enerji ehtiyacları və problemi (qeyri-bərpa edilən enerji mənbələri ilə bərpa edilən enerji mənbələri problemi)
- ✓ Siniflər ümumiyyətlə qiymətləndirildikdə yaranan problemlər; ekoloji problemlər, təbii fəlakətlər, əhali ilə bağlı problemlər, siyasi problemlər və qloballaşma problemləri.

Son dövrdə reallaşan məlumat və rabitə texnologiyalarındakı irəliləmə sayəsində qloballaşma prosesi olduqca sürətlənmişdir. Texnologiya və iqtisadiyyatdakı inkişaf, sürətlə inkişaf edən sənayeləri, əkinçilikdə modernləşmə və urbanizasiya kimi bir çox inkişaf dünyadakı qaynaq-ehtiyac tarazlığını alt-üst edir [22, s.16]. Bu baxımdan baxıldığında artan əhali və ehtiyaclar dünya üzərindəki təbii qaynaqlar üzərindəki təzyiqi artırmaqda və insan qaynaqlı bir çox problemin ortaya çıxmasına səbəb olmaqdadır.

1.2. Qlobal problemlərin əsas yaranma səbəbləri

Dünya iqtisadiyyatının indiki dövrünün xarakterik cəhətlərindən ən birincisi keyfiyyətə yeni və bir-birilə sıx münasibətdə olan qlobal problemlərin meydana gəlməyi və kəskinləşməyidir. Onların ortaya çıxmağı da dünya ictimaiyyəti ilə bütün dövlətlərin diqqətini cəlb etməyi, istehsalın maddi əsasının genişlənməyi və dünya əhalisinin dayanmadan artmağı kimi obyektiv proseslə əlaqəlidir. Kəskinləşməyinin səbəbi isə yüksək tempdə sürətlənmiş elmi texniki inqilabdır. Bunu da nəzərə almaq vacibdir ki, elmi texniki inqilab bütün ölkələrdə eyni tempdə, eyni şəkildə inkişaf etmir. Bundan əlavə, dövlətlərin bu məsələyə münasibəti də fərqlidir. Elmi-texniki nailiyyətlərdən istehsalda istifadə edən zaman problemlərə kompleks əlaqələrin olmaması və yaxud da imkanlı ölkənin başqa ölkələrdə məhsuldar qüvvələrin inkişaf etdirilməsi şüarı ilə əks nəticələri nəzərə almadan elmi-texniki inqilabın nailiyyətlərini tətbiq etməyi son olaraq onları dünyada qlobal problemlərin yaranması və kəskinləşməyi müəllidlərinə çevirir [3, s.97].

Beləliklə, bir və bir qrup dövlətin texniki və elmi nailiyyətlərdən doğru istifadə etməməyi bütün bəşəriyyət üçün problemlər əmələ gətirə bilər.

Bu və başqa səbəblər ucbatından dünyada yaranan qlobal problemlərə xammal-mineral ilə enerji, ətraf mühitin mühafizəsi, aclıqla və ən qorxulu xəstəliklərlə mübarizə, faydalı demoqrafik siyasətin işlənilib hazırlanmağı, kosmos ilə dünya okeanının mənimsənilməyi, yeni yaranmış dövlətlərin iqtisadi və elmi-

texniki gərginliyinin aradan götürülməsi, sülh ilə beynəlxalq əməkdaşlığın bərqərar olub möhkəmlənməyi, sivilizasiyasını məhv etməyə malik qızgın silahlanmanın dayandırılmağı,urbanizasiya prosesinin idarə edilməsi, planetin qlobal istilənməyi kimi başqa problemlər daxildir.

Dünya nüvə münaqişəsinin qarşısının alınması, dünya və yerli müharibələrin qarşısının alınması, təbii mühitin qorunması, bəşəriyyətin enerji, xammal, ərzaq, təzə su ilə etibarlı təchizatı, demoqrafik proseslərin idarə olunması, dünya okeanlarının və kosmosun iqtisadi inkişafı kimi problemlər qlobal problemlərin yaranma səbəbləridir.

Qlobal problemlərin səbəbləri:

- təbii sərvətlərin sərf edilməsində kəskin və çox vaxt əsası olmayan artım;
- istehsalın ətraf mühitə mənfi təsirləri, insanların ekoloji şəraitinin pisləşməsi;
- sənayeləşmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlər arasında sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində qeyri-bərabərliyin artması;
- insan sivilizasiyasının mövcudluğunu təhdid edən kütləvi qırğın silahlarının yaradılması.

Sülhün qorunması problemi

Bütün tarixi dövrdə müharibələr cəmiyyətin inkişafında iz qoyurdular. Lakin müasir dövrdə dünyada elə bir müharibə təhlükəsi yaranmışdır ki, əvvəllər heç vaxt belə bir təhlükə olmamışdır. Müasir silahların yığılmış ehtiyatları bir neçə saat ərzində milyonlarla insanı məhv etməyə qadirdir. Qitələrarası raketin buraxılmasından bir neçə dəqiqə keçir. Beləliklə, indi artıq bəşəriyyətin məhv edilməsi riski var.

Mütəxəssislərin hesablamalarına əsasən müharibələr dövründə XVII əsrdə 3,3 milyon, XVIII əsrdə 5.4 milyon, XIX əsrdə - 5.7 milyon insan ölmüşdür. XX əsr Birinci Dünya müharibəsi illərində təxminən 20 milyon insan ölmüşdür. İkinci Dünya Müharibəsi 50 milyon insanın həyatını itirmişdir. Lakin dünyadakı vəziyyət bundan sonra da sakit deyildi: planetin bir çox regionlarına yerli müharibələr və münaqişələr, insan ölümləri mövcuddur. Xoşbəxtlikdən, nüvə silahları regional

münaqişələrdə istifadə edilməmişdir. Ancaq “nüvə klubu” üzvlərinin sayının artması ilə bu təhdid qalır.

Dünya hərbi xərcləri, bəşəriyyətin ən yoxsul yarısının gəlirlərini aşır. Bütün qiymətləndirmələrdə dünya ictimaiyyəti hazırda hərbi ehtiyacları üçün əvvəlkindən daha çox pul xərcləyir. Son iki və ya üç onillik ərzində silah ticarətinin miqyası daim artıb. İnkişaf etməkdə olan dövlətlərdə silah və hərbi texnika idxalının dəyəri digər malların, o cümlədən ərzaq məhsullarının idxalının dəyərinə kölgə saldı.

Qlobal problemlər iqtisadiyyat, siyasət, mədəniyyət və s. sahələrində məhsuldar qüvvələrin inkişafında keyfiyyətli dəyişikliklərin nəticəsidir, çünki onlar yalnız bir elm baxımından izah edilə bilməz. İnsanın iqtisadi fəaliyyəti ilə şərtlənən bəzi təzahürlərini nəzərdən keçirək.

İnsanlığı qlobal ziddiyyətlərə gətirib çıxaran ən vacib səbəb, ilk növbədə, böyük istehsal gücünün yığılmasıdır. Bu, təbiətə təzyiq göstərdi və öz resurslarının tükənməsinə səbəb oldu. Əsrin əvvəlindən dünya əhalisi 3 dəfə, iqtisadi fəaliyyətin həcmi isə 20 dəfə artıb. Post-industrializmə keçid sosial məhsulun hədəfini dəyişdi. Maksimum mənfəətin arxasınca, istehsalın intensiv inkişafına keçid struktur böhranları, qeyri-bərabər inkişaf, münaqişənin artması ilə müşayiət olundu. Bu, insanın özünü bioloji bir varlıq kimi təhlükə altına alan hərbi işlərdə bir sıçrayışa şərait yaratdı. [2, s.221]

Qlobal problemlərin ağırlaşmasında yer elmi və texnoloji inkişaf xüsusi tutur. Ətraf mühitə təsirinin miqyası bəşəriyyətin inkişafı tarixində bənzərlik daşıyır. Təbii mühit yalnız tullantı məhsulları ilə deyil, eyni zamanda təbii proseslərin təsiri altında ayrılmayan istehsal fəaliyyətinin tamamilə yeni maddələrlə dərinləşmişdir. Ətraf mühitin çirklənməsi və tullantıların idarə edilməsi problemi (xüsusilə radioaktiv tullantılar) planetar bir hala gəlmişdir.

Elmi- texniki tərəqqi bütün sivilizasiyanın maraqlarına təsir edən bir sıra digər problemlərin ortaya çıxmasına gətirib çıxardı: silah yarışının məhdudlaşdırılması, kosmos ilə Dünya Okeanının mənimsənilməyi və s. [1,s.50]

Qlobal problemlərin xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, bütün dünya dövlətlərinin səyləri əsasında həll oluna bilər, ona görə ki, tamamilə bütün insanlar bəşəriyyətin nüvə fəlakətində məhv edilməsindən, ətraf mühitin çirklənməsindən qaynaqlanan xəstəliklərdən və s. qorunmasında maraqlıdırlar. Bu problemlərin birgə həllini tapmaq bütün xalqların sağ qalmasını və sivilizasiyanın gələcək inkişafı imkanlarını təmin etmək deməkdir.

Qlobal problemlər öz əhəmiyyətinə və miqyasına görə ümumplanet xarakterinə görə fərqlənən, onların sosial sistemindən, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və coğrafi mövqeyindən asılı olmayaraq bütün ölkələrin xalqlarının həyatı maraqları ilə bağlı olan müasir dünyada xüsusi sosial prosesləri və fenomenləri təşkil edir. [3, s.318]

Mənbəyinə görə qlobal problemlər insan fəaliyyətinin nəticəsidir, sivilizasiyaların spontan inkişafı, mədəniyyət mərkəzlərinin və periferiyalarının aradan qaldırılması, ölkələrin və bölgələrin qeyri-bərabər elmi, texniki, iqtisadi, sosial-siyasi və mədəni inkişafı ilə yaranır.

Beləliklə, bir termonüvə müharibəsi təhlükəsi problemi özünümüdafiə məqsədi ilə silahlanma yarışının qurulmasını stimullaşdıran bir qorxu faktoru ilə ortaya çıxır. Bu problemin həlli digər problemlərin həlli üçün əlverişli imkanlar yaradacaqdır.

Onun həlli silah yarışına yönəldilən böyük vəsaitlərdən azad edəcəkdir. Bu problem də onun labüdlüyü baxımından prioritetdir (termonüvə müharibəsində nə qazanan olacaq, nə də zərər çəkənlər olacaq). Silah yarışını dayandırmaq üçün cəhdlər edilir, lakin indiyə qədər bu problem hələdən uzaqdır.

Ekoloji problem sənaye cəmiyyətinin ağılsız və kor-təbii tələbatları ilə yaranır.

Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən insanın əsassız istifadə etməsi biosferin bütün sistemlərində yüklənmələrin artmasına gətirib çıxardı: atmosfer, hidrosfer, litosfer, flora və fauna.

Nəticədə hava, su, fauna və flora, ozon çuxurları, iqlim dəyişikliyi və s. baş verdi. Ancaq keçmiş əsrlərdə təbiət özünü bərpa edirdisə, onda XX əsrdə, təbii

proseslərdə insan müdaxiləsi o qədər güclü idi ki, insan və təbiət, təbiət və cəmiyyət arasındakı münasibətdə tarazlıq pozulmuş və insan yaşayış mühitinin məhv edilməsi üçün təhlükə yaranmışdır.

Müxtəlif ölkələrin inkişaf səviyyəsi arasında bir boşluq var. Dünya əhalisinin xeyli hissəsi inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə yaşayır. Bu ölkələr təbii sərvətlərin əhəmiyyətli bir ehtiyatına malikdirlər, lakin dünyanın ümumi məhsulunun daha kiçik bir hissəsini istehsal edirlər. İqtisadi cəhətdən az inkişaf etmək yoxsulluq, dözümsüzlük, sosial qeyri-sabitlik, təcavüzkarlıq yaradır. Buna baxmayaraq, inkişaf etmiş ölkələr həyat səviyyəsini yüksək saxlamaq üçün inkişaf etməkdə olan ölkələri daimi iqtisadi və sosial geriləməsinə məhkum edərək onların resurslarından istifadəyə davam edirlər. Bu, global qeyri-sabitlik və sosial gərginlik vəziyyətinə gətirib çıxarır.

Bəşəriyyətin mədəni nailiyyətləri (doğumun ölümdən artıq artması) də mənfi bir nəticəyə səbəb olur - biosferə antropogen təzyiq artır. Bu təbii ehtiyatların çatışmazlığına gətirib çıxarır. Antropogen təzyiqi azaltmaq üçün elm adamları depopulyasiya, əhali nəzarətini təklif edirlər. Bu mövzuda başqa fikirlər var.

1.3. Qlobal problemlərin hüquqi mexanizmləri və beynəlxalq tənzimləyici institutlar

Dünyanın müxtəlif yerlərində yaşayan insanlar insanlığı maraqlandıran bəzi problemlərə malikdirlər və çox vaxt problemlər fərqli olmasına baxmayaraq hər kəs tərəfindən nəzərdən keçirilməlidir və fəaliyyət göstərməlidir. Bəzi beynəlxalq təşkilatlar bu problemləri öyrənmək və onları həll etmək üzrə mövcuddur.

- ❖ İnsan Hüquqları Məhkəməsi
- ❖ Greenpeace
- ❖ Dünya Sağlamlıq Təşkilatı
- ❖ Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
- ❖ Beynəlxalq Təbiət Qoruma Dərnəyi

Bu təşkilatlar, müharibə, qlobal istiləşmə, enerji təchizatı, quraqlıq və s. Kimi müxtəlif mövzularda həll tapmağa çalışır. Son zamanlarda müzakirə olunan ən mühüm qlobal problem qlobal istiləşmədir. Qurulan komissiyalarda bu məsələlər üzrə tədbirlər görülür və danışıqlar aparılır. [22, s.19]

Qlobal iqtisadi problemləri həll etmək məqsədilə 1968 - ci ildə “Roma Klubu” yaradılıbdır. Həmin kluba 30 dövlətin 100 - dən çox elmi - ictimai xadimi ilə işgüzar alimləri daxildir. Roma klubu alimlərinin fikrinə görə qlobal problemlər adamın təbiətdən lap qəddarcasına istifadə etməyinin, ETT - nin lap artıq mənfəət götürmək məqsədlərinə tabe olunmasının, ekoloji tarazlığın pozulmasının, ictimai inkişafa kortəbilik ilə təsərrüfat quruculuğunda pozğunluq, uzun müddət davam edən müstəmləkəçilik siyasətinin hərbişləməsinin və s nəticəsidir. Bir sözlə, müasir dövrün qlobal problemləri - XX əsrin ikinci yarsındakı sosial - iqtisadi inkişafı ilə elmi-texniki tərəqqinin kortəbiliyi ilə bərabərsizliyinin təbii tarixi nəticəsidir.

Sivilizasiyanın qlobal iqtisadi problemləri ətraf mühitin qorunması, təbii ehtiyatların doğru və əhəmiyyətli istifadəsi və bərpa edilməsi üzrə kompleks tədbirlərin işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Belə qlobal iqtisadi problemlər beynəlxalq miqyasda olan dövlətlərarası münasibətlər səviyyəsində həll edilməlidir. XX əsrin axırı bəşəriyyətin başını müəyyən təhlükələr alıbdır. Ancaq dövlətlər, millətlər ilə xalqların səyi sayəsində beynəlxalq aləmdə sülhü qoruyub saxlamaq sahəsində xeyli işlər görülmüşdür, sülh qüvvələrinin potensialını artıbdır. Həmin potensial sülhün qorunub saxlanmasında, sürətlə silahlanmanın dayandırılmasında həyata marağı qalan Avropa, Asiya, Afrika və Latın Amerikası dövlətlərinin xeyli hissəsi siyasətdir. Sülh məqsədiylə törətdiyi təhlükə nə qədər böyük olsa belə, qarşısıalınmaz dünya müharibəsi labüdlüyü yoxdur. Müharibənin qarşısını almaq, bəşəriyyəti fəlakətdən qorumaq olar. . İndi dünyanın 170 yaxın ölkəsi nüvə silahını yaymamaq haqda beynəlxalq anlaşmaya qoşulubdur. Buna nəzarət ilə məqsədlərdə istifadə üçün nüvə tədqiqatlarının nəzarətini Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyinə həvalə etmişdir. [18, s.59]

BAEA BMT – dən aslı və tabe mütəxəssis vahidi olaraq fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə nüvə silahına sahib olmayan, ancaq lazımi texnoloji avadanlığa sahib olan Almaniya ilə Yaponiyanın “Nüvə Klubu”na daxil olunması vacib məsələlərdən biri sayılır.

XXI əsrin başlanğıc illərinə olan məlumata əsasən, yoxsulluq dünya ölkələrinin 2/3 hissəsini əhatə etmiş problem olubdur. Bütövlükdə dünyada 1,2 milyarda yaxın adam yoxsulluqdan əziyyət çəkir, təxminən 2 milyard adamın gündəlik gəliri isə bir dollardan azdır. Əlbəttə ki, bütün bunlar dünya ölkələri üzrə gəlirlərin ədalətsiz bölgüsü ilə əlaqlidir. Buna görə də, indi əksər dünya ölkələrinin əsas məqsədi olan davamlı inkişafa keçidin də birinci tələbi, məhz gəlirlərin ədalətli bölgüsünü etməkdir. Belə ki, XX əsrin 90-cı illərindən etibarən yoxsulluq ilə onun azaldılmağı dünyada ümumbəşəri bir problemə çevrilərək, cəmiyyəti lap çox narahat etməyə başlayıbdır. Buna görə ki, dünyanın bir çox dövlətlərində yoxsulluq həddinin çox olması bir sıra yoluxucu xəstəliklər ilə cəmiyyətin inkişafına əngəl olan başqa halların yaranmağına səbəb yaradır. Bunun üçün də, inkişaf etmiş dünya dövlətləri 1992-ci ildə Rio-de-Janeyro şəhərində ətraf mühit və inkişaf üzrə keçirilmiş Ümumdünya Sammitində yoxsulluğun azaldılmağı probleminə ayrıca diqqətlə yanaşaraq, onu davamlı iqtisadi fəaliyyətin həlledici amili ilə başlıca məqsədi hesab etmişlər. Bu isə davamlı inkişafın təmin edilməsi və yoxsulluğun azaldılmağı problemlərinin bir-biri ilə sıx əlaqəli olduğunu yenidən sübut edir. Demək olar ki, Rio Sammitində qəbul olunmuş “XXI ərin Gündəliyi” sənədində sosial, iqtisadi və ekoloji davamlı inkişafı qazanmaq üçün yoxsulluğun azaldılmağı zərurəti ayrıca qeyd olunmuşdur. Həmçinin, davamlı inkişafın təmin olunması da yoxsulluğun aradan qaldırılmağı baxımından vacib əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Davamlı inkişafın təmin olunması ilə yoxsulluğun aradan qaldırılması yönündə 1992-ci il Rio- de-Janeyro şəhərində start götürən müzakirələr sonrakı illərdə də müxtəlif tədqiqatçıların və konfransların əsas müzakirə obyektinə çevrildi. Rio-dan sonra 1995-ci ildə BMT-nin sosial-iqtisadi inkişafa həsr olunmuş Kopenhagen Zirvə toplantısında yoxsulluq, işsizlik və s. bu kimi sosial bəlaların aradan qaldırılması problemləri geniş müzakirə edilmişdir. İlk

dəfə olaraq, Kopenhagen konfransı yoxsulluqla mübarizəni dünya dövlətləri qarşısında duran mühüm problemlərdən biri olduğunu elan etmiş və davamlı iqtisadi inkişafı əldə etmək üçün yoxsulluqla mübarizənin yeni yollarını təklif etmişdir. Eyni zamanda, yoxsulluqla mübarizə, tədricən, bütün dünyanı narahat edən qlobal problemə çevrildi. Artıq 2000-si ilin sentyabrında BMT -nin təşəbbüsü ilə keçirilən və 147 ölkənin iştirak etdiyi “Minilliyin Forumu”nda yoxsulluğun azaldılması probleminə ciddi diqqət yetirilmiş və bu davamlı iqtisadi inkişafa nail olmağın əsas şərti kimi qəbul edilmişdir . Müasir dünyaya sürətli integrasiya etmiş, daimi beynəlxalq sənədlərin tələblərinə hörmətlə yanaşan, mütəmadi şəkildə beynəlxalq təcrübədən yararlanmış ölkəmizdə də yoxsulluqla mübarizə iqtisadi islahatların başlıca məqsədinə çevrilibdir. Nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlərdə və Beynəlxalq tədbirlərdə yoxsulluğun azaldılması ilə əlaqədar irəli sürülən tövsiyələri nəzərə alan Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılmağı sahəsində Dövlət Proqramı, hələ 2001-ci ildə hazırlamışdır. 2003-2005-ci illəri əhatə edən proqramda Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılmağı yönündə həyata keçiriləcək işlər öz əksini tapmışdır. Yoxsulluğun azaldılması istiqamətində görülən tədbirlər tezliklə öz müsbət nəticələrini verdi. Çox keçmədi ki, Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılması istiqamətində Proqram əsasında görülən tədbirlər öz bəhrəsini verdi və ölkədə yoxsulluq səviyyəsi 2003-cü ildəki 49 faiz səviyyəsindən 2007-ci ildəki 15,8 faiz səviyyəsinə qədər dəyişdi. Bütün bunlarla yanaşı, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların irəli sürdüyü tələblər və qəbul etdikləri sənədlər ilə tanış olduqda aydın olur ki, yoxsulluğun azaldılması təkcə əhalinin pul gəlirlərinin artması və onların ərzaqla təminatının yaxşılaşdırılmasından ibarət deyil. Bütün beynəlxalq sənədlərdə yoxsulluğun azaldılmağı irəli sürülən zaman davamlı inkişafın sosial-iqtisadi təlimatı nəzərdə tutulmaqdadır. Belə ki, cəmiyyətin layiqli və davamlı həyat fəaliyyətinin təmin olunması ölkədə yoxsulluğun azaldılmağı və tamamilə ləğv olunması ilə bağlıdır. Nəticədə, yoxsulluğun aradan qaldırılmağı geniş mənə kəsb etməkdədir və çoxcəhətli sosial problemlərin həll olunmasından asılıdır. Bu cəhətdən də, yoxsulluğun azaldılmağı dedikdə, vətəndaşların istehsal ehtiyatlarından eyni

zamanda, torpaq və su ehtiyatlarından normal şəkildə istifadə etməyi, məşğulluğun faydalı təmini, maddi rifahə nail olunmağı, müasir səviyyədə təhsil almağı, səhiyyə xidmətindən normal istifadə etməyi, kommunal və məişət xidmətlərinə olan ehtiyacın ödənilməyi, sağlam ətraf mühitdə yaşama hüququnun təmin olunması və s. problemlərin həlli nəzərdə tutulmaqdadır. Yoxsulluğun azaldılmağı ilə davamlı inkişafın təmin olunmasında əsas prioritetlərdən biri də işsizlərin sosial müdafiəsidir. Əməkqabiliyyətli insanların məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədilə yeni iş yerlərinin yaradılması qarşıda duran ümdə vəzifələrdən biridir. İnkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsindən aydın olur ki, səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi və əmək bazarı siyasətini mütəmadi olaraq təkmilləşdirmək üçün işçi qüvvəsinin müntəzəm monitorinqinin həyata keçirilməsi və yeni iş yerlərinin monitorinqin nəticələriylə uzlaşdırılaraq yaradılması daha məqsədəuyğundur. Yuxarıda qeyd ediləndiyi kimi, davamlı inkişafın təmin edilməsi və yoxsulluğun azaldılmağı bir-birini tamamlamış ayrılmaz proseslərdir. Bunların hamısı istər davamlı inkişafa, istərsə də yoxsulluğun azaldılmağına dair qəbul olunan beynəlxalq sənədlər də təsdiq etməkdədir. Hələ 1992-ci ildə BMT-nin təşkilatçılığı ilə Rio - de Janeyro şəhərində keçirilən konfransda iştirakçı dünya dövlətləri belə bir yekdil fikrə gəlmişdilər ki, ətraf mühitin qorunması, sosial-iqtisadi inkişafı təmin edən islahatların həyata keçirilməsi və yoxsulluğun azaldılması davamlı inkişafın əsas şərtidir. [17, s.63]

Dünyada ərzaq və kənd təsərrüfatı malları məsələsi ilə məşğul olan ən iri beynəlxalq təşkilat - FAO (ərzaq və kənd təsərrüfatı təşkilatı) hesab olunur. Həmin təşkilat 1945-ci ildə yaradılıbdır (mərkəzi Romadadır). Sözügedən təşkilata 174 dövlət və Aİ dövlətləri aiddir. Beş ərazi şöbəsi mövcuddur: Afrika üzrə; Asiya-Sakit okean ərazisi üzrə; Avropa; Latin Amerikası; Karib hövzəsi və Yaxın Şərq üzrə. Həmin təşkilat adətən öz üzvlərinin üzvlük haqqı hesabına maliyyələşdirmə edir.

BMT-nin spesifik təşkilatı olan FAO əhalinin təmin edilməsi haqda məlumat yığır, inkişaf etməkdə olan dövlətlərə ərzaq köməkliyi edilməsini ilə kənd təsərrüfatının inkişafına yardım edilməsini həyata keçirir və ayrı-ayrı

texniki yardım layihələri hazırlamaqdadır.

1967-ci ildən FAO sistemində sənayenin əlaqələndirilməsi proqramı fəaliyyət göstərir. Bu proqramda yüzdən artıq kənd təsərrüfatı biznesi birliyi iştirak edir.

Ərzaq məsələsinin işlənilib hazırlanmasında başqa beynəlxalq təşkilatların da böyük rolu vardır. 1974-ci ildə Ümumdünya Ərzaq Şurası yaradılmışdır. Həmin şura dünya miqyasında ərzağın durumunu izləyir və lazımı olan ölkələrə yardım edilməsini təşkil etməkdədir. Təməli 1963-cü ildən qoyulmuş həmin təşkilat (qərargahı Romadadır - İtaliya) ümumdünya ərzaq proqramı təşkilatı olaraq fəaliyyətdədir. Fəaliyyətə başladığı zamandan 1000-dən çox inkişaf layihəsinə kömək etmiş, 1200-dən artıq fəvqəladə əməliyyatlarda ərzaq yardımı vasitəsi ilə iştirak etmişdir.

Bu təşkilat 1993-cü ilin axırlarından Azərbaycana fəvqəladə ərzaq yardımı proqramına başlamışdır. Son 10 ildə respublikaya 65 mln. dollar həcmində müxtəlif çeşidli 90 min ton ərzaq məhsulları gətirilmişdir. Yardımın davam etdirilməsi barədə ardıcıl layihələr qəbul edilir. Belə ki, 200 min qaçqın və köçkünə yardım edilməsi barədə 1999-cu ildə, 2002-ci ildə yardım barədə 2003-2005-ci illərdə 145500 nəfəri əhatə edən yeni layihə qəbul edilmişdir.

1977-ci ildən kənd təsərrüfatının inkişafına əsasən Beynəlxalq Fond (İFAD) inkişaf etməkdə olan dövlətlərin ərzaq vəziyyətinin yaxşılaşdırılmağına köməklik edir (1976-cı ildə yaradılıbdır). Həmin təşkilat 1978-ci ildən kreditləşdirmə edir. Həmin fond 160 ölkədən ibarətdir. Bundan:

- 22 inkişaf etmiş donor ölkəsi;
- 12 inkişaf etməkdə olan donor ölkəsi (Əlcəzair, Venesuela, Qabon. İndoneziya, İraq, İran, Qatar, Küveyt, Liviya, Nigeriya, BƏƏ, Səudiyyə Ərəbistanı);
- 126 digər inkişaf etməkdə olan dövlətlər.

Həmin məsələ ilə başqa beynəlxalq təşkilat ilə birliklər də yaxından məşğul olur. Onlardan 1960-cı ildə təşkil edilmiş İqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatı, yenə də 1960-cı ildə yaradılan neft ixrac edən dövlətlər təşkilatı OPEK, 1949-cu

ildə yaradılan Avropa Şurası və s. qeyd etmək olar. Həmin ərzaq yardımı probleminə ABŞ-da vacib rol oynamaqdadır. 1960-cı illərin ortalarında bütünlüklə ərzaq yardımının 96%-i ABŞ-ın payına düşürdü. 1990-cı illərin başlanğıcına isə ABŞ-ın payı 40 %-ə enibdir. 1960-cı illərdə ABŞ tərəfindən lap çox yardım Tunis, Filippin, Cənubi Vyetnam, Hindistan, Pakistan ilə Cənubi Koreyaya edilmişdir. 1970-ci illərdə isə Misir ilə Çinə lap çox kömək göstərilmişdir. 1980-ci illərdə isə ərzaq yardımı məsələsində Qərbi Avropa ölkələrinin rolu artıbdır.

II FƏSİL. QLOBAL PROBLEMLƏRİN İQTİSADİ ASPEKTLƏRİ

2.1. Dünya ərzaq və onu həlli mexanizmləri

Hazırda qloballaşma prosesinin artmağı, ölkələr arasında hərtərəfli münasibətlərin genişlənməsi, istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkəti, açıq iqtisadiyyatın geniş vüsət almağı və çox ciddi müsbət və mənfi vəziyyətlər doğura bilər. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə və daxili sahibkarlığın fəaliyyətində müxtəlif şəxslərin fəallığı da kökündən dəyişibdir. Bir çox zaman şəxsi mənafə milli mənafədən üstün qəbul edilir. Bu cür şəraitdə ölkənin milli sərvətinin talanmağı, tükənməyi, əhalinin tələbatının tam ödənilə bilməməyi təhlükəsi özünü göstərməkdədir. – Belə ki buna görə də “ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi” elmi yaranıbdır. Təhlükəsizlik məfhumu cəmiyyətin tərəflərinin hamısını özündə etiva birləşdirə bilər. Cəmiyyətin, ölkənin, müxtəlif müəssisələrin, şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin olunması. Həmçinin də siyasi, hərbi, informasiya, elmi-texniki sahələrin təhlükəsizliyinin təmin olunması və s. “İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı” nəzəri iqtisad və politologiya elminin qovuşan kateqoriyasıdır. Bu məfhum özündə iqtisadi asılılıq, sabitlik, iqtisadi təzyiq, iqtisadi təxribat, iqtisadi suverenlik ilə başqa kateqoriyaları əks etdirməkdədir. İqtisadi təhlükəsizlik - milli dövlət təhlükəsizliyinin tərkib hissəsi olduğu üzrə ərzaq təhlükəsizliyi də öz növbəsində iqtisadi təhlükəsizliyin tərkib hissəsi sayılır. [2, s.187]

Birinci dəfə 1974-cü ildə BMT Baş Assambleyasında gündəmə gəlmiş “ərzaq təhlükəsizliyi” termini bu global böhran ilə acların etirazları sayəsində

dünya gündəminin mühim məsələlərindən birinə çevrildi. (Belə ki, birinci qlobal ərzaq təhlükəsizliyi sammiti 1996-cı ildə keçirilibdi) Həmin məsələ “Böyük səkkizlər” ilə “Böyük iyirmilərin” sammitlərində vacib gündəm maddələrindən biri olmuşdu, ölkələr ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini öz milli təhlükəsizlikləri kontekstində ciddi formada nəzərdən keçirməyə başlamışdılar.

BMT-nin Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Təşkilatı (FAO) vəziyyətin lazımı qədər dramatik xarakter daşdığını görərək 2008-ci il iyunun 3-dən 5-nə kimi Romada ərzaq təhlükəsizliyinə aid yüksək səviyyəli sammit keçirmişdi. Sammitdə dünyanın 181 dövləti, eyni zamanda 43 dövlət ilə hökumət başçısı, 100-dən artıq nazir iştirak edirdi. Sammitdə qlobal iqlim dəyişiklikləri və bioenergetikanın inkişafı ilə əlaqəli ərzaq məhsullarının qiymətinin kəskin bahalaşmağı müzakirə edildi.

BMT-nin Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Təşkilatının (FAO) mütəxəssisləri tərəfindən aşkar olunmuş kriteriyalar üzrə ərzaq təhlükəsizliyi dedikdə elə situasiya nəzərdə tutulmaqdadır ki, bütün insanlar istənilən zaman fəal və sağlam həyat tərzi yaşa bilmək üçün lazımı qədər keyfiyyətli qidaya fiziki və iqtisadi çıxış imkanlarına sahib olsun. FAO-nun 2008-ci ildə Romada təşkil etdiyi sammitdə qəbul olunmuş bəyannamədə qeyd edilir ki, istənilən ölkə öz əhalisinin sağlamlıq üçün təhlükəsiz qida almaq və aclıqdan azad olmaq hüququnu təmin etməyə borcludur.

Ərzaq təhlükəsizliyinin başlıca elementlərinə hər bir şəxsin keyfiyyətli qidaya fiziki və iqtisadi çıxış imkanlarının olmağı ilə bərabər, ölkənin milli ərzaq sisteminin iqtisadi cəhətdən müstəqilliyini, yəni mühim ərzaq məhsulları üzrə ixracdan asılı olmamağını, etibarlılığı, yəni ərzaq sistemini mövsüm, hava və başqa amillərlə əlaqəli olan risklərdən qorumağı, dayanıqlılığı, yəni milli ərzaq sisteminin istehsalın genişləndirilməyi rejimində inkişafını nəzərdə tutmaqdadır. Ərzaq təhlükəsizliyi probleminin kəskin xarakter almasından sonra bu məsələ istənilən ölkə, eyni zamanda ölkəmiz üçün milli təhlükəsizliyin ən vacib tərkib hissələrindən birinə çevrilmişdi. [7, s.45]

Ərzaq təhlükəsizliyi - ərzaq çatışmazlığı təhlükəsi ilə əlaqəlidir. Hələ 200 ildən çox bundan öncə ingilis iqtisadçı Tomas Robert Maltus (1766-1834) 1798-ci ildə “əhali qanunu” barədə təcrübə isimli əsər yazmaqla anonim ad ilə nəşr olunmuşdur. O, qeyd edirdi ki, hər 25 ildən bir əhalinin sayı 2 dəfə (həndəsi silsiləyə əsasən) artdığı zaman əhali üçün yaşayış vasitələri ədədi silsilədə olduğundan tez çoxala bilməz. Nəticədə o, ərzaq məhsullarının çatışmazlığını təbii hal hesab etmişdi. Maltus əhali artımı, ərzaq çatışmazlığı ilə əlaqəli olaraq xəstəlikləri, bəzi nöqsanları, müharibələri qanunauyğun hesab edirdi.

Maltusun düşündükləri özünü tamamilə doğrultmasa belə, hər halda təbii ehtiyatlardan əhəmiyyətli istifadə olunması, kənd təsərrüfatının quruluşunda dəyişiklik aparılmağı, islahatlar keçirilməyi, bir sıra ölkələrdə əhali artışı haqda yeni siyasət yeridilməyi və belə problemlərə olan məsuliyyəti artırıbdir.

Ərzaq probleminin durumu hər zaman dünya alimlərinin, beynəlxalq təşkilatlar ilə dövlət orqanlarının diqqət mərkəzində olubdur. Müxtəlif zamanlarda həmin sahədə müzakirələr, təhlillər, geniş araşdırmalar aparılıbdir.

Belə ki, bütün mütərəqqi bəşəriyyət cəmiyyətin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına dair öz qüvvələrini birləşdiriblər. 1996-cı ildə Vaşinqtonda “Dünyanın gələcəyini öyrənən cəmiyyət” yaradılıbdir. Bu illərdən ABŞ-ın 15 institut ilə təşkilatında minlərlə alim bəşəriyyətin müasir və gələcək inkişaf meyillərini tədqiq etməkdədir. Bu cür tədqiqatlar Avropada da geniş yayılıbdir. Vyanada (Avstriya) “Gələcəyin problemləri institutu, Niderlandda” “Bəşəriyyət 2000-ci ildə” beynəlxalq fondu yaradılıbdir. 1968-ci ildə “Ümumdünya sisteminin inkişafını modeləşdirən və proqnozlaşdıran Roma klubu” Beynəlxalq təşkilatı yaradılıbdir. Roma klubunda “Artım həddi” haqda 1972-ci ildə çoxlu müzakirələr edilmişdir. Orada müəlliflər gələcək 130 il cəmiyyətin inkişaf meylini proqnozlaşdırıblar. Buna görə 5 global problemi nəzərdə tutublar: [10, s.83]

1) Sürətli sənayeləşmə; 2) əhalinin sürətli artışı; 3) aclıq ilə ərzaq çatışmamazlığının geniş yayılmağı; 4) təbii ehtiyatların tükənməyi; 5) məskunlaşma şəraitinin pisləşməyi.

Həmin problemlərin tədqiq olunmasına görə müəlliflər 4 ümumiləşdirilmiş göstəriciyə əsaslanıblar: 1) Dünyanın potensial əkin sahəsi (3.2 mlrd, hektardır); 2) 1970-ci ilə nəzərən məhsuldarlığın 3 dəfə artırılmağı mümkünlüyü; 3) 1970-ci ilə nisbətə əldə oluna bilən ehtiyatların 200 dəfə artırılmağı mümkünlüyü; 4) Yer üzündəki ayrı-ayrı çirklənmələrin qarşısının alınmağı (əks şəkildə bu 1970-ci ildəkindən 25 dəfə artıq ola bilər). Nəticədə, müəlliflər əhalinin sayının təxminən 33 ilə, sənaye istehsalının isə 10-15 ilə 2 dəfə artmağı ehtimalını qəbul ediblər.

Ərzaq təhlükəsizliyi ilə əlaqəli olaraq 1974-cü ildə Romada BMT “Ümumdünya ərzaq konfransı” keçirilibdir. Həmin konfransda ərzaq qıtlığı ilə aclığa qarşı bərabər mübarizə məqsədilə ümumbəşəri bəyannamə qəbul olunmuşdur. Bəyannamədə bu cür halların yaranma səbəblərinin öyrənilməyi, xəbərdarlıq edilməyi, tədbirlər görülməyi məsələlərinə diqqətin artırılmağı tövsiyə olunmuşdur. Elə buna görə də 1974-cü ildə “Ümumdünya ərzaq şurası yaradılıbdir). Həmin şura Ümumdünya Ərzaq Proqramı təşkilatı olaraq fəaliyyətdədir. Onun təməli 1963-cü ildən qoyulubdur:

Bu tərz beynəlxalq tədbirlərdən biri də 1992-ci ildə keçirilibdir. Dünyanın ən məşhur 1600 alimi (eyni zamanda, 102 Nobel laureatı) beynəlxalq tədbirlər keçirməklə elmi təhlillər, hesablamalar aparmış, ərzaq probleminin böyük sosial-siyasi mahiyyətə sahib olmağını göstərirlər. Nəticədə, bu alimlərin hazırladıqları sənədlərdə aşağıda göstərilən problemlərə diqqətin artırılmağı ön plana çəkilibdir.

1. Əsas ərzaq növü sayılan taxılçılığın əkin sahəsinin azalması. 1980-ci illərdə taxıl əkin sahələri 735 mln. hektar olduğu halda, 2003-cü ildə 666 mln. hektar təşkil edibdir (69 mln. hektar azalmaqla 1960-cı illərin səviyyəsinə enibdir).

Həmin vəziyyəti 3 vacib səbəblə əlaqələndirmək mümkündür: 1) Torpağın böyük bir hissəsi əkin dövriyyəsiindən çıxarılmaqla sənaye məqsədlərinə, infrastrukturamın inkişafına cəlb edilir; 2) 60- 80-ci illərdə kənd təsərrüfatının daimi inkişafının nəticəsi kimi torpaqların eroziyası artıbdir. Bunun üçün də bir çox yerlərdə yeni meşə salınması və çəmənliklər yaradılması vacibliyi meydana

çıxıbdır; 3)Dünya üzrə əhalinin sayının çoxalması şəhərlərin, qəsəbələrin, bağ təsərrüfatlarının, müvafiq infrastrukturanın genişlənməyini tələb etməkdədir.

2. İçməli su qıtlığı problemi. Etiraf etməliyik ki, indi dünya əhalisinin 50%-ə kimisi içməli su ilə qeyri qənaətbəxş təmin edilir. Bir çox vəziyyətlərdə sudan qənaətlə istifadə edilmir. Sənaye məqsədləri üzrə sudan istifadə çoxalır, bu isə su tutumlarını çirkləndirməkdədir. Bəzi bölgələrdə suvarılan torpaqların artmağı da içməli suların azalmasına səbəb, yaradır. Misal üçün, XX əsrin əvvəllərində süni suvarılmış əkin sahələri 40 mln. hektar olsa da belə 50-60-cı illərdə həmin göstərici 99 mln. hektar, 2003-cü ildə 273 mln. hektar təşkil edibdir. Məlumdur ki, suvarma sisteminin yaxşılaşdırılmağı məhsulu çox artırmışdır. Ancaq bəzi nöqsanlar ucbatından su kanallarından suyun torpağa çökməyi və iri çaylarda dərinləşmə işləri aparılmadığı üçün dayazlaşma baş veribdir (Qaraqum kanalı çəkiləndən sonra Aral dənizinin vəziyyəti buna əyani nümunə kimi ola bilər).

3. Dünya okeanının global problemi isə ərzaq problemini çətinləşdirməkdədir. Okeanlarda (Atlantik və Sakit okeanda) balıqçılıq hövzələrindən həddindən çox balıq tutulmağı, dəniz məhsullarının mənimlənməyi əksər balıq növlərinin məhv olmasına gətirib çıxarıbdır. Balıq ehtiyatlarının bu cür hala düşməyi üzündən Avropa İttifaqı 2003-2004-cü illərdən balıq tutulmağına 40% qadağa qoyubdur. Həmin hal 10 minlərlə balıqçı ailəsinin yaşayışını pisləşdiribdir. Balıq tutulmağı və dəniz məhsulları əldə olunması 90-cı illərdə 100 mln. ton, 2003-cü ildə isə 110-120 mln. ton təşkil etməkdədir.

4. Ətraf mühitin çirklənməyi problemi kəndə təsərrüfatına və ərzaq təminatına da xeyli zərər vurur. Əksər tullantıların qaz və başqa maddələrin ətraf mühitə atılmağı iqlimin istiləşməyinə səbəb yaratmışdır. Həmçinin qasırğa ilə tufanlar, quraqlıqlar, daşqınlar və başqa fəlakətlər də artıbdır. Bütün bunlar ərzaq mallarının mənbəyi sayılan aqrar bölməyə ziyan vurur.

İqlimin gələcəkdə də istiləşməyi, buzlaqların əriməyi dünya okeanının 6-7 metr yüksəlməsinə səbəb yarada bilər ki, bu da minlərlə şəhər ilə kəndlərin, torpaqların su altında qalması deməkdir.

5. Məhsuldarlıq səviyyəsinin aşağı düşməyi problemi. İndiki dövrdə dünya üzrə taxılın məhsuldarlığı 31 sentnerdir. (Fransa ilə İngiltərədə buğdanın məhsuldarlığı 70 sentnerdir). Geridə qalan aqrar dövlətlərdə həmin göstərici Afrikada - 13, Rusiyada - 20 sentner təşkil etməkdədir. Məhsuldarlığın çoxaldılması üçün xeyli kapital qoyuluşu tələb edilir.

6. Biçənlərdə otarılmış mal-qaranın sayı. Biçənlərdə, çəmənliklərdə mal-qaranın otarılmış heyvandarlıq məhsullarının artmağına imkan verir. Lakin nəzərə almaq vacibdir ki, bunun da bir sıra həddi var. Mal-qara ilə qoyunların sayının çoxalmağı bu çətinliklərin üst qatının korlanmağına səbəb yaradır. Bunun üçün də gələcəkdə mal əti ilə qoyun ətinin artırılmağı ehtimalı lap azdır.

Bütün bu və ya başqa problemlər ümumilikdə cəmiyyət ilə insanların ərzaq təminatı üzrə təhlükə mənbəyi hesab olunur. Belə ki, təhlükəsizlik tədbirləri də artırılmaqdadır.

Sözügedən təhlükəsizlik tədbirləri dünya arenasında, regional, milli və hətta ev təsərrüfatı səviyyəsində müəyyən olunur. Son dövrlərin məlumatına əsasən inkişaf etməkdə olan 113 dövlətin 24-ü daha aşağı səviyyədə ərzaq təhlükəsizliyinə nail olubdur ki, onun da 22-si Afrika ölkələridir. 2000-ci ilin iyun ayında Azərbaycan hökuməti Avropa Komissiyası ilə ərzaq təhlükəsizliyi proqramına qoşulmaq məqsədilə memorandum imzalanıbdır. Nəticədə, respublikamızda Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı hazırlanaraq ölkə prezidenti tərəfindən 2001-ci il 2 mart tarixli fərmanla təsdiq olunmuşdur.

Bütün dediklərimizdən bu cür nəticəyə gəlmək olar ki, gələcək illərdə ərzaq məhsullarının sürətlə artırılmağı o qədər də gerçək deyildir. Ancaq əhalinin ərzaq malları ilə təmin olunması imkanları da tükənməyibdir. FAO-nun hesablamaları üzrə əhalini ərzaq malları ilə təmin etmək üzrə (müəyyən normalarla) 2025-ci ildə istehsalın həcmi 2 dəfə qaldırılmalıdır. Bu isə o qədər də gerçək sayılmır. Bəzi iqtisadi hesablamalar üzrə 2030-cu ilə kimi ərzaq məhsullarının istehsalı zəif də olsa artan yöndə dəyişəcəkdir. Ancaq hazırkı qida normaları ilə əhalinin artışı nəzdində dünya bazarında 500 mln. ton taxıl, 40 mln. ton ət, 70 mln. ton balıq ilə

balıq məhsulları ilə bəzi başqa mallar çatışmayacaqdır. Nəticədə , ərzaq probleminin həllində üç cəhətə fikir istiqamətlənir:

1) İstehsalın 2 dəfə artırılmağı; 2) Təbii artışı məhdudlaşdırılmağı; 3) Əsas ərzaq növləri üzrə qida normalarının azaldılmağı mümkünlüyü.

İndiki dövrdə dünyada qida təhlükəsizliyinin idarə olunması üçün ən çox istifadə edilən sistem HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Point - Təhlükəli Faktorların Analizi və Kritik Nəzarət Nöqtələri) sistemidir və bu, qida təhlükəsizliyinin idarə olunması üçün mühim əhəmiyyət kəsb edən, təhlükəli faktorların identifikasiyası, qiymətləndirilməyi və onlara nəzarət mexanizmi sayılır. Təhlükəli faktor - insan sağlamlığına görə təhlükə mənbəyi sayılıb ərzaq məhsullarında yer almış bioloji, kimyəvi və fiziki agent ya da ərzaq məhsulunun vəziyyətidir. Kritik Nəzarət Nöqtəsi isə təhlükəli faktorun qarşısını almaq, aradan qaldırmaq və ya onu məqbul formaya salmaq üçün nəzarətin vacib olduğu istehsal zəncirinin mərhələsi sayılır.

HACCP indiki dövrdə qida təhlükəsizliyinin idarə edilməsi üçün istifadə edilən ən faydalı sistem hesab olunur. Həmin sistemi beynəlxalq statuslu standart şəklində qəbul olunmuş və qida təhlükəsizliyinin idarə olunması üzrə texniki-normativ qaydalar hazırlanıbdır. Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı (International Organization for Standardization (ISO) HACCP sistemini ISO 22000:2005 «Ərzaq məhsullarının təhlükəsizliyinin idarəedilməsi» sistemləri - ərzaq məhsullarının istehsalı zəncirində iştirak etmiş təşkilatlar üzrə tələblər adlı beynəlxalq statuslu standart olaraq qəbul edibdir. Bir çox dövlətlər sözügedən standartı milliləşdirərək özlərinin standartlar bazasına daxil ediblər. [9, s.78]

HACCP sistemini standartlaşdıran beynəlxalq təşkilatlardan biri də Codex Alimentarius Komissiyasıdır. Codex Alimentarius (və ya Ərzaq Kodeksi) Komissiyası BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı ilə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının bərabər təsis etdiyi komissiyadır. Həmin komissiyaanın əsası 1961-ci ildə qoyulub, onun başlıca məqsədi ərzaq məhsullarına aid beynəlxalq statuslu standartlar ilə qida təhlükəsizliyinə aid qaydaların hazırlanıb qəbul

edilməsindən, beləliklə də qlobal ticarət şəbəkəsində ərzaq məhsulları ilə vicdanlı ticarətə mühitin yaradılmağından ibarətdir.

Codex Alimentarius Komissiyası qida təhlükəsizliyi sahəsində dünyanın ən mötəbər təşkilatı sayılır. Həmin komissiyanın standartları və qaydaları bütün dünyada istifadə edilir, dünya ölkələrinin bir çoxu həmin komissiyanın üzvüdür. Codex Alimentarius Komissiyası ərzaq mallarına aid standartların hazırlanmasında və harmonizasiya olunmasında, onların qlobal miqyasda tətbiq olunmasında üzv ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların birlikdə əməkdaşlıq etmələri üçün xeyli imkanlar yaradır. Ölkəmizin də bu komissiyaya üzv olmağı üçün bir sıra tədbirlər aparılır və belə ki, yaxın vaxtlarda sözügedən məsələ öz müsbət həllini tapacaqdır. Codex Alimentarius Komissiyasının işində yaxından iştirak etməklə qida təhlükəsizliyinin idarə olunması üzrə milli sistemlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmağı üçün xeyli imkanlar əldə olunacaqdır.

Qeyd etmək vacibdir ki, HACCP xeyli mürəkkəb bir sistemdir. Qida təhlükəsizliyinin idarə olunması mexanizmini sadələşdirmək üçün Codex Alimentarius Komissiyası bunu məqbul səviyyəyədək sadələşdirmiş və yeddi prinsipi əsas hesab etmişdir. Həmin prinsiplər aşağıdakılardan ibarətdir: təhlükəli amillərin təhlilinin aparılmağı; kritik nəzarət nöqtələrinin aşkar olunması; kritik hədlərin təyin olunması; kritik nəzarət nöqtələrinin monitorinq sisteminin yaradılmağı; monitorinq zamanı kritik nəzarət nöqtəsinin nəzarətdən çıxdığı qeyd edildikdə istifadə olunmaq üçün korrektəedici fəaliyyətlərin aşkar edilməsi; HACCP sisteminin faydalı işlədiyini təsdiqləmək məqsədilə sınaq üsulunun aşkar olunması; həmin prinsiplərə və onların tətbiqinə məxsus olan üsul ilə qeydiyyatın sənədləşdirilməyi qaydasının müəyyən olunması.

Göründüyü üzərə, vətəndaşların ərzaq məhsulları ilə təmin olunması strategiyasında qida təhlükəsizliyi olduqca əsas əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Qida təhlükəsizliyi insan ilə heyvan sağlamlığı, ətraf mühitin qorunması sahəsində vacib rol oynamaqdadır. Qida təhlükəsizliyi milli genefondun qorunmağında və sağlam nəsli yetişdirilməsində təsiredici əsasları özündə birləşdirən amildir. Bunun üçün də

hər bir ölkə, eyni zamanda Azərbaycan hökuməti öz aqrar siyasətində qida təhlükəsizliyini hər zaman diqqət mərkəzində saxlamaqdadır, əhalinin sağlam ərzaq məhsulları ilə təmin olunması məsələsini ən vacibli tədbirlər sırasına daxil etməkdədir. Bu məsələdə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və hazırkı qanunvericilik aktlarında dəyişikliklərin aparılmağı mühimdir. Buna görə də qida təhlükəsizliyinin idarəedilməsi sistemlərinin yeniləşdirilməyi və onların həmin sahədə var olan beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunlaşdırılmağı üçün hüquqi-normativ bazanın modernləşdirilməsi yönündə fəaliyyət davam etdirilməlidir.

Qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsində aparılan dövlət tədbirləri ilə bərabər, ərzaq mallarının istehsalçıları, emalçılar, ərzaq mallarının ticarəti ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin üzərinə də xeyli məsuliyyət düşür. Yuxarıda barəsində danışdığımız qida təhlükəsizliyinin idarə olunması mexanizmi üzrə məhz ərzaq istehsalı zəncirinin iştirakçıları qida təhlükəsizliyi üzrə cavabdehirlər. İstehsalçılar ilə ticarətçilər öz fəaliyyətlərində qida mallarının təhlükəsizliyini əsas tutmalı, alıcılara sağlam ərzaq məhsullarının çatdırılmağını özlərinin ən müqəddəs və şərəfli öhdəlikləri olaraq qəbul etməlidirlər. Əhalinin sağlamlığı dövlətçilik prinsiplərinin mühim qayələrindən biridir və hər bir kəsin iqtisadi maraqlarından qat-qat üstündür.

2.2. Ekosistemdəki ziyanla əlaqədar dünya iqtisadiyyatında itkilər

Birbaşa, eyni zamanda dolaylı itkilər çox böyük ola bilər. Məsələn, Manqrov meşələrinin azalması sahillərin müdafiəsi üçün əlavə işlərin maliyyələşdirilməsi zərurətinə gətirib çıxara bilər. İstiləşmə bir çox heyvan və bitki növlərinin həm fizioloji səbəblərdən, həm də müxtəlif növlərin qarşılıqlı münasibətlərinin dəyişməsi nəticəsində, məsələn, qurban – yırtıcı sistemində və s. yoxa çıxma səbəbi ola bilər. Növlərin qorunması üçün bir fərdə ildə onlarla dollar (məsələn, Norveçdə bir qonur ayının saxlanılmasına 15 dollar) tələb olunur. Bəzi

qiymətləndirmələrdə bütün bunlar bir qayda olaraq, ildə 30 milyard dollar tələb edir.

Cədvəl 2.1-də iqlimin istiləşməsi zamanı yuxarıda sadalanan və bəzi digər amillərə görə ABŞ üzrə iqtisadi zərərinin bəzi qiymətləri göstərilib. Burada təqdim olunan kəmiyyətlər zərərin müxtəlif qiymətləndirilməsinin qeyri-müəyyənliyini dolğun əks etdirir. Bununla belə tam zərərin dağınıq qiymətləndirilməsi nisbətən azdır. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, orta qlobal temperaturun 2.5-dən 4°C-dək artması gözlənilən iqtisadi zərəri iki dəfə çoxaldır.

Cədvəl 2.1.ABŞ-a CO₂ iki dəfə artdıqda iqlimin istiləşməsi zamanı dəyəcək iqtisadi zərər (1990-cı baza ili)

İqlimin istiləşməsi zamanı zərərin tipi:	W.R. Cline 2.5°-ə	S. Fankhouser 2.5°	R.C.J. Tol 2.5°-ə	J.G. Titus 4°-ə
Kənd təsərrüfatı	17.5	8.4	10.0	1.2
Meşə təsərrüfatı	3.3	0.7	-	43.6
Növlərin bərpası	4.0	8.4	5.0	-
Dəniz səviyyəsinin qalxması	7.0	9.0	8.5	5.7
Elektroenerjinin istehsalı	11.2	7.9	-	5.6
Səhiyyə	5.8	11.4	37.4	9.4
Miqrasiya	0.5	0.6	1.0	-
Qasırğalar	0.8	0.2	0.3	-
Su təminatı	7.0	15.6	-	44
Troposfer ozonla havanın çirklənməsi	3.5	7.3	-	27.2
Cəmi (digər amillərlə birgə)	61.1	69.5	74.2	139.2

Yer kürəsinin əsas regionlarına dair iqtisadi zərərin müvafiq qiymətləri cədvəl 2.2-də təqdim edilib.

Cədvəl 2.2. Yer kürəsinin əsas regionlarına CO₂ iki dəfə artdıqda iqlimin

istiləşməsi zamanı dəyəcək iqtisadi zərər (ildə milyard dollarla və ÜDM-un payına görə).

Zərərin hesabı:	S. Fankhauser		R.C.J. Tol	
Ölkə/region üzrə	Milyd.dol./i	ÜDM (%)	milyd.dol./i	ÜDM (%)
Avropa	636	14	-	-
ABŞ	610	13	-	-
SSRİ ¹	182	07	-79	-0.3
Çin	167	47	180	52
C. Asiya	-	-	535	86
Afrika	-	-	303	87
Lat. Amerikası	-	-	310	43
Orta Şərq	-	-	13	41
Cəmi	2696	14	3157	19
¹ Keçmiş İttifaq ərazisi				

Cədvəldə müxtəlif proqnozlardan çıxarılan məlumatlar da mahiyyət etibarilə, xüsusilə keçmiş SSRİ üçün fərqlənir. Sonuncuya münasibətdə gözlənilən iqlim dəyişmələrinin onun iqtisadiyyatı üçün əlverişli olub-olmaması hələ məlum deyil.

Bütövlükdə dünya iqtisadiyyatı üçün gözlənilən iqtisadi itkilər ildə ÜDM-un 1.5-2%-ni, yaxud təxminən 300 milyard dollar təşkil edir.

Atmosferdə karbon qazının konsentrasiyasının artmasının çox uzaq nəticələrinin qiymətləndirilməsi daha qeyri-müəyyəndir. Beləcə, 2200-2300-cü illərdə karbon qazının konsentrasiyasının 1600-2200 ppmv həddinə çatması, okeanın səviyyəsinin isə 2-3 m artması gözlənilir. Orta-qlobal temperaturun 10° yüksəlməsi (beləliklə də orta-qlobal temperatur 30° yaxın olacaq) gözlənilir və bundan təkcə ABŞ il ərzində təxminən 300 milyard dollar, yaxud ÜDM-un 6%-ni itirəcək.

Lakin xoşbəxtlikdən hadisələrin əhəmiyyətsiz dərəcədə katastrofik inkişaf

imkanı mövcuddur. Adətən, burada üç təhlükəni nəzərdən keçirirlər: naməlum müsbət əks əlaqənin işə düşməsilə parnik effektinin kəskin şəkildə sürətlənməsi (məsələn, əbədi buzlaşmanın əriməsi nəticəsində metan və karbon qazının ayrılması), Qərbi-Antarktik buz lövhələrinin dağılması (bu halda dənizin səviyyəsi 5-6 metr artacaq) və okeanların dövrünün dəyişməsi (məsələn, Holmsrimin Avropa sahillərindən uzaqlaşması). [22, s.106]

Bəşəriyyətin təbiətin şəklini yenidən dəyişdirmə fəaliyyəti, bu anlayışdan görüldüyü kimi təbii mühitin şəklini dəyişir. Onu öz tələbatlarına müvafiq dəyişir. Lakin Yer planeti - dinamik tarazlıqda olan mürəkkəb sistemdir. Onun strukturuna müdaxilə, xüsusilə düşünülməmiş, yaxud az düşünülmüş müdaxilə sistemin öz tarazlığından çıxmasına gətirib çıxara bilər. Müəyyən həddi aşma isə - kollaps və pozulmaya gətirib çıxarar. Ötən əsrin ortalarında bəşəriyyət biosferin bərpa olunmadan məhvə və digər yarımsistemlərdə global dəyişikliklərə gətirib çıxara bilən texniki səviyyəyə çatdı. Həm də bu, təkcə istilik nüvə silahlarına aid deyil. Bəşəriyyətin təsərrüfat fəaliyyəti biosfer, atmosfer, hidrosfer və hətta geosferdəki proseslərin dinamikasına təsir edən vacib amillərdən birinə çevrilib.

Bunun nəticələri heyvan və bitki aləminin nəslinin pozulmasında və cırlaşmasında daha nəzərəçarpandır - E.Vilsonun qiymətləndirilməsinə görə hazırda bütün dünyada bir saatda 3, gün ərzində 70-dən artıq, yaxud ildə 27 000 növ məhv olur.

Ozon qatını məhv edən parnik, sadəcə zəhərləyici maddələrlə atmosfer çirklənmələri və hopmaları baş verir. İl ərzində bir qayda olaraq, 50 milyard ton parnik qazları, onlardan 20 milyard ton karbon 4-oksidi buraxılır.

Sənaye tullantılarının həcmi ildə 10 milyard ton təşkil edir. Həm də kimyəviləşmənin sürətlənməsi baş verir - hər il 250 min süni və öz-özünə yeni kimyəvi birləşmələr hazırlanır.

Hidrosferin su balansının çirklənməsi və dəyişməsi güclənir. Çaylara təxminən 160 km³ sənaye axıntısı buraxılır. Torpağa 500 milyon tondan çox

mineral gübrələr və 3 milyon tona yaxın zəhərli kimyəvi maddələr verilir, onlardan 1/3-i torpağın səthi ilə axaraq su hövzələrinə tökülür. Tropik meşələrin qırılması və çoxsaylı su anbarlarının tikilməsi su balansını pozur.

Son 2-3 əsr ərzində faydalı qazıntıların intensiv əldə edilməsilə geosferin balansını pozulması baş vermişdir.

Ətraf mühitin total çirklənməsi və kimyəviləşməsinin nəticəsi olaraq xəstəliklərin sayı və ağırlıq dərəcələri də artır. ÜST-nın verdiyi məlumata görə ölüm hallarının səbəbinin 40%-ni ekoloji amillər təşkil edir. Bundan başqa, kütləvi şəkildə genetik kodun pozulması və mutasiyanın sayının artması – onların böyük əksəriyyəti patolojidir - baş verir. [30, s.8]

Parnik effektinin güclənməsi səbəbilə buzlaqların əriməsi və Dünya okeanının səviyyəsinin qalxması - əsrin sonunda onun bir metr hündürlüyə qalxacağı proqnozlaşdırılır - sürətlənir. Nəticədə kifayət qədər əhalisi və infrastrukturu olan düzənlik ərazilərin su altında qalması olacaq. Lakin qlobal istiləşmə başqa bir mənfi nəticəyə də gətirib çıxarır. Onun qeyri-bərabər və termodinamik tənəsübün illərlə pozulması səbəbindən iqlimin destabilliyi və atmosferin hidrobalsının pozulmasına görə sürətlənən qeyri-bərabər və ziddiyyətli dəyişmələri baş verir. Səhralıq sahələrinin çoxalması baş verir. Beləcə, Sahara səhrası hər il cənuba doğru 5-7 km sürətlə genişlənir. Aral dənizi praktiki olaraq yoxa çıxdı. Eyni zamanda onsuz da su basmış ərazilərdə yağıntının orta illik norması artır. Atmosferdə dövrən prosesləri dəyişir və stabilliyi pozulur, bu da qasırğaların, qar yağıntısının, yay aylarında görünməmiş istilərin və digər katastrofik hadisələrin sayının çoxalmasına gətirib çıxarır.

Hətta geosfer yarım sistemində də həmin xoşagəlməz dəyişmələr baş verir. Son dövrlərdə bir sıra regionlarda seysmik aktivliyin çoxalması müşahidə olunur. Bunu yer qabığının ağırlıq balansının dəyişməsi, çoxsaylı nüvə sınaqlarının keçirilməsi, böyük həcmdə faydalı qazıntıların çıxarılması və buna əsasən də çox böyük boşluqların meydana gəlməsilə əlaqələndirirlər.

XX əsrin əvvəllərində akademik V.İ.Vernadskinin xəbərdarlıq etdiyi kimi

antropogen amillər artımın iqtisadi sərhədlərinin meydana çıxmasına gətirib çıxartdı. İqtisadi inkişaf istifadə xammalının və enerjisinin hədsiz həcm artımına artıq əsaslanma bilməz.

Lakin iqtisadi problemlər kumulyativ effektdə malik olmasına görə də dərinləşir. Neqativ amillərin müntəzəm yığılı baş verir və hətta təsir tam kəsildikdə belə ilkin vəziyyətin bərpası uzun müddətli və bir çox parametrlərdə isə mümkünsüz olur. Ona görə də zərərli təsirlərin məhdudlaşdırılması ilə yanaşı, Yerin ekoloji sistemini bilavasitə yaxşılaşdıran və bərpa edən tədbirlər tələb edilir.

Təəssüf ki, biz hələ zərərli təsirlərin məhdudlaşdırılmasındakı çətinlikləri müşahidə edirik.

Kiota protokolu bir sıra ölkələr, o cümlədən, ətraf mühitin çirkləndirilməsində və parnik qazların tullanmasında liderlik edən ABŞ tərəfindən yerinə yetirilmir.

BMT-nin 2009-cu ilin dekabrında keçirilən Kopenhagen konfransı ona bəslənən ümidləri doğrultmadı.

Qloballaşma və sosial hərəkətlər institutunun (QSHİ) direktoru B.Y.Kaqarliski həmin konfransın nəticələrini belə qiymətləndirir: (30, s.9)

“Kopenhagen sammitinin yekun sənədi təşkilatçıların ilkin iddialı proyektindən kifayət qədər uzaq çıxdı - ya Kiota protokolunu uzatmaq, ya da onu sərfəli şəkildə başqası ilə əvəz etmək. Ən ümumi, hüquqi öhdəliyi olan, real işlək və eyni zamanda hər bir tərəfin maraqlarını təmin edən razılaşma əvəzinə, 19 dekabr gecəsi Danimarkanın paytaxtında faktiki olaraq, məcburi qüvvəsi olmayan və yalnız tərəflərin iqlim problemlərinin global həllinin sonrakı axtarış arzularını rəsmiləşdirən yeni “məqsədlərə dair memorandum” qəbul olundu. Bundan başqa, heç bir ölkə əldə olunan razılaşmadan tam məmnun qalmayıb.

Kopenhagen razılaşmasına görə bütün tərəflər, o cümlədən, Çin 2010-cu ilin yanvarına atmosfərə karbon qazı tullantılarına dair planları yazılı şəkildə təsdiqləməlidirlər. Razılaşmanın iştirakçı-dövlətləri onu imzayanlara müəyyən hüquqi öhdəlik qoyan yekun sənədi növbəti ilin sonunda qəbul etməyə ümid

edirlər.

Qlobal istiləşmə ilə mübarizədə Kopenhagendə razılaşdırılması müəssər olmuş konkret tədbirlərdən biri Yerdə orta illik temperaturu sənayeyəqədərki dövrlə müqayisədə $+2^{\circ}\text{C}$ həddində saxlanılmasına dair qərara gəlinədiyi barədə məlumat verilir.

Bu xeyirli məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün zəngin ölkələr kasıb ölkələrə atmosfərə karbon qazlarının tullanmasını azaltmağa kömək etməyi, daha dəqiq, yaxın üç ildə onlara 30 milyard dollar ayırmağı öhdəliyinə götürür. Bu məbləğdən təxminən 3,6 milyard dolları ABŞ büdcəsindən ayrılacaq, 11 milyard dolları Yaponiya və 10,6 milyard dolları Avropa İttifaqı təqdim edəcək. 2020-ci ildə ümumi iqtisadi köməyin həcmi 100 milyard dollara çatacaq.

Ötən sammitin yekunları dərhal dünya mətbuatında ən neqativ qiymətini aldı. Belə ki, bütün aparıcı nəşriyyatlar konferensiyanın mahiyyət etibarilə tam iflasla uğradığı, əldə edilən razılaşmanın isə gerçəklikdə həyata keçilməsinin heç bir zəmanəti olmayan xeyirli niyyətin növbəti deklarasiyası olduğunu yekdilliklə göstərdi”[30, s.10].

Bunlar bütün dövlətlərin ekoloji siyasətinə real təsir vasitələrinə malik beynəlxalq institutların yaradılması zamanının yetişdiyindən xəbər verir.

Yalnız bu şəkildə bəşəriyyət məzmununa görə ekoloji olan yeni texnoloji mədəniyyətin formalaşdırılmasına dair məsələni həyata keçirə bilər. Gələcək texnoloji inkişafda hərəkət zərurəti olan əsas istiqamətlər artıq indidən görünür:

- tullantısız texnologiyaların inkişafı. Onların köməyi ilə insan və təbiət arasındakı antoqonizmi yox etmək, iqtisadi artımda məhdudiyyəti aradan qaldırmaq, təbii ehtiyatlardan rəşional istifadə etmək olar. İstehsal tullantıları qaçılmaz zərurət deyil, o, texnoloji prosesin mükəmməl olmamasının nəticəsidir;
- bioloji texnologiyanın və gen mühəndisliyinin (növbəli əkin, göy bitkiləri çevirməklə gübrələmə, zərərvericilərlə zəhərli kimyəvi maddələrin yerinə bioloji mübarizə üsulları) inkişafı;
- qabaqcıl texnologiyaların genişləndirilməsi. O, milli gəlirin maddi və enerji

sərfini aşağı salır, tullantıları yeni texnoloji proseslər üçün dəyərli ilkin materiallara çevirir.

Qabaqcıl ekoloji istiqamətli texnologiyalar uzaq gələcəkdə əvəzi ödəniləcək əlavə məsrəfləri tələb edir. Bu həmin istiqamətdəki innovasiyaların qarşısını alır. Amma elə burada xüsusi biznesə kifayət qədər fəaliyyətdə olan təsir vasitələri mövcuddur və artıq tətbiq olunur.

RTEA-nın müxbir üzvü N.B.Paxomova verilən problemin bəzi aspektlərini belə görür:

“Biznesin sosial-iqtisadi məsuliyyət anlayışı ilk növbədə, iqtisadiyyatda təbiətdən istifadənin məşhur “çirkləndirən ödəyir” prinsipinin dərinləşməsi və onun sahibkarlıqdan sosial-ekoloji məsuliyyət tələbinədək inkişafı kimi izah olunurdu. Bununla yanaşı, mütəxəssislər “sabit inkişaf üçbucağı” çərçivəsində sabitlik prinsipinin geniş şərhini daxil edilmişlər”. Bu yanaşmaya görə müasir biznesin qarşısında üç qarşılıqlı əlaqədə olan məqsədlərin: iqtisadi səmərəlilik, ekoloji məsuliyyət və sosial aktivliyin praktiki fəaliyyətdə birləşdirilməsi məsələsi durur.

Adətən, nəzəriyyə və praktikada əsas diqqət biznesdə reallaşan yüksək ekoloji öhdəliklərindən və həmin öhdəliklərin onun fəaliyyətinin maliyyə-iqtisadi parametrlərinə müsbət təsirindən alınan sinergetik (yəni bir-birini qarşılıqlı gücləndirən) səmərəlilik imkanlarına ayrılır. Sinergetik səmərəliliyin əldə edilməsi sabit rəqabət qabiliyyətli biznesdə - həm qısa müddətli, həm də xüsusilə orta- və uzun müddətli dövrlərdə özünü təzahür etdirir, bu da sosial-ekoloji təşəbbüs sahəsində imkanları genişləndirir. Beləcə, təbii mühitə texnogen yükləmənin azaldılması və iqtisadi nəticələrin artırılması kimi kompleks məqsədlərə çatmaq üçün artıq bir neçə ildir ki, Avropa Birliyi ölkələrində vergi sistemi islahatı keçirilir. Vergi islahatının əsasında “ikili dividend” konsepsiyası, yəni eyni zamanda daha yüksək ekoloji və iqtisadi nəticələr əldə edilməsi durur. Bu həm də hazırda bir çox ölkələrdə, o cümlədən, Rusiyada parnik qazlarının buraxılmasına icazələrlə (sertifikat) bağlı beynəlxalq ticarət mexanizminin yenidən işlənməsinə

aiddir. Bunlardan başqa, həmin mexanizm Yerin ekosisteminə texnogen və antropogen yüklənmənin daha səmərəli və seçimi bazarın rəqabət mexanizmini stimullaşdıracaq həlli yolunun tətbiqilə müvafiq səviyyəyədək azaldılmasına köklənib”[31, s.8].

Qeyd etmək vacibdir ki, iqtisadiyyatın istiqamətinin dəyişilməsinə başqa bir global problem - təbii sərvətlərin tükənməsi də təkan verir. Təbii sərvətləri bir qayda olaraq, tükənməz, bərpa olunan, bərpa olunmayan və şərti bərpa olunan hissələrə ayırırlar. Bu, kifayət qədər özünəməxsusluqlarına malik şərti bölgüdür. Beləcə, prinsipcə karbohidrogen xammalı və kömür uzun müddətə başa gələn bərpa olunan sərvətdir. Lakin ağac, oduncaq kimi sərvətin tam regenerasiyası üçün heç də az vaxt tələb olunmur. Ona görə də bioloji mənşəyə malik sərvətlərin yalnız bərpa dərəcəsi və həmin bərpanın apardığı vaxtdan danışmaq olar.

Bundan başqa, bu və ya başqa sərvətin mümkünlüyü onun hasilat qiymətinin dəyərə nisbətilə müəyyənləşir. Məsələn, Venesuela və Kanadanın neft qumsallığından əldə edilən neftin bir barrelinin maya dəyəri 40-50 dollardan yuxarı təşkil edir və o, yalnız dünya neft bazarında neftin qiyməti qalxdıqdan sonra sərfəli oldu.

Eyni vəziyyət mədən yataqlarına da aiddir. Prinsip etibarilə, yer qabığının metal ehtiyatları kifayət qədər çoxdur, lakin ən səmərəli yataqlar artıq çıxarılıb qurtarılıb.

Beləliklə, bəşəriyyət sərvətləri nə qədər tükədəcəksə, bir o qədər onların maya dəyərlərinin daima artması problemilə qarşılaşacaq. Müəyyən mərhələdə metal və mineralların hətta kosmik məkanda əldə edilməsinin sərfəli olması da mümkündür.

2.3. Müasir elmi-texniki problemlər və onların aradan qaldırılmasının hüquqi təminatı

Elmi-texniki tərəqqi müasir şəraitdə global proseslərə kompleks və ziddiyyətli təsir göstərir. Bir yəndən elmi-texniki inqilab və elmi-texniki tərəqqi

birbaşa sosial və iqtisadi tərəqqi ilə bağlıdır. Şübhəsiz ki, onların nəticələri kimi əmək məhsuldarlığının və təbii sərvətlərdən qənaətlə istifadə olunmasının yüksəldilməsi, dünya iqtisadiyyatının beynəlmilləşdirilməsinin və dünya ölkələrinin bir-birindən asılılığının artırılması əsasında sürətli iqtisadi artım olmuşdur. Digər tərəfdən, ziddiyyətlər, o cümlədən iqtisadi ziddiyyətlər də artır və dərinləşir. Onların arasında ödənilməmiş tələbin artması, belə ki elmi-texniki tərəqqi yeni yüksək sürətli ehtiyacları stimullaşdırır; istehsala bu və ya digər nailiyyətlərin tətbiqi ilə əlaqədar gözlənilməz nəticələrlə bağlı mənfi təsirlər(çirklənmə, qəza, fəlakət); istehsalın intensivləşməsinin və informasiyanın insan orqanizminə mənfi təsirləri; insan faktorunun əhəmiyyətinin azalması; əxlaqi və etik problemlərin inkişafı (irsiyyətin manipulyasiyası, kompüter cinayətləri, total informasiya nəzarəti və s.). Elmi-texniki tərəqqi və onun artıq həyata keçirilmiş imkanları arasında əks əlaqə problemi kəskinləşdi. Yaradılmış innovasiyaların tətbiqinin texniki təhlükəsizliyi adlanan bir sıra kompleks suallar ortaya çıxdı.

Qlobal miqyasda əhəmiyyətli problemlər xammal və enerji mənbələrinin, təbii qaynaq mənbələrinin həm kəmiyyətə, həm də fiziki xüsusiyyətləri baxımından tükənməsi oldu. Bundan əlavə, istehsalın və həyat tərzinin resurs tutumluluğu (elmi-texniki tərəqqi nəticəsində) yaşayış mühitinin təbii məhdudiyyətlərini artırır. Bütün dünya üçün əhəmiyyətli təsirlərdən biri elmi-texniki tərəqqinin ayrı-ayrı nəticələrinə görə məsuliyyətin itməsi ola bilər. Bu, bir tərəfdən, özünü qoruduğu üçün insan instinktinin və digər tərəfdən ehtiyac və mənfəətin artması arasında ziddiyyət olmasında özünü biruzə verir.

Nəhayət, elmi-texniki problemlərin digər vacib aspektləri də müxtəlif ölkələrdə sosial və iqtisadi problemləri gücləndirən və onları ümumi hala gətirən dövr, qeyri-bərabər xarakteridir. İstehsalın ümumi iqtisadi şəraitinin pisləşməsi (məsələn, enerji resurslarının bahalaşması) elmi-texniki inkişafdan iqtisadi effekt əldə etməyi yavaşlatdıqda və ya təxirə saldıqda, onu meydana çıxan struktur məhdudiyyətlərin kompensasiyası məsələlərinə keçirirlər və bununla da sosial

problemləri daha da gücləndirirlər. İqtisadi inkişafın qeyri-bərabərliyi artır. Xarici iqtisadi ziddiyyətlərin ağırlaşmasına səbəb olan beynəlxalq rəqabət güclənir. Onun nəticələri inkişaf etmiş ölkələr arasındakı münasibətlərdə proteksionalizm, ticarət və valyuta müharibələrinin artması oldu. [2, s.236]

Amerika bütün Avropadan çox yüksək texnologiyalı sahələrə investisiya qoyur. Araşdırma və tətbiq etməyə Amerikanın ümumi xərcləri dünyanın ən zəngin ölkələrinin - böyük yeddilik ölkələrinin qalan hissəsinin ümumi xərclərinə bərabərdir ("Yeddilik" isə, bu məqsədlə tədqiqat və işlənilib hazırlanmaya dünya üzrə bu xərclərin 90% -ni sərf edir. Yaponiya 17,6%, Almaniya 6,6%, Böyük Britaniya 5,7%, Fransa 5,1% , Çin - 1,6% sərf edir). Və bu xərclər dəqiq nəticələr verir: dünyanın yeni texnologiyalarının ən azı yarısı XXI əsrin əvvəlində Amerikada yaradılır.

Elmi-texniki inqilab beynəlxalq əmək bölgüsünün mövcud xarakterini rasional dəyişir. Beləliklə, yeni avtomatlaşdırma formaları inkişaf etməkdə olan ölkələri ucuz əmək mövcudluğu ilə bağlı üstünlüklərdən məhrum edir. Elmi-texniki informasiya və elmi-texniki xidmətlərin artan ixracı inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən "texnoloji neokolonializm" üçün yeni bir vasitə kimi istifadə olunur. Fəaliyyətlər ilə intensivləşir. O, TMK (transmilli korporasiyalar) və onların xarici filiallarının fəaliyyəti ilə gücləndirilir. [11,s.134]

Elmi- texniki inqilabla əlaqəli qlobal problemlərin vacib bir aspekti təhsil problemidir. Ancaq təhsil sahəsində baş verən böyük dəyişikliklər olmasaydı nə elmi-texniki inqilab, nə dünya iqtisadiyyatının inkişafındakı böyük nailiyyətlər, nə də bir sıra ölkələrin və dünya xalqlarının iştirak etdiyi demokratik proseslər mümkün olmayacaqdı.

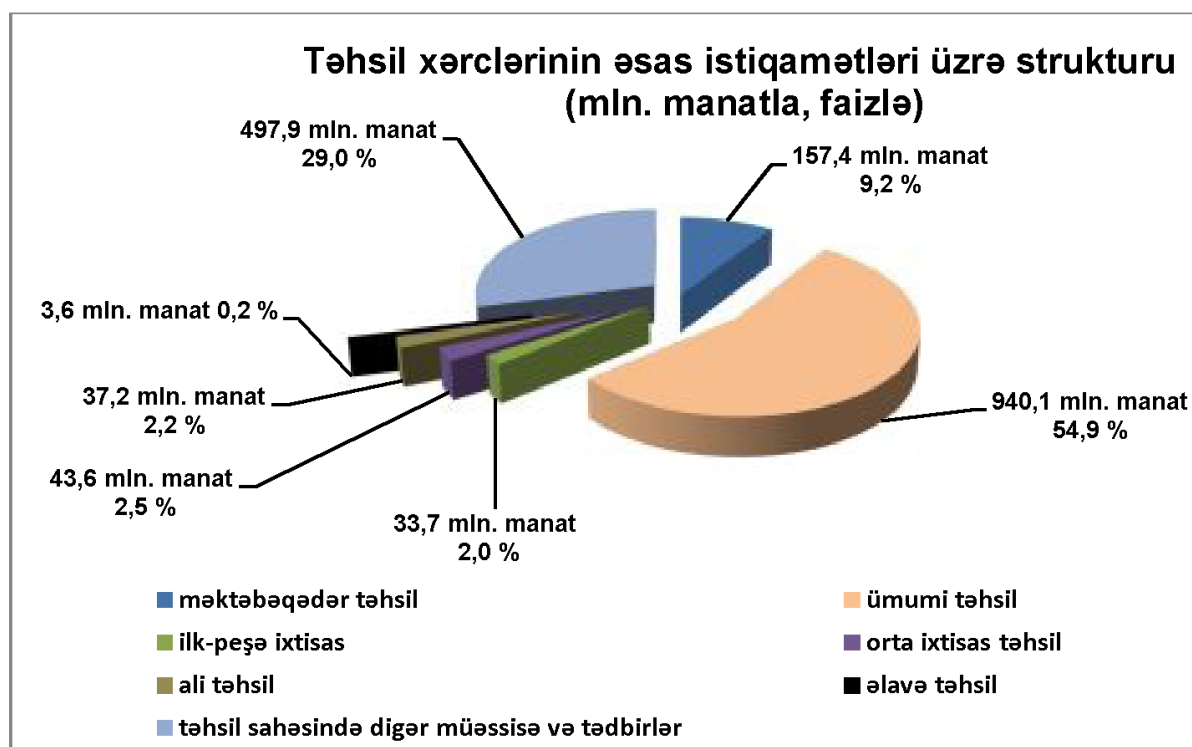
Ayrı-ayrı ölkələrdə elm və mədəniyyət sahəsində irəliləyişlərə baxmayaraq, bu əsrdə, ümumiyyətlə, dünya ümumiyyətlə savadsız idi və əhalisinin əksəriyyəti nə oxumağı, nə də yazmağı bilmirdi. Yalnız XX əsrdə onu aradan qaldırmaq üçün dünyadakı savadsızlığa qarşı güclü bir hücum həyata keçirildi.

İndiki dövrdə təhsil insan fəaliyyətinin ən vacib aspektlərindən birinə çevrilmişdir. Bu gün o sanki bütün cəmiyyəti əhatə edir və onun xərcləri daim artmaqdadır: inkişaf etmiş ölkələrdə bu sahəyə 5% -dən 8% ÜDM daxil olur. Məsələn, 2016-cı ildə Azərbaycanda təhsil xərcləri dövlət büdcəsi xərclərinin xüsusi çəkisi 10,5% təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.3. 2014-2016-cı illərdə “Təhsil” bölməsi üzrə xərclərin müqayisəsi

Sahələrin adları	2014-cü il (icra)	2015-ci il (proqnoz)	2015-ci il (gözlənilən icra)	2016-cı il (layihə)	2014-cü ilin icrası ilə müqayisə		2015-ci ilin proqnozu ilə müqayisə	
					Məbləğ	Fai	Məbləğ	Faiz
						z		
Təhsil	1 553 864,9	1 711 180,4	1 653 721,3	1 713 513,1	159 648,2	10,3	2 332,7	0,1
Məktəbəqədər təhsil	152 186,3	165 575,4	159 614,7	157 372,4	5 186,1	3,4	-8 203,0	-5,0
Ümumi təhsil	866 800,0	898 254,0	871 306,4	940 134,6	73 334,6	8,5	41 880,6	4,7
İlk peşə-ixtisas təhsili	29 649,0	34 287,4	33 464,5	33 724,9	4 075,9	13,7	-562,5	-1,6
Orta ixtisas təhsili	37 785,8	44 646,7	42 860,8	43 563,7	5 778,0	15,3	-1 082,9	-2,4
Ali təhsil	160 612,0	39 215,7	38 431,3	37 235,6	-123 376,4	-	-1 980,1	-5,0
						76,8		
Əlavə təhsil	3 436,6	3 472,4	3 343,9	3 574,2	137,6	4,0	101,8	2,9
Təhsil sahəsində digər müəssisə və tədbirlər	303 395,3	525 728,5	504 699,6	497 907,7	194 512,4	64,1	-27 820,8	-5,3

Mənbə: [http://sai.gov.az/upload/files/r-2016dbh\(1\).pdf](http://sai.gov.az/upload/files/r-2016dbh(1).pdf)

Mənbə: [http://cesd.az/new/wp-](http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2014/01/CESD_Research_on_Education_Financing.pdf)

[content/uploads/2014/01/CESD_Research_on_Education_Financing.pdf](http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2014/01/CESD_Research_on_Education_Financing.pdf)

Lakin, XX əsrdə savadsızlığı aradan qaldırmaq üçün göstərilən səylərə baxmayaraq, hələ də savadsızlığın mütləq sayının artımını aradan qalxmadı. Əgər 1970-ci ildə dünyada 890 milyon idisə, 1990-cı ildə isə 950 milyon idi. İnkişaf etmiş ölkələrdə savadsızlığın praktik olaraq bitməsinə baxmayaraq, inkişaf etməkdə olan və xüsusilə yoxsul ölkələrdə həmin problemi həll etmək üzrə lazımi vəsait ayırmaq mümkün deyil. Nəticədə, adambaşına düşən ÜDM ən aşağı ölkələrdə savadsızlıq çox yüksəkdir və 80-88% təşkil edir. Bu vəziyyət əsasən əhalinin yüksək artımı ilə bağlıdır. Nəticədə, belə çıxır ki, təhsil sahələri inkişaf etməkdə olan dövlətlərin inkişaf etmiş ölkələrdən daim geri qalmasını qaçılmaz edir və buda global xarakter daşıyır. Onlarda adam başına düşən təhsilə ayrılan vəsaitin miqdarı 20-25 dəfə dəyişir və bu zaman bu boşluğu artırmaq tendensiyası mövcud olur.

HSBC “Təhsilin dəyərinə” aid Qlobal Hesabatını açıqlayıb. Hesabatda dövlətlər üzrə orta məktəbdən etibarən universiteti qutarmasına kimi adambaşına düşən illik təhsil məsrəfləri əksini tapıb. [34]

Ölkələr üzrə adambaşına düşən illik təhsil xərcləri (2017-ci il)

Ölkələr	Təhsil xərcləri (ABŞ dollar)
Honq Konq	132-161 min dollar
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	99-378 min dollar
Sinqapur	70-939 min dollar
ABŞ	58-464 min dollar
Tayvan	56-424 min dollar
Çin	42-842 min dollar
Avstraliya	36-402 min dollar
Malaziya	25-479 min dollar
Böyük Britaniya	24-862 min dollar
Meksika	22-812 min dollar
Kanada	22-602 min dollar
Hindistan	18-909 min dollar
İndoneziya	18-422 min dollar
Misir	16-863 min dollar
Fransa	16-708 min dollar
Yaponiya	27-989 min dollar
Almaniya	26-386 min dollar
İsrail	23-254 min dollar
Türkiyə	14-222 min dollar

Ən yaxşı kadrlar xaricdə iş tapmaq istədikdə az inkişaf etmiş dövlətlər üçün problem “beyin drenajı” olaraq qalır. Bunun səbəbi kadrların hazırlanmasının həmişə xüsusi sosial-iqtisadi şəraitdə istifadə etmək üçün real imkanlara uyğun gəlməməsidir. Tədris müəyyən bir sosial-mədəni sahə ilə əlaqəli olduğundan, problemləri bəşəriyyətin bütün problemləri ilə kompleks qarşılıqlı əlaqə yaradır: iqtisadi geriləmə, əhalinin artması, yaşayış təhlükəsizliyi və s. Bundan əlavə, təhsilin özü də daimi təkmilləşdirilmə və islahat tələb edir. Birincisi, onun sürətli inkişafı nəticəsində pisləşən keyfiyyətinin yaxşılaşması. İkincisi, müəyyən iqtisadi şəraitdən asılı olan effektivliyi problemidir. Üçüncüsü, yeni bilik ehtiyacını qarşılamaq üçün, böyükərlərin təhsilini davam etdirmək lazımdır və buna görə də,

ömrü boyu bir insana gedən ömürlük təhsilin konsepsiyasını inkişaf etdirmək lazımdır. Buna görə də, xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrdə, peşə bacarıqlarının səviyyəsinin artırılması və böyüklərin təhsili səviyyəsinin dünya miqyasında sürətlə artması müşahidə olunur [4, s.302]

Dövlət başçısı dəfələrlə bildirmişdir ki, müstəqil Azərbaycanda bütün idarəetmə səviyyələrində, eyni zamanda dövlət idarəçiliyi sahəsində çağdaş idarəetmə təfəkkürünə sahib ixtisaslı mütəxəssislərin yetişdirilməyi məsələsi vacib aktualıq kəsb edir. Ölkəmizin dinamik inkişaf səviyyəsinə müvafiq olaraq Qərb dəyərlərini dərinlən mənimsəmiş, qabaqcıl ölkələrin elmi-texniki yeniliklərini əks edən, müasir idarəçilik məktəbi keçmiş gənclərin formalaşması məsələsi tarixi zərurətə çevrilir. [10, s.125]. Ölkə rəhbərliyinin təhsil sisteminə və kadr hazırlığına xüsusi diqqətlə yanaşmağı da ölkədə demokratik dövlətlərin zəngin təcrübəsinə əsaslanan mükəmməl, çevik və mütərəqqi dövlət idarəçilik sistemi formalaşdırmaq fikrindən irəli gəlir. Məktəblərin kompüterləşdirilməsi, gənc vətəndaşlarımızın virtual dünyaya çıxışının təmin edilməsi, onlann informasiya texnologiyaları ilə çalışmaq vərdişlərinə yiyələnmələri üçün atılmış məqsədyönlü addımlar belə ki bu məqsədə xidmət edir. Bu cəhətdən 2004-cü il 21 avqust tarixli «Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramının (2005-2007-ci illər) təsdiq olunması haqqında» fərman ötən müddətdə gənclərin müasir biliklərə yiyələnməsi və informasiya texnologiyalarını dərinlən mənimsəməyinə elmi-texniki şərait yaratmışdır. Həmin proqramın 2005- 2007-ci illəri müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməyinin nəticəsidir ki, orta ümumtəhsil məktəblərinin V-XI siniflərində hər 29 şagirdə 1 kompüter düşməkdədir. Bundan başqa, 2008-ci il iyunun 10-da təsdiq olunmuş “2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı” ölkəmizdə müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarını geniş tətbiqi üsulu ilə vahid ümummilli təhsil şəraitinin yaradılmağı və əhalinin bütün təbəqələri üzrə keyfiyyətli təhsil alma imkanlarının təmin olunması üçün xidmət məqsədinə edibdir.

Müasir dövrdə ixtisaslı kadrların hazırlanmağına qoyulmuş investisiyalar insan kapitalının formalaşmağına qoyulmuş investisiya sayılmaqdadır. Ölkə Prezidentinin 19 oktyabr 2006-cı il tarixli “Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil almasına dair Dövlət Proqramı” barədə fərmanı bu sahədə həyata keçirilmiş dövlət siyasətində davamlılığın və sistemliyin təmin edilməsi baxımından təqdirəlayiqdir. Dövlət Proqramı belə ki azərbaycanlı gənclərin bəzi elmi yönlər üzrə dövlət hesabına xaricdə təhsil almalarını nəzərdə tutur. Həmin sərəncam əsasında “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” işlənərək Azərbaycan Prezidentinin 16 aprel 2007-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur. Ölkə başçısının 5 sentyabr 2007-ci il tarixli “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramının 2007-2008-ci tədris ilində maliyyələşdirilməsi haqqında” fərmanına əsasən, 2007-2008-ci tədris ilində ölkəmizin gənclərinin Amerika Birləşmiş Ştatları, Almaniya, Cənubi Koreya, Fransa, İngiltərə, İspaniya, Rusiya, Türkiyə və başqa ölkələrdə təhsil almalarını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının 2007-ci il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ehtiyat fondundan Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinə 2,2 milyon (iki milyon iki yüz min) manat həcmində vəsait ayrılıbdır.[33]

İqtisadi inkişafın elmi sütunlar üzərində aparılması, ölkənin gələcək sosial-iqtisadi durumu ilə bağlı proqnozların irəli sürülməsi əsas məsələlərdən biri sayılır. Elm proqnozları olmadan inkişaf edə bilməz - elmi tövsiyələr, proqnozlar Azərbaycan iqtisadiyyatının fəal və davamlı inkişafına xidmət etməlidir. Ölkə Prezidentimiz İlham Əliyevin 10 aprel 2008-ci il tarixli «*Azərbaycan elmində islahatların aparılması ilə bağlı Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında*» fərmanı da məhz həmin zərurətlə şərtlənibdir. Fərmanda 2009-2015-ci illər üzrə elm sahəsində aparılacaq islahatların, eyni zamanda elmin inkişaf strategiyasının konkret proqram modelində hazırlanmağı üçün hökumət ilə elm adamlarından ibarət dövlət komissiyasının yaradılmağı da təqdirəlayiqdir.[33]

Proqram əsasında hazırlanaraq dövlət başçısının 4 may 2009-cu il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı» elm sahəsində həyata keçiriləcək islahatların konseptual əsaslarını özündə əks etdirir. Elmin inkişafını nəzərdə tutmuş Milli Strategiyanın əsas məqsədi ölkənin mövcud tələbləri nöqtəyi-nəzərindən Azərbaycan elminin strukturu müəyyənləşdirilməyi; Azərbaycan elminin dünya elmi, texnika ilə texnologiyasının prioritet yönələrinə müvafiq formada təşkili; ölkənin iqtisadi inkişafında elmin rolunun artırılması; yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasının təmin olunması; vacib sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi vəzifələrin həlli üçün ölkəmizdə fundamental və tətbiqi tədqiqatların prioritetlərinin müəyyən olunmasından təşkil olunmuşdur.

Ölkə başçısı İlham Əliyevin 22 may 2009-cu il tarixli “2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı”ın təsdiq olunması haqda fərmanı isə ali məktəb sistemində islahatların müasir dövrün tələblərinə uyğun aparılması baxımından vacib əhəmiyyət daşıyır. Dövlət Proqramında xüsusi vurğulanır ki, indiki dövrdə Avropa ölkələri təhsil sistemlərinin inteqrasiya və ümumavropa ali təhsil məkanının formalaşdırılması xüsusi aktualıq kəsb etməkdədir. Möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrinin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyası ilə əlaqəli bəzi tədbirlər haqqında” 31 yanvar 2008-ci il fərmanı da Azərbaycan təhsilinin Avratlantik məkana inteqrasiyası baxımından mühüm əhəmiyyətə sahibdir. Ali təhsildə islahatların da belə ki bu prinsiplərə əsaslanaraq aparılmağı qarşıda duran mühim məsələlərdən biri sayılır.[9, s.5]

Ölkə başçısının 2009-cu il oktyabrın 21-də imzaladığı fərmanla Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun yaradılması isə fundamental elmi tədqiqatların stimullaşdırılması, dövlətin təbii resurslarının, mədəni və tarixi irsinin öyrənilməsinin gücəndirilməsi, elmin müxtəlif sahələrində aparılmış araşdırmaların əhəmiyyətliliyinin artırılması məqsədi ilə əsaslandırılır.

Bundan başqa, yeniyetmələrin VI Beynəlxalq Elm Olimpiadasının 2009-cu ilin dekabr ayında ölkəmizdə keçirilməsi respublikamızda gənc nəslin elmə olan marağının lap da artırılmağı, onların yaradıcılıq potensialının üzə çıxarılması yönündən son dərəcə əhəmiyyətli olubdur.

Nəhayət, bütün dünya üçün təhsilin ümumi problemi onun humanistləşdirilməsi ehtiyacıdır, belə ki, tamamilə texnotron ideyalar universal insan üzərində üstünlük qazanmır. Təhsil yalnız qabaqcıl texnologiyaların assimilyasiyasını və effektiv həllərin qəbul olunmasını deyil, həm də həyat tərzini bir sıra ölkələrin tarixi və təcrübəsi kimi göstərən bir dəyər meylləri sistemi təşkil edir, bu şərtləri nəzərə almadan təhsil siyasətinin effektivliyində kəskin azalma və hətta cəmiyyətin sabitləşməsinə gətirib çıxarır.

III FƏSİL. MÜASİR QLOBAL PROBLEMLƏRİN HƏLLİNİN HÜQUQİ TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Qlobal xarakterli problemlərə milli-hüquqi çərçivədə müdaxilə

Qlobal xarakterli problemlər bütün dünyanın olduğu kimi, Azərbaycanın iqtisadiyyatına neqativ təsir edir. Bu cəhətdən respublikamız müstəqillik dövründən qlobal problemlərin həllinə yönəlmiş dövlət müdaxilə tədbirləri həyata keçirməkdədir.

Ərzaq təhlükəsizliyi məsələsinə respublikamızda da çox ciddi diqqət yetirilmiş və Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin 2001-ci ilin mart ayında imzamış olduğu Sərəncamla “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı” təsdiq edilmişdir. Bu Proqramın müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməyinə baxmayaraq respublika əhalisinin hər il 100 min nəfərdən çox artmağı, əhalinin orta aylıq əmək haqqının artışı sürətinin kənd təsərrüfatı malları istehsalının artışıdan 4-5 dəfə artıq olmağı ərzaq mallarına tələbatı hər il çox artırır. Bununla bağlı hörmətli Prezidentimiz İlham Əliyev cənabları Nazirlər Kabinetinin 2008-ci ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi fəaliyyətinin yekunlarına həsr olunmuş iclasındakı nitqində çox düzgün olaraq qeyd edibdir ki, “Bazar iqtisadiyyatı” prinsipləri dövlətləri ərzaq çatışmamazlığından qoruya bilmir.[8, s.69]

1996-cı ildən etibarən həyata keçirilmiş təsirli tədbirlər sayəsində ölkəmizdə hər il davamlı şəkildə kənd təsərrüfatı mallarının istehsalı çoxalsa da bir çox mühim məhsullarla, eyni zamanda taxıl, ət, yumurta, bitki yağı və başqa mallarla ölkə əhalisinin normaya uyğun yerli istehsal hesabına tələbatının ödənilməyində çətinliklər vardır. Həmin reallıq nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 25 avqust tarixli Sərəncamı ilə “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” təsdiq olunmuşdur. Bu Proqrama uyğun olaraq görülməli tədbirlər və əldə olunacaq nəticələr aşkar edilmişdir. Proqramın icrasına başlanmış və 2009-cu ilin dövlət büdcəsindən bunun üçün 60 mln. manat vəsait ayrılmışdır.

2010-cu ildən başlayaraq kənd təsərrüfatı əmlakının sığortalanmağına görə sığorta haqqının dövlət büdcəsi üzrə ödənilmiş hissəsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına istifadə etdikləri yanacaq ilə motor yağının, eyni zamanda mineral gübrələrin dəyərinin 50%-in ödənilməyinə ölkə büdcəsindən ayrılmış vəsaitlər də daxil olmaqla həmin proqrama 2010-cu ilin ölkə büdcəsindən 111 mln. 550 min manat vəsait xərclənməyi nəzərdə tutulmuşdur. Büdcə vəsaiti üzrə proqramda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməyi üçün yaradılmış bu möhkəm təməl təminat verir ki, həmin Proqram da müvəffəqiyyətlə nəticələnəcək və respublikamız Ümumdünya Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramına töhvə verən dövlətlərdən biri olacaqdır.

Bundan başqa “Atçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsaslanaraq hökumətin qəbul etdiyi “Atçılığın inkişafı üzrə Proqramı”n icrasına 220 min manat büdcə vəsaitinin xərclənməsi nəzərdə tutulmuşdur. Aqrolizinq metodu ilə damazlıq heyvan, kənd təsərrüfatı maşınları ilə texnikası, başqa vasitələr alınmağına 35 mln. manat, aqrokreditlərin verilməyinə isə 10 mln. manat büdcə vəsaiti ayrılması nəzərdə tutulubdur. 2010-cu ildə kənd təsərrüfatı elminə ayrılan büdcə vəsaiti 2009-cu ilə nisbətən 20% artmaqla 8,8 mln. manat təşkil etmiş, heyvandarlıqda süni mayalanma, damazlıq işinin təşkilinə 947 min manat büdcə vəsaiti ayrılıbdır ki, bu da ötən ildən çoxdur.

Yeni iş yerlərinin açılmağı, yoxsulluğun aradan qaldırılması, milli adət və ənənələrin saxlanması və təkmilləşdirilməsində mühüm rolunu oynayan kənd yerlərinin inkişaf etdirilməsində geniş imkanlara malik olan aqrar bölmənin inkişafına diqqət ölkə iqtisadiyyatı gücləndikcə çoxalır və hər il dövlət büdcəsindən kənd təsərrüfatına, meliorasiya ilə irriqasiya tədbirlərinə lap çox vəsait ayrılması təmin edilir.

Respublikamızda aqrar sahənin inkişafına dövlət büdcəsindən birbaşa subsidiyalarla bərabər, eyni zamanda dolayısı ilə subsidiyalar ayrılmaqdadır. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına 2013-cü ilin axırına qədər torpaq vergisi istisna olmaqla başqa vergilərdən güzəştlərin verilməsi, kənd təsərrüfatında istifadə

edilən bir çox maşın, avadanlıq və materialların gömrük rüsumundan azad edilməsi və digər güzəştlər büdcədən kənd təsərrüfatının inkişafına yönəldilən vəsaitlərdir.

Son zamanlar aqrar sahəyə dövlət büdcəsindən ayrılan subsidiyalar ilə bu bölməyə investisiya qoyulması artıq öz bəhrəsini verməyə başlamışdır. 2008-ci ildə kənd təsərrüfatında 3,3 mlrd, manatlıq məhsul istehsal edilmişdir ki, bu da respublikamızın müstəqillik illərində qazandığı ən yüksək nailiyyətdir. 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasında taxıl istehsalında rekord göstərici - 3 mln. ton taxıl istehsal edilmişdir. Hazırda ölkə əhalisinin çörək, kartof, tərəvəz ilə meyvə məhsullarına normaya müvafiq olan tələbatı artıqlaması ilə ödənilir.

2010-cu ilin ölkə büdcəsində aqrar sahə ilə əlaqəli vacib məqamlardan biri də büdcə vəsaitlərinin konkret proqramlar üzrə ayrılmağıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamları ilə təsdiqlənmiş Dövlət Proqramlarında, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlara ("Damazlıq heyvandarlıq haqqında", "Atçılıq haqqında") müvafiq olaraq hökumətin təsdiq etdiyi Proqramlarda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrasına büdcədən vəsait ayrılmağı və investisiya istiqamətləndirilməsi bu proqramların uğurla yerinə yetirilməsinə və bu sahələrin inkişafına təminat verməkdədir.

Bununla bərabər qeyd etmək vacibdir ki, məsələ heç də iqtisadiyyatın başqa sahələri kimi aqrar sahəyə də yüksək məbləğdə büdcə vəsaiti ayrılmağında deyil. Başlıca məsələ bundadır ki, ayrılan vəsaiti tam miqdarda təyinatı üzrə xərcləmək mümkün olsun. Hörmətli Prezidentimiz İlham Əliyev cənablarının qeyd etdiyi kimi respublikamıza son zamanlar gələn kapital sunamisinə biz hazır olmadığımız üçün 2009-cu il üzrə ayrılan büdcə vəsaitlərini tamamilə xərcləmək mümkün olmadı. Buna görə də 2010-cu ilin büdcə məsrəfləri 2009-cu ildə gözlənilmiş məsrəflərə uyğun nəzərdə tutulubdur ki, bu da realığı lap düzgün əks etdirir və büdcə vəsaitlərinin əhəmiyyətli xərclənməyinə və inkişafa xidmət göstərir.

İndi ölkəmizdə aparılmış aqrar və institusional islahatlar sayəsində xüsusi mülkiyyətə əsaslanan sahibkarlıq tam formalaşmış və möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev cənablarının dediyi kimi bazar iqtisadiyyatına keçid vaxtı başa

çatmışdır. Bu gün aqrar sahə öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoyubdur və hazırda fermerlər məhsul istehsalını necə təşkil etmək yox, məhsul istehsalına xidmət göstərən təşkilatlar, məhsul emalı müəssisələri münasibətlərinin qurulmağı, istehsal olunan məhsulun satışının lap faydalı səərəli üsullarının tapılmağı, rəqabətli məhsul istehsalı üçün yeni texnika ilə texnologiyaların tətbiqi və iqtisadi faydalılığı artıran başqa məsələlər lap çox düşündürür. Həmin mərhələnin başlıca hədəfləri aqrar sahədə əmək məhsuldarlığını çoxaltmaq, məhsulların ucuz başa gəlməyinə nail olmaq, daxili bazarda rəqabətə tab gətirməklə bərabər xarici bazara yüksək keyfiyyətli, dünya standartlarına müvafiq məhsul çıxarmaqdır. Ancaq heç kimə sirr deyildir ki, indi kənd təsərrüfatı malları istehsalçıları istehsal etdikləri malları satmaqda bir çox çətinliklərlə üzləşir, malın bir hissəsini zamanında və əhəmiyyətli qiymətə sata bilmədikləri üçün məhsul xarab olur və itkiyə yol verilir. Digər yöndən emal müəssisələrinin az olmağı, həmin malların topdan və pərakəndə satışı ilə məşğul olanların bazarda yüksək mövqe tutması nəticəsində onlar istehsalçıları malı həddən artıq aşağı qiymətə satmağa məcbur edirlər. Beləliklə aylarla mal istehsalına əmək ilə vəsait sərf etmiş fermerlər qazanc əldə edə bilmədikləri zaman bu malların emalı və alğı-satqısı ilə məşğul olanlar bir neçə saat ya da gün ərzində 2-3 dəfə çox gəlir qazanırlar. Bu da öz-özlüyündə gələn ildə bəzi məhsulların istehsalının azalmasına və idxalının çoxalmasına səbəb yaradır. Fermerlərlə görüşlərimizdə onlar vəziyyətdən çıxış yolunu əsas ərzaq məhsullarına dövlət sifarişinin verilməsində, Azərıtıtaf ilvə onun yerli təşkilatlarının kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü üzrə fəaliyyətinin bərpa olunmasında, topdan və pərakəndə satış üzrə qiymət əlavələrinə dair normaların dövlət tərəfindən müəyyən edilməsində görürlər. Bir çox fermerlər dövlət sifarişinin verildiyi və məhsul tədarükünün sistemli şəkildə təşkil edildiyi zaman hər hektar əkinə görə dövlət büdcəsindən ödənilən subsidiyadan imtina etməyə hazırlıqlı olduqlarını da bildirirlər. [12, s.78]

Düşünür ki, kənd təsərrüfatı mallarının tədarükü ilə satışında əksər ölkələrdə formalaşan topdansatış bazasının yaradılmağı təcrübəsindən faydalanmağa ehtiyac

vardır. İspaniyada 100 min nəfərdən çox əhalisi olan bütün şəhərlərdə bu cür bazalar vardır. Madrid şəhərində isə səhm zərfinin 51% Madrid meriyasına aid olan “Merkasa” ölkə ilə xüsusi mülkiyyətə əsaslanmış birgə müəssisə fəaliyyət göstərməkdədir. Madrid şəhəri və ətraf yaşayış yerlərinin 6 milyon nəfər əhalisini ərzaq ilə təmin etmiş həmin müəssisə 240 hektar ərazini əhatə etməkdədir və burada ilkin emal, məhsulun satışa hazırlanmağı obyektləri, baytarlıq, fitosanitar və keyfiyyətə nəzarət strukturları yerləşməkdədir. Bu da dövlət orqanlarının mərkəzləşmiş formada məhsulun keyfiyyətinə nəzarət etməyə və topdansasatış və pərakəndəsatis qiymətləri tənzimləməyə imkan yaradır. Şəhərin bütün iaşə obyektləri ilə pərakəndəsatis obyektləri bazanın xidmətlərindən istifadə etməkdədir.

Kənd təsərrüfatı mallarının tədarükü ilə satışında yaranmış çətinlikləri aradan qaldırmaq, rəqabətə davamlı məhsul istehsal etmək, məhsul istehsalının rentabelliliyini təmin etmək və ərzaq məhsullarının əhalinin bütün təbəqələri üçün əlçatan olmasına nail olmaq məqsədilə Azərıtıfaqa tədarük və satış fəaliyyətini bərpa etmək üçün dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına qısa müddətli güzəştli kreditlər ayrılması, dövlət ilə xüsusi mülkiyyətə əsaslanmış birgə topdansasatış müəssisələrinin yaradılması məqsəduyğundur. İşin bu qaydada təşkili fermerlərə istehsal etdikləri məhsul lan satmağa əvvəlcədən zəmanət verdiyindən məhsul istehsalının artımına, yüksək keyfiyyətli məhsulların ixracına və daxili bazarda yerli malların rəqabət qabiliyyətini artırmağa imkan yaradardı.

Aqrar bölmənin gələcək inkişafını təmin etmiş amillərdən biri də kənd təsərrüfatında kooperasiya münasibətlərinin yaradılmağıdır. Məhz, kənd təsərrüfatı malları istehsalı ilə məşğul olmuş kooperativlərin yaradılmağına diqqət artırılmalı, dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına fermerlərə güzəştli kreditlər, lizinq üsulu ilə texnika, damazlıq heyvan və başqa vasitələr verilən zaman bu kooperativlərin maraqları nəzərə alınmalıdır. Digər yöndən dövlət büdcəsindən istehsal kooperativlərinə özlərinin istehlak kooperativlərini yaratmaqda kreditlər ayrılmağı nəzərdə tutulmalıdır. Aynılıqda fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı istehsalçılanna

xidmət etmiş (təchizat, aqroservis və başqa) və kənd təsərrüfatı mallarından istifadə etməklə fəaliyyətdə olan müəssisələr (emal, yeyinti və yüngül sənaye və s.) daima yüksək gəlir əldəv etdikləri halda ölkə iqtisadiyyatı ilə cəmiyyətin inkişafına yüksək təsir imkanları olan kənd təsərrüfatı və kənd yerləri isə, əksinə həmişə aldadılır, gəlirəldə etmir, zərələ işləyir və tənəzzülə uğrayır. Bunun üçün də aqrar sahənin hərtərəfli və əhəmiyyətli inkişafını təmin etmək məqsədilə başlıca məsələlərdən biri bu iqtisadi sahələrin kooperasiyasının ölkə tərəfindən stimullaşdırılmağıdır. Digər yöndən dövlət dəstəyinə əsasən kənd təsərrüfatı istehsal kooperativlərinin özlərinin kredit, xidmət ilə emal müəssisələri olmalıdır ki, onlar digərlərinin təsirinə məruz qalmamış sərbəst fəaliyyət göstərə bilsinlər. Onu da bildirirəm ki, əksər ölkələrdə və ayrı-ayrı dövrlərdə əhalini ərzaq çatışmamazlığından həmin ölkələrdə fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı kooperativləri xilas etmişdir. Hazırda da Avropa ölkələrinin bir çoxunda fermerlərin təqribən 80% kooperativlərdə birləşmişlər və onlar istehsal olunan bir çox kənd təsərrüfatı mallarının 70-90%-ni, bəzi ölkələrdə is 100%-ni istehsal və emal etməklə satırlar. Dünyada məşhur olan və Almaniyada dövlət vəsaiti hesabına fəaliyyətə başlamış Rayffayzen bankı da kooperasiya yolu ilə yaradılmışdır. 1905-ci ildə Finlandiyada 17 fermer təsərrüfatının birgə fəaliyyəti ilə yaradılmış “Valio” kooperativinin hazırda illik dövriyyəsi 1,6 milyard avro təşkil etməklə ölkədə istehsal olunan südün 80%-ni emal edir və istehsal etdiyi 1100 adda müxtəlif çeşidli süd məhsullarını dünyanın əksər ölkələrinə, o cümlədən Azərbaycana da ixrac edir.

Aqrar sahənin fəaliyyətinin yeni mərhələsinə xas olan xarakterlərdən biri də kənd təsərrüfatında, xüsusilə birinci növbədə pambıqçılıq ilə südçülükdə klaster sisteminə keçmək məqsədilə geniş imkanlar və perspektivlər vardır. Təbii ki, bu məsələlər dövlətin dəstəyi olmamış mümkünsüzdür. Bu zaman yaxşı olardı ki, Nazirlər Kabineti nəzdində ictimai əsaslarla fəaliyyətdə olan “Aqrar məsələlərə dair komissiya” yaradılsın. Həmin komissiya alimləri, gənc mütəxəssisləri cəlb etməklə aqrar sahənin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, onun kompleks

inkışafını təmin edən müxtəlif Proqramların hazırlanması və dünya iqtisadiyyatı ilə uzlaşan sistemlərin işlənilib hazırlanmasını həyata keçirərdi. Bu sistem elə işlənməlidir ki, ölkəmizdə aqrar sahənin kompleks inkışafı təmin edilsin və ölkə əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyi xaricdən asılı olmasın. Yalnız bu halda ölkəmiz Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olduqdan sonrakı dövrdə daxili bazan qoruya və xarici bazara rəqabətqabiliyyətli məhsul çıxara bilər. [15, s.278]

Hazırda Azərbaycan Respublikasında ekoloji tarazlığın təmin olunması və iqtisadi problemlərin həlli istiqamətində ciddi islahatlar aparılmış və beləliklə, ölkədə ətraf mühitin mühafizəsi ilə təbii ehtiyatlardan faydalı istifadə və bununla bərabər, onun idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq işlər görülməkdədir.

Belə ki, respublikamız ətraf mühitin mühafizəsi ilə təbii ehtiyatlardan faydalı istifadə sahəsində bəzi beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuş, mühüm qanunvericilik, normativ aktlar qəbul olunmuş və beynəlxalq təşkilatların köməyi ilə ekoloji problemlərin həllində praktiki işlər görmüşdür.

Qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı”nda qarşıya qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməyi ölkə üçün vacib əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Son zamanlar Azərbaycanda neft-qaz sənayesinin daha da sürətlə inkışaf etdirilməsi və yeni karbohidrogen yataqlarının aşkar olunması, kəşfi və istismarında müəyyən nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Nəticədə, ölkədə ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasında ətraf mühitin qorunması ilə təbii ehtiyatlardan əhəmiyyətli istifadə sahəsində elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin layihələrdə əks etdirilməsi zərurəti ortaya çıxır və onlar aşağıdakılardır:

- Ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, köhnə avadanlıqların müasir avadanlıqlarla əvəz edilməsi;

- Ekoloji baxımdan təmiz və enerjiyə qənaət edən texnologiyalardan istifadə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq;
- Neft-qaz sənaye obyektlərində ətraf mühitə təsir edən amillərin aşkar edilməsi;
- Təsirin həcmi və növünün müəyyənləşdirilməsi;
- Təbiəti mühafizə təbii mühitin fəaliyyətində yaranmış meyillər və keyfiyyət dəyişikliyinə aşkarlanması;
- Neft-qaz sənaye obyektlərindən dəyən zərərin miqyasının öyrənilməsi;
- Regionda ekoloji təhlükə yarada biləcək situasiyanın aşkarlanması.

Qeyd etmək vacibdir ki, neft-qaz sənayesində ətraf mühitin mühafizəsinə nəzarətin güclənməsində bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməyi çox zəruridir. Belə ki, yaxın perspektivdə daha təhlükəli zonalarda sahəvi nəzarət sisteminin yaradılmağı nəzərdə tutulur.

Bu cəhətdən neft-qaz sənaye obyektlərinin təsiri altında ətraf mühitin mühafizəsinin keyfiyyət dəyişikliyinə proqnozlaşdırılmasında əsas vəzifə aşağıdakılardan ibarətdir:

- ❖ Zəhərli konsentrasiya maddələrə görə zonanın çirklənməsi və ətraf mühitdə əmələ gələn keyfiyyət dəyişikliyinə müəyyənləşdirilməsi;
- ❖ Normativ vəziyyətlə müqayisədə ətraf mühitin mühafizəsində keyfiyyət kənarlaşma dərəcəsinin müəyyən edilməsi;
- ❖ Təbii sistemin böhran vəziyyətində olan sahənin aşkarlanması.

Beləliklə, ölkədə ətraf mühitin mühafizəsinin keyfiyyət dəyişikliyinə proqnozlaşdırılmasında yuxarıda göstərilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi, öz növbəsində, Azərbaycan Respublikasında ekoloji gərginliyin azaldılmasında əsas şərtlərdən biri kimi hesab oluna bilər.

Ekoloji gərginliyin artması, tarazlı İqtisadiyyatın gələcək inkişafının təhlükəsizliyi bir çox ölkələri ekoloji amili nəzərə almağa məcbur etmişdir. Bununla əlaqədar olaraq ətraf təbii mühitin qorunması konsepsiyası meydana gəlmişdir. Ona görə də dünyanın yüzdən çox dövlətlərində təbiəti mühafizə ilə

ayrıca məşğul olan dövlət strukturları yaranmışdır. Həmin bu ərəfədə öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikasında da Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi yaranmışdır. Artıq dünyanın əksər ölkələrində təbiətdən istifadə və təbiəti ətraf mühiti mühafizə ilə bağlı qanunlar və aktual reqlamentləşdirilən normativlər, metodiki təqdimatlar və prinsiplər qəbul olunmuşdur. 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyev Azərbaycanın “Avropanın canlı təbiətinin və təbii mühitinin qorunması haqqında” Avropa Konsepsiyasına qoşulmaq bəradə qanunu təsdiqləmişdir. Bunu da qeyd etmək vacibdir ki, ölkəmiz öz müstəqilliyini bərpa edəndən sonra “Torpaq islahatları haqqında”, “Yerin təki haqqında”, “İstehsal və məişət tullantıları haqqında”, “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında”, “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında”, eləcə də heyvanlar aləmi, su təsərrüfatı və tullantı suları, atmosfer havasının mühafizəsi və digər qanunlar qəbul edilmiş, təbiəti mühafizə, ekoloji tarazlığın qorunub saxlanması haqqında sərəncam və fərmanlar imzalanmışdır. [2, s.287]

Hazırda ölkə rəhbərliyi dayanıqlı iqtisadi İnkişafa nail olunmasında, əhalinin sağlamlığının qorunub saxlanılmasında ekoloji amilə diqqətin artırılmasına xüsusi əhəmiyyət verir.

Məlum olduğu kimi, texnoparkların yaradılması Azərbaycanın iqtisadi inkişafında prioritet məsələdir. Məhz buna görə də Respublika Prezidenti iqtisadiyyatın inkişafında xüsusi iqtisadi zonaların (texnoparkların) mühüm rol oynaya biləcəyini qeyd edərək, 2007-ci il martın 6-da “Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması haqqında” sərəncam imzalayıbdır. Bu fərman əsasmada 2009-cu il aprelin 14-də qəbul olunmuş “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” qanun həmin zonaların yaradılması və idarə olunması ilə əlaqəli münasibətləri tənzimləmək və orada sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili qaydalarını müəyyənləşdirmək imkanları yaratmışdır. Bununla yanaşı ölkə başçısının 4 may 2009-cu ildə təsdiq etdiyi “2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyada innovasiya fəaliyyəti infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi,

o cümlədən texnoparklar, texnoloji mərkəzlər, biznes inkubatorları şəbəkəsinin genişləndirilməsi” də bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulubdur.

Azərbaycanın İKT sahəsində imkanlarının genişləndirilməyi, informasiya mübadiləsində xarici dövlətlərdən asılılığının aradan götürülməsi üçün telekommunikasiya peyklərinin hazırlanması və orbitə çıxarılması ölkəmizdə strateji məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Prezident İlham Əliyev tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin orbitə çıxarılması” barəsində 4 noyabr 2008-ci il tarixli sərəncamına uyğun olaraq Azərbaycanın telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılmasını nəzərdə tutan “AzərSat” layihəsi çərçivəsində iki qlobal orbital mövqelərin alınması istiqamətində müzakirələr aparılmış, bir neçə ölkə ilə memorandum imzalanmışdır. Azərbaycanın

2010-2011-ci illərdə süni peykinin orbitə çıxarılması regional baxımdan da böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Həmin peyk Şərqi Avropa, Şimali Afrika, MDB, Orta, Mərkəzi və Şərqi Asiyanın bir hissəsini əhatə edəcəkdir.

İKT sahəsində daha bir irihəcmli layihə Azərbaycanda yüksək texnologiyalar üzrə texnoparkların yaradılmasını nəzərdə tutan “Regional İnnovasiya Zonası” layihəsidir. Artıq “RİZ” layihəsinin texniki iqtisadi əsaslandırılması və konsepsiyası hazırlanıbdır. “RİZ”in əsas hədəfləri ölkə iqtisadiyyatında İKT-nin xüsusi çəkisinin artırılması, intellektual potensialın inkişafı, innovasiya yönümlü istehsalın təşviqi, ölkənin ixrac imkanlarının yüksəldilməsi və Azərbaycanın regionun İKT mərkəzinə çevrilməsindən ibarətdir. RİZ-in fəaliyyətinin əsasən 5 istiqamətdə qurulması planlaşdırılır:

- İKT sahəsində kiçik və orta sahibkarlığın innovativ inkişafına şərait yaradılması;
- insan resurslarının inkişafı və beynəlxalq informasiya texnologiyaları universitetinin yaradılması ilə bağlı tədbirlərin görülməsi;
- yeni, xüsusilə də birbaşa xarici sərmayələrin cəlb edilməsi üçün əlverişli mühitin formalaşdırılması;

- Azərbaycanda ixracın inkişafının təşviq olunması.

Azərbaycanın təşəbbüskarı olduğu və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dəstəklənən Transmilli Avrasiya Super İnformasiya magistralı layihəsi Şərqi Avropa ölkələri, MDB, Türkiyə, İran, Mərkəzi Asiya Ölkələrini, o cümlədən Əfqanıstan, Pakistanı əhatə etməklə, Çin və Hindistan çıxmaqla bu böyük regionda transmilli informasiya magistralının yaradılmağını nəzərdə tutur.

3.2. Dünya dövlətlərinin qlobal problemlərlə birgə mübarizəsinin beynəlxalq hüquqi dəstəklənməsi

Dünya ictimaiyyəti qida istehsalı və istehlakının spontan inkişafına icazə verə bilməz və verməməlidir. Bu mövzuda beynəlxalq strategiya lazımdır.

Ərzaq probleminin artmasının dərin beynəlxalq böhrana çevrilməsi ilə bağlı narahatlıqlar dünya miqyasında bir çox alimləri narahat edir. 1992-ci ildə FAO (Qida və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı) sammitinə 1500-dən çox böyük elm adamları toplanmışdı və “Elm insanları insanlığı xəbərdar edir” memorandumu imzalandı, burada onlar resursların istifadəsinə və yer üzündə həyatın təmin olunmasına münasibətdə dəyişiklik etməyə çağırırdılar. [24]

1994-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əhali Fondu, torpaq ehtiyatlarının məhv edilməsinin qarşısının alınması və əhalinin Yer kürəsində stabilləşdirilməsi əsasında ərzaq probleminin həlli perspektivini nəzərdən keçirməyi təklif etmişdir.

Müntəzəm olaraq, ərzaq problemi dünya ictimaiyyətinin fəaliyyət istiqamətlərinin təklif olunduğu FAO-nun beynəlxalq sammitlərində müzakirə olunur. Ən əhəmiyyətli zirvə toplantılarına 1972, 1994 və 1996-cı il sammitləri daxildir. [29]

Sammitlər:

- 1972-ci ildə Stokholmda kənd təsərrüfatı sahəsində elmi-texniki tərəqqi nailiyyətlərinin köməyi ilə ərzaq probleminin aradan qaldırılması təklif edilmişdir.

- 1994-cü ildə Rio-de-Janeyroda ayrı-ayrı ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, inkişafın ən vacib problemlərini müzakirə etmək, hər ölkədə yoxsulluğa qarşı mübarizə aparmaq, ətraf mühitin mühafizəsinə diqqət yetirməsi lazım olduğu ilə ümumi razılış əldə olundu; nəticədə bu hər bir ölkədə ərzaq probleminin yaxşılaşdırılmasına kömək edəcəkdi.

- 1996-cı ildə Roma şəhərində iştirakçılar dünya ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı bəyanat qəbul etdilər və 2015-ci ilə qədər fəaliyyət planı imzaladılar. Yoxsulluğun aradan qaldırılması üçün aclığın əsas səbəbi müəyyən edilmiş və problemin həlli yolları müəyyənləşdirilmişdir. İştirakçılar aşağıdakı öhdəlikləri yerinə yetirməyi üzərlərinə götürdüləri: [27]

1. yoxsulluğun aradan qaldırılması və uzunmüddətli sülhün yaradılması üçün səylər yaratmaq üçün əlverişli siyasi, sosial və iqtisadi mühitin yaradılmasına yardım etmək;
2. bərabərsizliyin aradan qaldırılması və hər zaman hamı üçün kifayət qədər və təhlükəsiz qidalanma üçün fiziki və iqtisadi imkanların yaxşılaşdırılması siyasətini həyata keçirmək;
3. kənd təsərrüfatının inkişafı üçün aşağı potensial və mənfi təbii və iqlim şəraiti olan ərazilərdə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün siyasət həyata keçirmək;
4. dünya ticarət sisteminin inkişafı yolu ilə bütün ölkələrin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə səy göstərmək;
5. təbii fəlakətlərə və həddindən artıq antropogen vəziyyətlərə yol verməmək;
6. kənd təsərrüfatında investisiyaların optimal ayrılmasını və istifadə olunmasını təşviq etmək;
7. inkişaf etməkdə olan dövlətlərə maliyyə və texniki yardım göstərmək;
8. ehtiyacı olan ölkələrə ərzaq yardımı göstərilməsi

Son 30 ildə ərzaq yardımı həcmi ikiqat artmış və ildə təxminən 15 milyon ton taxıl təşkil edir. Əsas ərzaq təchizatı Afrikaya (70%), xüsusilə Misirə, Morokko, Tunis, Pakistan və s gedir. [27]

Aşağıdakı beynəlxalq kənd təsərrüfatı təşkilatları ərzaq probleminin həlli ilə məşğuldur:

- Dünya Ərzaq Proqramı 1962-ci ildə yaradılıb və beynəlxalq ərzaq yardımını əlaqələndirir.
- Dünya Ərzaq Şurası (WFC) 1974-cü ildə yaradılmışdır. Ərzaq vəziyyətinə nəzarət edir və ehtiyac sahibi ölkələrə ərzaq yardımı koordinasiya edir.
- Kənd Təsərrüfatı İnkişafı üzrə Beynəlxalq Fond (IFAD). 1977-ci ildə yaradılmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə ən kasıb insanlara ərzaq yardımı göstərmək, kənd yerləri üçün resurs təmin etməklə məşğuldur.

Beynəlxalq elmi-texniki inkişaf sahəsində dövlətlərin beynəlxalq hüquqi öhdəliklərinin formalaşması və məzmunu üçün artan əhəmiyyət insan hüquqları ilə azadlıqlarına hörmət və əməl olunmasına dair vacib beynəlxalq hüquqi prinsipi ətrafında insan hüquqlarının təşviqi və qorunması sahəsində beynəlxalq hüququn müddəalarına malikdir. Məsələn, dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar barədə Beynəlxalq Paktın (ICESCR) 15-ci maddəsinin müddəalarına müvafiq olaraq öhdəliklərini yerinə yetirmək üzrə işlər, məsələn, YUNESKO səviyyəsində çox vacib olmuşdur. ICESCR-in 15-ci maddəsi hər bir insana elmi tərəqqinin və onun praktiki tətbiqindən istifadə hüququnu tanıyır. Genişləndirilmiş bir formulda, bu müddəa insan və xalqların elmi -texniki inkişafda iştirak etmək hüququ və elm və texnologiyanın əldə etdiyi nailiyyətlərdən faydalanmaq üstünlüyünü nəzərdə tutur.

10 noyabr 1975-ci ildə Baş Assambleyanın 3384 (XXX) sayılı qətnaməsi ilə qəbul olunmuş,” Sülh və bəşəriyyətin mənafeyi naminə, elmi- texniki inkişafın istifadəsi haqqında Bəyannamə” elmi-texniki problemlərin həllində dünya dövlətlərinin birgə mübarizəsini dəstəkləyən hüquqi sənəddir. Baş Assambleya: [25]

elmi-texniki tərəqqinin insan cəmiyyətinin inkişafında ən vacib amillərdən biri olduğunu nəzərə almaqla,

elmi-texniki tərəqqinin, bəzi hallarda sosial problemləri yarada bildiyini, həmçinin insan hüquqları ilə əsas azadlıqları təhlükə altına ala bildiyini, insanların və xalqların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına daha geniş imkanlar yaratdığını nəzərə alaraq,

elmi-texniki nailiyyətlərin silahlanma yarışını gücləndirmək, milli azadlıq hərəkətlərini ləğv etmək və fərdlərin və xalqların insan hüquqları və başlıca azadlıqlarını məhrum etmək məqsədilə istifadə edilə biləcəyi narahatlığını bildirərək;

elmi-texniki inkişafın fərdin və ya bir qrup şəxsin mülki və siyasi hüquqlarına və insan qüruruna təhlükə yarada biləcəyini narahatlıqla qeyd edərək,

insanın xeyrinə elmi-texniki inkişafdan tam istifadə etmək və gələcəkdə bəzi elmi və texniki nailiyyətlərin mövcud və mümkün mənfi nəticələrini təsirsizləşdirmək üçün təcili ehtiyacın olduğunu qeyd edərək,

inkişaf etməkdə olan ölkələrin sosial və iqtisadi inkişafını sürətləndirmək üçün elmi-texniki tərəqqinin yüksək əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə almaqla,

elmi-texniki biliklərin köçürülməsi inkişaf etməkdə olan dövlətlərin iqtisadi inkişafını sürətləndirmək üçün əsas yollardan biri olduğunu nəzərə alaraq,

insanların öz müqəddəratını təyin etmə hüququ və elmi-texniki inkişaf şərtlərində insanın insan hüquqlarına, azadlıqlarına və ləyaqətinə hörmət edilməsinin zəruriliyini təsdiq edərək,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsi, İnsan Hüquqları Ümumdünya Bəyannaməsi, İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Konvensiya, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Sosial Tərəqqi və İnkişaf haqqında Bəyannamə və Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri barədə Nizamnaməsinə uyğun olaraq müstəmləkə ölkələrinə və xalqlarına Müstəqilliyin verilməsi haqqında Bəyannamə, Dövlətlər arasında dostluq münasibətləri və əməkdaşlığa dair Beynəlxalq Hüquq prinsipləri haqqında

Bəyannamənin əsas prinsiplərini həyata keçirtməyə kömək etmək istəyərək, aşağıdakıları elan edir:

1. Bütün dövlətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə müvafiq olaraq beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin, azadlığın və müstəqilliyin, habelə xalqların iqtisadi və sosial inkişafının və insan hüquq ilə azadlıqlarının qorunması üçün elmi-texniki tərəqqinin nəticələrindən istifadə etmək üçün beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirməlidir.

2. Bütün dövlətlər elmi-texniki nailiyyətlərin, xüsusilə də dövlət orqanları tərəfindən İnsan Hüquqlarının Universal Bəyannaməsində, İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Konvensiyalarda və digər müvafiq beynəlxalq sənədlərdə elan edilmiş insan hüquqları ilə əsas azadlıqlarının istifadəsini məhdudlaşdırmaq və ya müdaxilə etmək üçün müvafiq tədbirlər görməlidirlər.

3. Bütün dövlətlər elmi-texniki nailiyyətlərin əhalinin bütün təbəqələrinin maddi və mənəvi ehtiyaclarını təmin etməyə yönəlmiş tədbirlər görürlər.

4. Bütün dövlətlər müstəqilliyin pozulması və başqa dövlətlərin ərazi toxunulmazlığı üçün elmi-texniki nailiyyətlərdən istifadəni cəlb edən istənilən hərəkətlərdən, onların daxili işlərinə müdaxilələr, təcavüzkar müharibələrin aparılmaları, milli-azadlıq hərəkətlərinin yatırılmaları, irqi diskriminasiyanın siyasətinin keçirilmələrindən özünü saxlayır. Belə hərəkətlər yalnız Birləşmiş millətlər təşkilatının Nizamnaməsinin və beynəlxalq hüquq prinsiplərinin kobud pozuntusu deyil, həm də hədəflərin yolverilməz pozulmasıdır, hansılar ki, bəşəriyyətin xeyrinə elmi-texniki tərəqqiyə yönəltməlidir.

5. Bütün dövlətlər inkişaf etməkdə olan dövlətlərin xalqlarının sosial və iqtisadi hüquqlarının həyata keçirilməsini sürətləndirmək üçün elmi-texniki imkanlarının yaradılması, möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsində əməkdaşlıq edir.

6. Bütün dövlətlər əhalinin əhalinin bütün təbəqələrinin elm və texnologiyanın faydalarından istifadə edə bilməsinə, həm də bu təbəqələrin elmi - texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin düzgün tətbiq edilməməsi, o cümlədən bir şəxsin

və ya bir qrup şəxsin hüquqlarını pozmaq məqsədilə onlardan istifadə nəticəsində, xüsusilə şəxsi həyatı hörmət və insan şəxsiyyətinin və fiziki və intellektual bütövlüyünün qorunması ilə əlaqədar yaranan mənfi nəticələrindən həm sosial, həm də maddi cəhətdən qorunmasına yönəlmiş tədbirlər görürlər.

7. Bütün dövlətlər elmi -texniki inkişafın irqi, cinsi, dini və dini etiqad əsasında heç bir ayrı-seçkilik etmədən insan hüquqları ilə əsas azadlıqlarının tam istifadə edilməsinə kömək etmək üçün qanunvericilik tədbirləri daxil olmaqla lazımi tədbirləri görürlər.

8. Bütün dövlətlər elmi -texniki inkişafın insan hüquqları ilə əsas azadlıqlarının pozulmasına və insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə mane olmaq və qarşısını almaq üçün qanunvericilik tədbirləri daxil olmaqla effektiv tədbirlər həyata keçirir.

9. Bütün dövlətlər elmi -texniki inkişaf şəraitində insan hüquq və azadlıqlarını təmin edən qanunvericiliyin təmin olunmasını təmin etmək üçün lazımi tədbirlər görməlidirlər.

Ekoloji problemlərin sərhəd tanımaması, bu problemlərin həllində çoxtərəfli əməkdaşlıq və koordinasiyanı tələb edir. XXI əsrin ekoloji gündəmini müəyyən edən əsas problemlər 1980-ci illərdən etibarən beynəlxalq fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinə yol açmış və bunun nəticəsində yaranan beynəlxalq ekoloji müqavilələr, ətraf mühitin qorunması və idarə olunması içindəki rolu getdikcə artmışdır. Ancaq edilən araşdırmalarda hər bir ölkənin milli olaraq ekoloji müqavilələrinə və beynəlxalq sahədə əməkdaşlıq böyük fərqliliklər göstərmişdir. Buna bağlı olaraq beynəlxalq fəaliyyətlərin bu problemləri aradan qaldırmada təsirli ola bilməməsi gələcək üçün ciddi qayğılara yol açmış və mövzunun global ölçüdə nəzərdən keçirilərək ortaq həll yollarının müəyyən edilməsi və yeni siyasətin inkişaf etdirilməsi ehtiyacını doğurmuşdur. Bu yeni siyasətin əsasları aşağıdakılardır:

- Ekoloji problemlərin həlli üçün beynəlxalq əməkdaşlıq və qarşılıqlı inam mühitinin yaradılması,

- Beynəlxalq planetdə intensiv informasiya mübadiləsi və şəffaf ekoloji proqramların yaradılması,
- yaradılmış ekoloji proqramların əsasını təşkil edən tədqiqat və inkişaf işlərinə lazımi resursların yaradılması və lazımi iqtisadi dəstək göstərilməsi.

Bu məzmununda global ətraf mühiti qoruma işlərinə bütün inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin fəal iştirakını təmin etmək, yeni və əlavə maliyyə qaynaqla yaratmaq və elmi və texnoloji məlumatlara asanlıqla çatma təmin etmək gələcək üçün atılacaq ən həqiqi addımlar olacaq.

3.3. Azərbaycan Respublikasının global problemlərin həllinə yönəldilmiş integrasiya prosesində iştirakı

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra dünyada gedən proseslərə getdikcə daha çox qatılmaqdadır. Belə ki, indi Azərbaycanın qarşısında öz təbii sərvətlərindən milli mənafeyə uyğun istifadə etmək, müstəqil daxili və xarici iqtisadi siyasət yeritmək və dünya təsərrüfat sisteminə integrasiya üçün geniş imkanlar açılmışdır. Bu gün Azərbaycan dünya iqtisadiyyatının qloballaşması ilə beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməyi şəraitində qapalı, inzibati iqtisadi sistemdən açıq iqtisadi siyasət yürüdən, qapılarını beynəlxalq aləmə daha çox açan, dünya ölkələri və beynəlxalq təşkilatlarla fəal iqtisadi, siyasi, mədəni, elmi-texniki və s. sahələrdə əlaqələr yaradan bir ölkəyə çevrilmişdir. Respublikanın aparıcı fəaliyyət sahələrinin dünya təsərrüfatına fəal integrasiyası iqtisadiyyatımızın səmərəliliyinin yüksəldilməsinin müasir yolu və zamanın tələbidir. İndi dünyada gedən proseslər bütün dövlətlərin iqtisadiyyatının və xalqların beynəlxalq aləmə integrasiya etmədən, həyatın bütün sahələrini əhatə edən qloballaşmaya qoşulmadan inkişaf etməsini mümkünsüz edir. Ancaq getdikcə lap çox başa düşülür ki, bəşəriyyətin inkişafı üçün vacib olan qloballaşmanın faydaları qeyri-bərabər ayrılır. Təsadüfi deyildir ki, inkişaf etmiş sənaye ölkələri ilə inkişaf etməkdə olan dövlətlər arasındakı fərq azalmağa əvəzinə daha da artır. Yeni inkişaf etmiş dövlətlər və yeni kasıb ölkələr qrupu meydana gəlir. Bu da belə həqiqətdir ki,

qloballaşma böyük dövlətlərin bayrağı altmda həyata keçir. Müstəqil bir dövlət olaraq öz milli maraqlarını dərk etməyən və öz maraqların müdafiəsi üçün müstəqil strateji inkişaf planları hazırlaya bilməyən ölkələr sadəcə ümumi axına qatılmaq və başqalarının iradəsinə və milli maraqlarına xidmət etmək məcburiyyətində qalırlar.

Azərbaycanın iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına dinamik integrasiya etmək üçün düşünülmüş səyləri müxtəlif dövlətlərin dünya iqtisadiyyatında baş verən global proseslərdə iştirakının, ilk növbədə isə rəqabətqabiliyyətliliyin və elmi texniki tərəqqinin dünya birliyi tərəfindən qəbul edilmiş effektivlik göstəricilərindən istifadə edilməsini zəruri edir.

Hazırda dünyada davamlı artan elmi-texniki tərəqqi beynəlxalq ticarətdə əhəmiyyətli və ən aparıcı amillərdən birinə çevrilmişdir. İnkişaf etmiş ölkələr dünya bazarına getdikcə daha çox texnoloji və elmtutumlu, mürəkkəb mallarla çıxırlar. Bu ölkələrdə belə məhsulların ixracatının artması həmin sahələrdə qabaqcıl texnologiyanın intensiv tətbiq edilməsinin nəticəsidir.

Bazar iqtisadiyyatında innovasiya prosesləri hər şeydən öncə ölkənin özünün milli təhsil sistemində yaradılan sağlam təmələ əsaslanmalıdır. Həmin təməl ali təhsil müəssisələri ilə dövlət elmi-tədqiqat mərkəzlərində də çox dövlət vəsaiti ilə dəstəklənən tədqiqatlar sayılır. Dövlət elmi-tədqiqat müəssisələrinin gerçəkləşdirdikləri elmi fəaliyyət əsas etibarilə səhiyyəyə, ekologiyaya və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinə yönəldilməklə birgə təhsilin inkişafına, qabaqcıl elmi biliklərin yüksək inkişaf etdirilməsinə xidmət göstərir. Elm ilə təhsilin inkişafı texniki innovasiyanın başlıca mənbəyidir. Müəssisələr bu mənbədən yeni texnologiya yaradılmağı üçün istifadə edirlər.

Xaricdən texnologiyanın idxalı modernləşmə prosesini sürətləndirə bilər. Ancaq əksər dövlətlər bu zaman ölkənin özünün tədqiqat ilə araşdırma qabiliyyətinin və uyğun olaraq innovasiya gücünün itirilməyindən narahatdırlar. Buna görə də innovasiyaya kapital qoymuş global səviyyəli xarici şirkətlərlə əməkdaşlıq etmək faydalıdır. Amma bu cür əməkdaşlıqdan fayda götürülməyi

oyunun şərtləri ilə əlaqəlidir. Ölkənin iqtisadi səviyyəsi və onun dünyada rəqabət mövqeyi, ilk növbədə, onun insanların keyfiyyəti - insan kapitalından bağlıdır.

Qlobal səviyyədə alimlərin və elmi qurumların fəaliyyəti daha çox dərəcədə ümumdünya təcrübəsinə söykənir, vahid beynəlxalq meyarlarla dəyərləndirilir və nəticədə, mütəxəssislərin beynəlxalq mübadiləsi geniş şəkildə artıb. Gələcək onillikdə yeni texnoloji nizamın əsas inkişaf yönələri olan bio ilə nanotexnologiyalar, süni intellekt sistemləri, qlobal informasiya şəbəkələri ilə yüksək sürətli nəqliyyat sistemləri, enerji mühafizə edən texnologiyalar, xüsusiyyətləri öncə verilmiş konstruksiya materiallarının istehsalı, nüvə energetikası lap da inkişaf edəcəkdir. İstehsalın daha çox intellektuallaşması, fasiləsiz innovasiya prosesinə keçid baş verəcəkdir.

Elmi-texniki əməkdaşlıq - beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın bir formasıdır. Beynəlxalq elmi-texniki əməkdaşlıq (BETƏ) hazırda xarici iqtisadi əlaqələrin ən fəal inkişaf edən sahələrindən biri sayılır. Buraya əsasən, elmi-texniki problemlərin birgə araşdırılması, istehsalat təcrübəsinin və elmi yeniliklərin mübadiləsi, ixtisaslı kadrların birgə hazırlanması və s. daxildir. BETƏ-in sferası fundamental elmi tədqiqatlardan tutmuş praktik tapşırıqların həllinə qədər geniş spektrli məsələləri əhatə edir. Bu əməkdaşlıq elmi-texniki informasiyaların, alim və mütəxəssislərin mübadiləsi, birgə elmi tədqiqatların və elmi-texniki layihələrin yerinə yetirilməsi, yeni texnologiyaların yaradılmasını təmin edən birgə elmi kollektivlərin, laboratoriyaların, həmçinin innovasiya firmaları və təşkilatların formalaşdırılması, birgə seminar, elmi konfrans və işgüzar görüşlər keçirilməsi, həmçinin patent sənədləri, ixtiralar və standartlaşdırma sahəsində əməkdaşlıq, lisenziyaların ticarəti və s. vasitələrlə həyata keçirilə bilər. Belə əməkdaşlıq sahələrinin müxtəlifliyi ölkələrə Öz milli maraqlarına və iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərinə daha uyğun olan formaları seçməyə imkan verir. Eimtutumlu sahələrdə BETƏ münasibətlərinin inkişafı XXI əsr dünya iqtisadiyyatının ən mühüm əlamətidir.

BETƏ sferası fəaliyyətinin əsasında elm ilə texnologiya sahəsində əməkdaşlığı təmin edən hökumətlərarası müqavilələr durur. Tərəflər elmi-texniki əməkdaşlığı hüquq bərabərliyi və qarşılıqlı faydalılıq prinsiplərinə əsaslanaraq ölkələrin milli qanunvericiliyi çərçivəsində inkişaf etdirirlər. İkitərəfli elmi-texniki əməkdaşlığın istiqamətləri bu müqavilələri imzalayan tərəflərin dövlətlərinin maraqlarına uyğun olaraq müəyyən edilir.

Elmi-texniki əməkdaşlıq tərəf ölkələrin elmlər akademiyaları, elmi təşkilatları, ali təhsil ocaqları arasındakı ayrı-ayrı müqavilələr əsasında, səlahiyyətləri çərçivəsində və tərəflərin dövlətlərinin milli qanunvericiliyinə müvafiq olaraq gerçəkləşdirilir.

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra yaxın və uzaq xarici dövlətlərlə diplomatik münasibətlər qurulmuş, müxtəlif sahələr üzrə, o cümlədən elmi-texniki əməkdaşlıq sahəsində dövlətlərarası, hökumətlərarası və idarələrarası müqavilə və sazişlər imzalanmışdır. Hazırda respublikamızın bir sıra dövlətlərlə elmi-texniki əməkdaşlıq haqqında birbaşa hökumətlərarası müqavilələri mövcuddur. Belə dövlətlər sırasına həm əvvəldən elmi-texniki əlaqələri mövcud olmuş keçmiş sovet respublikaları, həmçinin qonşu və uzaq xarici ölkələr daxildir. Onlardan Rusiya, Ukrayna, Belarusiya, Gürcüstan, Latviya, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, o cümlədən Bolqarıstan, Rumıniya, Çexiya, Slovakiya, Polşa, Türkiyə, İran, İran, Pakistan, İsrail, Misir, Hindistan, Almaniya, Böyük Britaniya, İtaliya, Fransa, ÇXR və s. ölkələri misal göstərə bilərik. Eyni zamanda bir sıra dövlətlərlə (Avstriya, Yunanıstan, Hindistan, Suriya və s.) müvafiq sahələrdə hökumətlərarası birgə işçi komissiya fəaliyyət göstərir. Bundan başqa, respublikamızın Rusiya Federasiyasının tərkibinə daxil olan respublikalar (Tatarıstan Respublikası, Dağıstan Respublikası, Qaraçay-Çərkəs Respublikası və s.), həmçinin ayrı-ayrı vilayətlərlə təhsil və elmi-texniki əməkdaşlıq müqavilələri mövcuddur. Belə ki, sovet dövründə də iki ölkənin ayrı-ayrı elmi təşkilatları arasında əlaqələr nisbətən daha çoxsahəli və aktiv olmuşdur. [2, s.293]

BETƏ sahəsində Azərbaycanın dövlət siyasəti xarici ölkələr regional və beynəlxalq təşkilatlarla müvafiq sahədə imzalanan müqavilələrin ölkəmizdə elmin, təhsilin inkişafı, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və biliklərin mübadiləsi, kadr hazırlığı, birgə elmi tədqiqatların və elmi-texniki layihələrin yerinə yetirilməsi və s. məsələlərin tamamilə milli mənaifələrə uyğunluğunu təmin edir. Azərbaycan hökuməti və dövlət orqanlarının ayrı-ayrı ölkələrlə təhsil, elmi-texniki əməkdaşlıq sahəsində imzladığı müqavilə və sazişləri, həmçinin müvafiq birgə komissiyaların protokollarını nəzərdən keçirdikdə qeyd olunan bütün məsələlərin ən mühüm, aktual, respublika üçün əhəmiyyətli mövzuları əhatə etdiyini görə bilərik. Burada bir sıra dövlətlərlə və təşkilatlarla müvafiq sahələrdə imzalanmış müqavilələrdə əhatə olunan ən mühüm məsələlər barədə məlumat vermək yerinə düşərdi;

- Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasında - birgə elmi tədbirlərin, elmi-tədqiqat, təcrübə-konstruktor ilə layihə işlərinin həyata keçirilməsi yolu ilə təhsil, elm ilə texnika sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, təhsil, elmi dərəcə ilə elmi adlar barədə sənədlərin qarşılıqlı tanınması və s. məsələlər;

- Azərbaycan Respublikası və Çexiya Respublikası arasında - elektron və elektrotexnika sənayesi; standartlaşdırma, metrologiya və uyğunluğun qiymətləndirilməsi; qaz və neft kəmərlərinin müasirləşdirilməsi və yenidən qurulması; elektrikötürücü şəbəkə də daxil olmaqla, elektrik stansiyalarının müasirləşdirilməsi və yenidən qurulması və s.;

- Azərbaycan Respublikası və Slovakiya Respublikası arasında - elmi-texniki problemlərin işlənməsi üçün müvəqqəti və daimi əsaslarla qarışıq elmi kollektivlərin yaradılması da daxil olmaqla, neft hasilatı, neft emalı, neftin və qazın nəqli, ekologiya və səhiyyə, həmçinin hər iki dövlətin sosial və iqtisadi inkişafının təmin edilməsi məqsədləri ilə tədqiqat layihələrinin həyata keçirilməsi sahəsində elmi-texniki tədqiqatlara və apanlan işlərə üstün əhəmiyyət verərək alimlər və mütəxəssislər, elmi təşkilatlar və müəssisələr arasında əlaqələrin və əməkdaşlığın inkişafına sənaye və əqli mülkiyyətin, birgə elmi-texniki işlərin nəticələrinin qorunması və s.;

- Azərbaycan Respublikası və İsrail dövləti arasında - hər iki ölkənin təhsil və peşə müəssisələri və institutları arasında əlaqələri və əməkdaşlıq, alim və mütəxəssislərin mübadiləsi, tibb elmi və səhiyyəyə aid yeni avadanlıq, əczaçılıq məmulatı və texnoloji inkişafa dair informasiya mübadiləsi və s.;

- Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Avropa Birliyinin Keçmiş Sovet İttifaqının Yeni Müstəqil Dövlətlərindən olan alimlərlə əməkdaşlığa yardım üzrə Beynəlxalq Assosiasiyası (İNTAS) arasında Elmi əməkdaşlıq haqqında Saziş;

- Avropa Nüvə Tədqiqatları Təşkilatı ilə Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında Yüksək Enerji Fizikası sahəsində elmi və texniki əməkdaşlığın lap da inkişaf etdirilməyi haqqında Əməkdaşlıq haqqında Saziş;

- Avropa regionu dövlətlərində tədris kurslarının, ali təhsil barədə diplomların və elmi dərəcələrin tanınmağı barədə Konvensiya - Azərbaycan Respublikası 16 iyul 1996-cı ildən bu konvensiyaya qoşulmuşdur.

Respublikamızın xarici dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla elmi-texniki əməkdaşlıq sahəsində imzaladığı sazişlər və qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar haqqında siyahını uzatmaq mümkündür. Lakin buradan da görürük ki, bütün bu imzalanan sənədlər hazırda ölkəmizdə, eyni zamanda dünyada mövcud olan aktual problemləri əhatə edir və respublikamız üçün bu sahələrdə beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələri vacib əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Son dövrlərdə ölkəmizdə elm və təhsilin inkişaf etdirilməsi məqsədilə qəbul edilmiş əsas dövlət proqramları aşağıdakılardır (qeyd edək ki, müstəqillik illərində bu sahədə ümumilikdə 16 dövlət proqramı hazırlanılmış və həyata keçirilməkdədir: [3, s.63]

“Xüsusi istedadla malik olan uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2006-2010-cu illər)”;

“2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”;

“2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı”;

“Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”;

“2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikamızın ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı”;

“Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)”;

“Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”. Bu strategiya Azərbaycan Respublikasında 2008-2015-ci illərdə elmi tədqiqatların prioritetlərinin dünya elminin inkişaf yönələrinə və dövlətin vacib ictimai-mədəni məsələlərinin həllinə müvafiq müəyyənləşdirilməyinə, biliklərə əsaslanan yeni tipli iqtisadiyyatın formalaşdırılmağına, elm sahəsində idarəetmə sisteminin, elmi infrastrukturun modernləşdirilməyinə, elmi tədqiqat müəssisələri ilə ümumilikdə elmin maliyyələşdirilmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməyinə, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmağına, elmi məktəblərin qorunmağı və elmdə varisliyin təmin olunmasına, elmin, təhsil ilə istehsalın integrasiyasına, elmi işçilərin sosial təminatının yaxşılaşdırılmağına, elmin normativ hüquqi bazasının ilə informasiya təminatının gücləndirilməyinə, Azərbaycan elminin beynəlxalq elm məkanına integrasiyasına istiqamətlənmiş elm ilə texnologiyaların inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin vacibli yönələrinin, həmin sahədə ediləcək tədbirlərin məqsəd, prinsip ilə yanaşmalarının toplusudur.

Azərbaycan Respublikasının BETƏ sahəsində əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə elmi institutlar, Təhsil Nazirliyi, ayrı-ayrı universitetlərin böyük rolu vardır.

AMEA-nın beynəlxalq elmi münasibətləri xeyli genişlənmiş, bəzi xarici ölkələrin elmi müəssisələri ilə əməkdaşlıq haqqında ikitərəfli müqavilələr imzalanıb. AMEA-nın alimləri bəzi beynəlxalq təşkilatlarla, o cümlədən NATO, YUNESKO, Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyi, Fransanın Milli Araşdırma Mərkəzi, FAO, Amerika Milli Araşdırmalar Fondu, CERN və s. ilə əməkdaşlıq etdirlər. 2013-cü ildə AMEA-mn 900-ə yaxın əməkdaşı birgə elmi tədqiqatlar

aparmaq, elmi-praktik konfranslarda, seminarlarda və digər beynəlxalq tədbirlərdə iştirak etmək məqsədilə xarici ölkələrdə ezamiyyətdə olmuşlar. Həmçinin AMEA-nın alimləri bir sıra müsabiqə və qrantların qalibləri olmuşlar.

Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələrinin önəmli yönləri tələbə, şagird ilə magistr mübadiləsi, birlikdə elmi tədqiqatlar, beynəlxalq və regionlararası təhsil proqramlarına qoşulma ilə onların işində yaxından iştirak etməkdən təşkil olunmuşdur.

Dövlətin təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələrinin başlıca koordinasiya mərkəzi sayılan Təhsil Nazirliyinin faydalı fəaliyyətinin nəticəsi kimi Azərbaycan Respublikası təhsil sahəsində bəzi beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuş, beynəlxalq təşkilatlarla əhəmiyyətli əməkdaşlığın həyata keçirilməyi təmin olunub. Bunun nəticəsidir ki, ölkəmizin təhsil müəssisələri YUNESKO, YUNISEF, YUNEVOK, İSESKO, Avropa Təhsil Fondu, Avropa Şurası və Avropa İttifaqı küni nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların təhsil problemləri ilə məşğul olmuş qurumlarının işində dinamik iştirak edir.

Hazırda ölkəmizin ali məktəblərində 50-ə yaxın ölkədən 7000 nəfərə yaxın əcnəbi tələbə təhsil alır.

Respublikamızın təhsilinin beynəlxalq münasibətlərini tənzimləmək və lap da inkişaf etdirmək məqsədilə lazımi hüquqi baza yaradılıb. Ölkəmiz indi ali təhsil sahəsində təhsil sənədləri və elmi dərəcələrin tanınmağı ilə əlaqəli aşağıdakı beynəlxalq konvensiyalara qoşulub:

- Avropa regionu ölkələrində ali tədris kurslarının, ali təhsil diplomları ilə elmi dərəcələrin tanınmağı barədə YUNESKO-nun 1979-cu il Paris Konvensiyası;
- Asiya və Sakit Okean ölkələrində tədris kurslarının, ali təhsil sahəsində diplomları ilə elmi dərəcələrin tanınmağı barədə YUNESKO-nun 1983-cü il Banqkok Regional Konvensiyası;
- Avropa regionunda ali təhsil sahəsində ixtisasların tanınmağı barədə 1997-ci il Lissabon Konvensiyası.

“2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” ətrafında edilmiş tədbirlər xüsusilə diqqəti cəlb edir. 2007-2014-cü illərdə 5000-ə yaxın istedadlı azərbaycanlı gənc dünyanın müxtəlif ölkələrinin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilib. Dünyanın aparıcı universitetlərində müxtəlif mənbələr hesabına 10000-dən çox azərbaycanlı gənc təhsil almaqdadır. Ölkəmizin ali təhsil müəssisələrində təhsil almış əcnəbilərin sayı isə 7000-i ötüb.

Müstəqillik illərində ölkədə fəaliyyət göstərən ali təhsil müəssisələri də Azərbaycanın BETƏ-nin formalaşmasında və inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynamışlar. Burada digər təhsil müəssisələrinin rolunu qətiyyənlə azaltmadan Bakı Dövlət Universitetinin son dövrlərdə beynəlxalq elmi əlaqələrinin inkişafını əks etdirən bir sıra faktları nəzərinizə çatdırmaq istəyirik.

BDU postsovet məkanının 100-dən çox universitetini bir araya gətirmiş Avrasiya Universitetləri, Xəzəryanı ölkələrin Universitetləri, Qara Dəniz Universitetləri (QDU) Assosiasiyalarının üzvüdür. BDU 2002-2004-cü illərdə QDU Assosiasiyasına çox müvəffəqiyyətlə rəhbərlik edibdir. BDU indi M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universiteti, Ortadoğu Texniki Universiteti, Nitsa Sofiya - Antipolis Universiteti, İndiana Universiteti, Kiyev Dövlət Universiteti, Vyana Universiteti və başqa qabaqcıl universitetlərlə ikitərəfli müqavilələrə əsasən hərtərəfli elmi-texniki, müəllim- tələbə mübadiləsi sahəsində səmərəli əməkdaşlıq edir. İndi dünyada elmi tədqiqat işlərinin maliyyələşməyi bəzi beynəlxalq fondların proqramları ətrafında həyata keçirilir.

İndi Bakı Dövlət Universiteti dünyada 50-dən çox aparıcı universitetlə ikitərəfli əməkdaşlıq etməkdədir. Bu universitetlərlə əməkdaşlıq müqavilələri əsasında namizədlik və doktorluq dissertasiyalara birgə rəhbərlik, tədris təcrübəsinin, bərabər elmi konfrans ilə simpoziumların təşkili, tələbə ilə müəllim mübadiləsi, elmi informasiya mübadiləsi, elmi kitabxanalar arasında əməkdaşlıq . Moskva Dövlət Universitetinin coğrafiya ilə biologiya fakültələrinin tələbələri

müntəzəm şəkildə 2 həftədən bir aya kimi Azərbaycan Hirkan Milli Parkı ilə Qızıl-Ağac qoruğu ərazisində tədris təcrübəsi keçirlər.

BETƏ-də iştirak ölkənin dünya iqtisadiyyatına səmərəli integrasiyası, iqtisadiyyatın davamlı inkişafı, rəqabətqabüiyyətliyi artırılması, elmi-texniki, innovasiya və istehsal potensialının yüksəldilməsi üçün real alətdir. Xarici iqtisadi əlaqələrin bu forması yerli müəssisələrin rentabelliyyəsinin artırılması və milli ehtutumlu məhsulların kommersiyalaşdırılması prosesinə müsbət təsir göstərir.

Azərbaycanın BETƏ-nin bütün formaları üzrə dünya iqtisadiyyatına səmərəli integrasiya etməsi dövlətin fəal dəstəyi olmadan mümkün deyildir. Bunun üçün ölkədə daxili və xarici resurs və amillər səfərbər olunmaqla kompleks tədbirlər proqramının hazırlanılaraq həyata keçirilməyinə ehtiyac vardır.

Ölkəmizin integrasiya prosesində iştirakı ilə bir digər məsələ də ərzaq probleminin həlli ilə bağlıdır. Əslində respublikamızın ərzaq təhlükəsizliyi məsələsi ilə məşğul olmağı daha öncədən başlamışdı. Keçən əsrin 90-cı illərinin axırlarından etibarən global faydalı problemə çevrilmiş bu məsələ ilə əlaqəli müzakirələrə qoşulmuş Azərbaycan BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) ərzaq təhlükəsizliyinə istiqamətlənmiş təşəbbüslərinə fəal dəstək verirdi. Ona görə ki, respublikamızda yoxsulluq səviyyəsinin 50 faizə yaxın olduğu bir zamanda əhəlinin keyfiyyətli qidaya çıxış imkanları ciddi problem kimi qalırdı. 2001-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının Ərzaq Təhlükəsizliyi proqramı” qəbul olunmuşdu və həmin proqram 10 illik zamanı əhatə edirdi.[34]

Ancaq Azərbaycan ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində dönüşə respublikada sürətli iqtisadi inkişafın başlamağı və yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınmağı sayəsində nail ola bilmişdi. Kənd təsərrüfatının inkişafı ölkəmizdə qeyri-neft sahəsinin əsas inkişaf yönlərindən birinə çevrilmişdi. Ərzaq təhlükəsizliyinin milli təhlükəsizlik məsələsi olduğu haqda yüksək şəkildə müzakirələr aparıldı, ölkə başçısı əhəlinin əsas ərzaq malları ilə tələbatının yerli istehsal üzrə ödənilməli olduğunu bəyan etmişdi.

Kənd təsərrüfatının inkişafına istiqamətlənmiş Dövlət Proqramlarının icrası, fermerlərə güzəştli kreditlər ilə əvəzsiz yardımların-subsidiyaların ayrılmağı, kənd təsərrüfatı texnikası parkının yenilənməyi, kənd təsərrüfatı məhsullarını saxlamaq məqsədilə bölgələrdə soyuducu-anbar komplekslərinin tikintisi, məhsuldar toxum çeşidləri ilə cins mal-qaranın alınmağı və s. tədbirlərin nəticəsi kimi əhalinin ərzaq malları ilə yerli istehsal üzrə təminatı yaxşılaşmağa başlamışdı.

BMT–nin ən böyük təsisatı olan Ümumdünya Ərzaq Proqramı keçən il 90 ölkədə 100 milyon adamı ərzaqla təmin etmiş və 4 milyon ton ərzaq paylamışdır. Həmin təşkilat 2015-ci ilə qədər aclıq ilə yoxsulluqdan əziyyət çəkənlərin sayını yarıyadək azaltmışdır. Hazırda dünyada 1 milyarda yaxın (bir sıra məlumatlara görə 854 milyon) insan qida çatışmazlığından əziyyət çəkir. Hər 5 saniyyə də bir uşaq ərzaqla əlaqəli səbəblərdən məhv olur.

Aclıq probleminin fəal olduğu yerlər Afrika, Cənubi Amerika, Yaxın Şərq ilə Asiya ölkələridir. Ölkəmizdə aclıqdan əziyyət çəkən adamların sayı 5 faizdən aşağı təşkil etməkdədir. 1994-2008-ci illərdə Ümumdünya Ərzaq Proqramı respublikamızda məcburi köçkün ilə qaçqınlara kömək edib, ölkəmizdə yarım milyona yaxın insana üst-üstə 165 min ton ərzaq paylanmışdır.

Beynəlxalq mütəxəssislərə fikrincə, ölkəmizdə ərzaq təhlükəsizliyi göstəriciləri keçən 10 ildə xeyli yaxşılaşmış və orta səviyyələrdə qiymətləndirilməkdədir. Hal-hazırda BMT ölkəmizi əhalisi aclıq təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya qalan dövlətlərin siyahısından çıxardı. Təşkilat elan etmişdi ki, ölkəmizin əhalisini kifayət qədər ərzaqla təmin edə bilir və risk qrupundan çıxmışdır.

Azərbaycan Respublikasında apanlan islahatlann strategiyasında ərzaq təhlükəsizliyinin qorunmasının elmi metodlardan istifadə edilməsi siyasətinin həyata keçirilməsinə üstünlük verilmişdir. Qloballaşma şəraitində ərzaq təhlükəsizlik sistemi özünəməxsus dayanıqlı modeli seçmiş respublikamızın ümumi siyasi və iqtisadi inkişaf konsepsiyasına uyğunlaşdırılmışdır.

Milli səviyyədə ərzaq təhlükəsizliyinin konsepsiyası ərzaq məhsulları ilə öz-özünü təmin etmək deyildir, ölkə öz təlabatı və ehtiyatları üçün kifayət qədər maksimum məhsul istehsal etməlidir. Lakin mövcud şərait buna imkan vermirsə, o tələb olunan ərzaq məhsullarını idxal etmək imkanına malik olmalıdır. Bu məqsədlə beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya şəraitində milli transformasiya dövrünü yaşayan Azərbaycan Respublikasında ərzaq müstəqilliyinə təsir edə biləcək təhlükəsizlik istiqamətində adekvat tədbirlər sisteminin dövlət siyasəti həyata keçirilir.

Müasir maliyyə böhranı dövründə iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası ərzaq müstəqilliyin optimal inkişafına uyğunlaşdırılır. Onun əsas funksiyaları ərzaq istehlakının mövcud səviyyəsini daxili resurslardan kompleks istifadə etməklə ərzaq müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsindən ibarətdir.

Respublikanın təbii və iqtisadi resurslarından dayanıqlı istifadə etmək, əhəlinin məşğulluq səviyyəsini yüksəltmək, ərzaq müstəqilliyinin təmin edilməsi dövlətin diqqət mərkəzindədir: [33]

- ölkənin daxili bazarında yerli istehsal hesabına məhsul bolluğunun yaradılması;
- əhəlinin ərzaq məhsulları ilə alıcılıq qabiliyyətini təmin etmək;
- ekoloji təmiz və təhlükəsiz ərzaq məhsulları ilə əhəlinin tələbatının təminatı;
- daxili ərzaq bazarının idxal məhsullarının zərərli təsirindən qorunması.

Ərzaq müstəqilliyinin təmin edilməsi, yerli istehsalın artırılması aqrar siyasətin dayanıqlı inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Kənd təsərrüfatı milli iqtisadiyyatın effektiv tərkib hissəsi olmaqla eyni zamanda ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin edən maddi istehsalıdır. Ərzaq təhlükəsizliyi yeyinti məhsullarının istehsalı, əhəlinin pul gəlirlərinin həcmi, daxili bazarın qorunması ilə sıx bağlı olsa da, problemin ağırlıq mərkəzini kənd təsərrüfatı məhsulları təşkil edir.

Respublika əhalisinin yarıya qədəri kənd yerlərində yaşayır. ÜDM-nin 5,7%-i, əmək ehtiyatlarının isə 40%-ə qədəri isə kənd təsərrüfatının payına düşməkdədir (2008-ci il). Kənd yerlərində əhalinin 90%-dən çoxu bilavasitə kənd təsərrüfatı mallarının istehsalı ilə məşğuldur.

Müasir iqtisadi inkişaf mərhələsində respublikanın ərzaq müstəqilliyi transformasiya yönümlü dəyişikliklərin təsiri altında formalaşmaqdadır. Aqrar siyasətin birinci mərhələsində ərzaq məhsullarının inkişafı idxal kanallarının təsirinə məruz qalırdısa da, 2000-ci ildən başlayaraq daxili bazarda ərzaq məhsullarının artım meyilləri özünü göstərmişdir.

Ərzaq balansında mühüm yer tutan tərəvəz ehtiyatlarının 85%-i, kartof-58%-i, ət və ət məhsullarının 93,6%-i, quş ətinin 69,1%-i, süd və süd məhsulları ehtiyatlarının 78,2%-i, balıq və balıq məhsullarının 60,4%-i ölkədaxili istehsal hesabına formalaşmışdır.

Respublikada ərzaq müstəqilliyinin yaradılması və idarə edilməsi baxımından kənd təsərrüfatının mövcud potensialından faydalı istifadə etməklə yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsulları emalı sənayesinin dayanıqlı inkişafına da nail olmaq lazımdır. Problemin reallaşdırılması dayanıqlı aqro sənaye məhsulları istehsalının optimal səviyyəsini yüksəltməklə yanaşı, ölkənin ərzaq müstəqilliyinin təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Ərzaq müstəqilliyi siyasətinin başlıca məqsədlərindən biri rəqabətqabiliyyətli məhsulların artırılması, ayrıca da onun beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiya edilməsini nəzərdə tutur. Buna nail olmaq üçün aşağıda göstərilən əsas istiqamətlərin inkişafına diqqət yetirilməsi məqsədəuyğundur:

- ✓ iqtisadi təhlükəsizliyi ilə bağlı ərzaq müstəqilliyinin dayanıqlı idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- ✓ ölkə daxili rəqabətədavamlı istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi;
- ✓ rəqabətədavamlı aqrar sənaye sahələrinin dayanıqlı inkişafına investisiyaların cəlb edilməsi.

Ölkənin iqtisadi konsepsiyasına əsasən ərzaq müstəqilliyinin qorunması sistemində digər amillərlə yanaşı, resurs təminatından balanslaşdırılmış formada istifadə edilməsi iqtisadi cəhətdən səmərəli olmalıdır. Bu isə resurslardan ərzaq məhsulları üçün təkrar istifadə, tullantıların emalı, yeni istehlak daxili bazarın formalaşdırılmasına şərait yaradır.

2009-cu ildən başlayaraq ölkəmiz donorluq fəaliyyətini həyata keçirmək üçün Ümumdünya Ərzaq Proqramının büdcəsinə hər il 100 min ABŞ dolları köçürür. Həmin məbləğ təşkilatın ayrı-ayrı ehtiyacları üçün xərclənir. Azərbaycan BMT-nin Ümumdünya Ərzaq Proqramı çərçivəsində yalnız öz vətəndaşlarına yardım edir. Həmin qərar indilik öz həllini tapmayan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlıdır.

Azərbaycan eyni zamanda global miqyasda ərzaq təhlükəsizliyi və qıtlıqla mübarizə üçün tədbirlərin maliyyələşdirilməyində donor ölkəyə çevrilməkdədir. 2012-ci ilin aprelində Bakıda BMT-nin Ərzaq ilə Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) Avropa üzrə 28-ci regional konfransı ilə Kənd Təsərrüfatı üzrə Avropa Komissiyasının 37-ci sessiyası keçirilmişdi. Eyni zamanda keçirilmiş konfrans ilə sessiya 53 dövlətdən rekord sayda iştirakçı toplamışdı.

İndi ölkəmizdə ərzaq mallarının təhlükəsizliyini tənzimləmiş mükəmməl və beynəlxalq tələblərə cavab vermiş xüsusi bir qanun yoxdur. Həmin məsələ bir neçə fərqli qanunlarla tənzimlənir ki, o da çağdaş tələblər ilə çağırışlara adekvat deyildir. Belə ki, “Ərzaq məhsullarının təhlükəsizliyi haqqında” yeni qanunun qəbul olunmasına böyük ehtiyac vardır. Məlumat kimi qeyd etmək vacibdir ki, FAO-nun “Ərzaq məhsullarının təhlükəsizliyi sahəsində imkanların gücləndirilməsi üzrə texniki yardım” layihəsi ətrafında, beynəlxalq ekspertlərin iştirakı ilə Avropa İttifaqının ərzağa aid qanunvericiliyinin təhlili sayəsində əldə olunan biliklər ilə təcrübələrə əsaslanaraq bu cür bir mükəmməl qanun layihəsi hazırlanmaqla, razılaşdırılmaq məqsədilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi vasitəsilə aidiyyəti dövlət orqanlarına göndərilibdir. Ancaq təəssüflər olsun ki, bu qanun layihəsi müəyyən dövlət orqanları vasitəsilə müsbət qarşılanmayıbdir. [32]

Qeyd edilməlidir ki, yeni bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə milli ərzaq təhlükəsizliyinə iqtisadi qloballaşma amillərinin təsiri güclüdür. Müasir qloballaşma prosesləri nəticəsində ölkələrarası integrasiya dünya aqrar-ərzaq sisteminin formalaşmasına gətirib çıxarır. Bu, özlüyündə yeni bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə ərzaq probleminin həlli üçün xeyli imkanlar açır. Ərzaq məhsulları bazarının, həmçinin, ərzaq texnologiyaları və investisiyalar bazarının qloballaşması əhalinin ərzaq təminatında ölkənin özünün aqrar-sənaye bölməsinin potensialının məhdudluğu ilə bağlı yaranan çətinliklərin aradan qaldırılmasına, ərzaq kompleksinə xarici investisiyaların geniş cəlb edilməsinə və təşkilati-texnoloji transformasiyalar əsasında milli aqrar-ərzaq sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə əlverişli zəminlər yaradır. Bu zəminlərin reallaşdırılması üçün ölkənin ərzaq təsərrüfatının dünya aqrar-ərzaq sisteminə səmərəli integrasiyası mexanizmləri yaradılmalıdır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının ərzaq bölməsinin global iqtisadiyyata integrasiyası xeyli dərəcədə geniş, lakin birtərəflidir. Bu sahədə əlaqə əsasən dünya bazarından ərzaq idxalı xətti üzrə daha sıxdır. Milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından isə ölkənin aqrar- ərzaq bölməsinin global texnologiya və investisiya bazarlarına integrasiyasının gücləndirilməsi strateji önəmiyə malikdir. Bu sahədə ciddi irəlüyəyişlərin təmin edilməsinin ərzaq probleminin həlli yolunda öncül vəzifələr kimi dəyərləndirilməsi vacibdir.

Diqqət yetirməsi tələb olunan digər vacib məsələ yeni bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə milli ərzaq təhlükəsizliyinin formalaşmasına iqtisadi qloballaşmanın təsirində ziddiyyətli cəhətlərin olmasıdır. Qloballaşma dünya əhalisinin ərzaq təminatının səviyyəsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə şərait yaratmaqla yanaşı, dünya ərzaq bazarındakı rəqabət şərtlərinin daxili bazara nüfuz etməsinə və ölkənin ərzaq istehsalçılarının bununla bağlı yaranan çətinliklərlə üz-üzə qalmalarına gətirib çıxarır. İnvestisiyalar bazarının qloballaşması nəticəsində ölkəyə xarici kapitalın axını milli aqrar-ərzaq sisteminin möhkəmləndirilməsi üçün imkanların genişləndirilməsi ilə bərabər, milli ərzaq istehsalı şirkətlərinin xarici

şirkətlər, o cümlədən, bir çox hallarda transmilli korporasiyalar təmrindən udulması, yerli ərzaq bazarının xarici firmalar tərəfindən inhisarlaşdırılması təhlükəsi yarada bilər. Belə təhlükə son dövrlərdə transmilli korporasiyaların fəaliyyət sferasında inhisarlaşmanın güclənməsi, ayrı-ayrı ərzaq məhsulları növlərinin istehsalı və satışının daha güclü millətlərarası konqlomeratların nəzarətinə keçməsi ilə bağlı, xüsusilə artmaqdadır. Digər mühüm cəhət aqrar-ərzaq kompleksində elmi-texniki tərəqqinin siiratlndirilmnsinin ziddiyyətləri ilə əlaqədar qloballaşmanın gedişində xarici texnologiyaların geniş tətbiqinin ərzaq məhsullarının və ətraf mühitin təhlükəsizliyi problemlərinin kəskinləşməsilə nəticələnə bilməsidir. Başqa sözlə, qloballaşma keçid iqtisadiyyatı şəraitində milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi imkanların genişləndirməklə yanaşı, bu sahədə xeyli mürəkkəb məsələlər də doğurur.

NƏTİCƏ

70-ci illərin ortalarından etibarən qlabal problemlər iqtisadçıların, politoloqların və filosofların araşdırma mövzusu olmuşdur. Bu problemlər daha az dərəcədə, hüquqşünasları narahat edir, çünki getdikcə daha çox müasir beynəlxalq münasibətlərə təsir edir. Bu disporporiya aydın deyil, çünki dövlətlərin sayının artması və bu səbəbdən də beynəlxalq əlaqələrdə maraqların, ehtiyacların və məqsədlərin müxtəlifliyinin artması, bir tərəfdən, ziddiyyətlər və münaqişələrin yaranması üçün potensial və faktiki imkanlar, digər tərəfdən, oxşar və ya hətta eyni məqsədlər deməkdir.

Qeyd edək ki, keçmişin ən xarakterik xüsusiyyəti xalqların azadlığı və öz müqəddəratını təyin etməsidir. Buna baxmayaraq, dövlətlər bir çox problemləri özləri həll edə bilmirlər.

Dünyadakı problemlərin yaranmasının səbəbləri üzərində düşünən elm adamları, ilk növbədə, ortaya çıxmış dünya ictimaiyyətinin birliyinə, ilk növbədə dərin iqtisadi əlaqələri, güclənən siyasi, mədəni əlaqələri və yeni kütləvi ünsiyyət vasitələrini təmin edən müasir dünyanın bütövlüyünü göstərirlər. Planetin insanlığın tək bir evinə çevrilməsi şəraitində bir çox ziddiyyətlər, münaqişələr, problemlər lokal çərçivələri inkişaf etdirə və qlobal qlobal xarakter ala bilər.

Aydındır ki, bu problemlərin həlli yalnız kompleks şəkildə mümkündür. Təsvir etdiyimiz qlobal problemlərin hər biri - ekoloji, ərzaq problemləri və nəhayət, elmi texniki problemlərin kompleksi bütün insanlarla sıx bağlıdır, insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə təsir göstərir.

Onların qarşılıqlı əlaqələrinin nümunələri, eləcə də baş verən proseslərin ümumi və xüsusi nümunələri hələ də öyrənilməlidir. Hal-hazırda iqtisadiyyat, eləcə də bir sıra əlaqəli elmlər seriyası inkişaf edir. Yeni fənlər yaranır, dəqiq elmlərin metodologiyası fəal şəkildə tətbiq olunur, müxtəlif iqtisadi məktəblərin dialoqu və konsolidasiyası davam edir. Cari iqtisadi böhranın qarşısını almaq mümkün olmadı, lakin dünya və milli iqtisadiyyatlar üçün onun nəticəsi elə də fəlakətli olmadı. Bu, iqtisadi nəzəriyyənin inkişafı ilə mümkün oldu.

Bundan əlavə, dünya ictimaiyyətinin integrasiyaya ehtiyacı inkar edilə bilməz hala gəlir. Struktur əlaqələrə əlavə olaraq qlobal problemlər qlobal səviyyədədir. Yəni, onların həlli bütün dünya miqyasında və istisnasız bütün dövlətlərin iştirakı ilə mümkündür. Biz dünya təşkilatlarının əhəmiyyətinin artıdığını, Dünya ictimaiyyətinin fəaliyyətinin koordinasiyasının gücləndiyini müşahidə edirik. Bu proseslər daha da güclənəcəkdir.

Lakin dünya iqtisadiyyatının integrasiya prosesi müəyyən çətinliklərlə üzləşməyə davam edəcək. Müxtəlif ölkələrin milli iqtisadiyyatları öz xüsusiyyətlərinə malikdir. Dövlətlərin öz maraqları var və şübhəsiz ki, onları müdafiə etməyə davam edəcəkdir. Aydındır ki, kifayət qədər təcrid edilmiş alt sistemlərin integrasiya prosesi və tək bir supersistemə çevrilməsi uzun və olduqca problemli bir prosesdir.

Dünyanın bütün problemləri iqtisadi cəhətdən bir-birilə bağlıdır. Belə ki, ekoloji problemlərin həlli iqtisadi məsələlər həll olmadan mümkünsüzdür, bu da qismən ərzaq probleminə əks olunur. Ərzaq problemi, öz növbəsində, coğrafi ərazilərdə sosial gərginlik daşıyır. "Üçüncü dünya" ölkələrinin iqtisadi cəhətdən geri qalması onlarda əhalinin kəskin artması ilə bağlıdır, bununla yanaşı iqtisadi problemlərin kəskinləşməsi də ekoloji problemdə əks olunan silahlanma yarışına, təsir edir. Əlbəttə ki, bu problemlərin həlli birlikdə və kompleks şəkildə həll olunmalıdır.

Yuxarıda göstərilmiş əlamətlər əsasında müasir dövrün global problemlərinin aşağıda göstərilən növlərini göstərmək mümkündür.

- xalqlar arasında həyati mənafeələrə əsasən razılıq, qarşılıqlı etimad ilə ümumbəşəri həmrəyliyə əsaslanaraq sosial tərəqqinin dinc, sülh üsulu ilə inkişafının təmin olunması;

- inkişaf etmiş qərb ölkələri ilə zəif inkişaf etmiş Asiya, Afrika və Latın Amerikasına dövlətləri arasında iqtisadi və mədəni inkişaf səviyyəsindəki çoxalmaqda olan fərqi aradan qaldırılmağı;

- bəşəriyyətin inkişafı üzrə vacib olan təbii ehtiyatlar ilə xammala (bərpa olunan və bərpa olunmayan ehtiyatlara), eyni zamanda lazımı miqdarda və keyfiyyətli ərzaq malları ilə enerjiyə çoxalmaqda olan tələbatının ödənilməyi;

- insanın biosferaya geniş şəkildə müdaxilə etməsinin faciəli nəticəsi kimi ekoloji böhranın, ətraf mühitin (atmosferin, torpaq ilə su hövzələrinin) sənaye və kənd təsərrüfatı tullantıları ilə hədsiz şəkildə çirklənməyinin qarşısının alınmağı;

- inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə böyük şəkildə sosial-iqtisadi çətinliklər yaranan əhalinin sürətli artışının, demoqrafik partlayışın məhdudlaşdırılmağı və inkişaf etmiş dövlətlərdə doğumun əhali artışının normal həddindən aşağı olmağı sayəsində yaranmış təkrar istehsalının təmin olunması və əhalinin nisbi qocalmağının qarşısının alınmağı;

-elmi-texniki inqilabın yaratdığı arzu olunmaz nəticələri irəliləcədən görmək və aradan götürmək, onun yaratdığı misilsiz imkanlardan bütünlükdə cəmiyyət ilə şəxsiyyətin mənafeyi naminə istifadə olunması;

- əhalinin sağlamlığının qorunması ilə bağlı səhiyyənin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməyi (Spidə, narkomaniyaya və başqa dəhşətli xəstəliklərə qarşı faydalı mübarizə aparılması), təhsil ilə ictimai təminatın yaxşılaşdırılması, keçmişin mədəni irsinə və əxlaqi dəyərlərə münasibətilə əlaqəli məsələlərin həll olunması.

Əlbəttə, bu problemlərin bir çox hissəsi əvvəllərdə mövcud olubdur. Ancaq hazırkı şəraitdə onlar kəskin şəkil alıbdır. Qlobal problemlərinin həll yollarını işləyib hazırlamaq və reallaşdırmaq üçün ilk olaraq onların mahiyyəti ilə yaranma səbəbləri araşdırılmalıdır. Müəyyən qlobalist nəzəriyyələr sözügedən problemləri fatalist mövqedən izah etməklə, onların labüdlüyünü, qarşısızalınmazlığını sübut etməyə çalışırlar. Onların fikrinə görə həmin problemlər labüd şəkildə və avtomatik surətdə faciəli sonluqlara gətirib çıxarmalıdır. Bu mövqe düzgün sayılmır. İstər indiki dövrdə var olan, istərsə də gələcəkdə əmələ gələ biləcək qlobal problemləri mütərəqqi ictimai qüvvələrin fəaliyyətini, baxış və məqsədlərinin birləşdirməyə əsaslanaraq tamamilə həll etmək olar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbasbəyli A.N.. Beynəlxalq münaqişələr: nəzəri və konseptual yanaşmalar. B.,2006.
2. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri: problemlər və perspektivlər. Bakı, 2015, 332 s.
3. Əliyev A., Şəkəraliyev A., Dadaşov İ. Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri . (Monoqrafiya).Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2003.- 455 səh.
4. Əliyev E.Ə.. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Bakı, 2012. 650 s.
5. Xropanyuk V.N “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi” Bakı-2009 (tərcümə)

6. Kərimov C. , Orucov A., İsrailov H. Dünya iqtisadiyyatı, Dərslik, Bakı, “Nurlan”, 2007, 728 s.
7. Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı: CBS, 2005, 632 s.
8. Lomakin V.K. Dünya iqtisadiyyatı. Bakı, “Zərdabi LTD”, 2015, 736 səh.
9. Mehdiyev R. “İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış”, Azərbaycan qəzeti, 8 dekabr, 2009-cu il.
10. Mehdiyev R. “Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar”. Bakı 2006, səh. 435
11. Məmmədov A.S.. Beynəlxalq konfliktlər. B., 2000.
12. Məmmədov A.S.. Beynəlxalq münasibətlər. B., 2002.
13. Rəcəbli H.M. BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları. Bakı: Azərbaycan, 2003, 256 s.
14. Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı: “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2008, 396s.
15. Şəkəreliyev A.Ş. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. B., 1999
16. Tunkin G.I., Pravo i sila v mezhdunarodnoy sisteme, M., 1983
17. Lukashuk I.I., Mezhdunarodno-pravovoye regulirovaniye mezhdunarodnykh otnosheniy (sistemnyy podkhod), M., 1975.
18. Zagladin V.V., Frolov I.T. Global'nyye problemy sovremennosti: nauchnyy i sotsial'nyy aspekty. M.: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 2012
19. Miller Tayler. Zhizn' v okruzhayushchey srede. M.: Progress. Pangeya, 2010.
20. Nizhnikov S.A. Global'nyye problemy sovremennosti. Filosofiya: kurs lektsiy. M.: Ekzame, 2011
21. Stepanchenko A.A. Ponyatiye i stanovleniye deyatel'nosti po postkonfliktnomu mirostroitel'stvu. // Zhurnal «Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii», № 1, 2016
22. Radionova I.A. Global'nyye problemy chelovechestva. M.: Prosveshcheniye, 2010

23. Globalnyye problemy i puti ikh resheniya 2013 g. URL:
<http://www.wikipedia.org>
24. Doklad General'nogo sekretarya o rabote organizatsii za 1998 god. Dok. OON A/53/1. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/251/11/PDF/N9825111.pdf?OpenElement> (data obrashcheniya: 01.11.2016 g.)
25. Zapiska predsdatelya Soveta Bezopasnosti OON. Dok. OON S/23500. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/043/36/IMG/N9204336.pdf?OpenElement> (data obrashcheniya: 01.11.2016 g.)
26. Itogovyy dokument Vsemirnogo sammita 2005 g. Rezolyutsiya General'noy Assamblei ot 16.09.2005 g. A/RES/60/1. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/outcome2005 (data obrashcheniya: 11.11.2016 g.)
27. Rezolyutsiya General'noy Assamblei OON ot 20.12.2005 g. Dok. OON A/RES/60/180. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/498/42/PDF/N0549842.pdf?OpenElement> (data obrashcheniya: 09.11.2015 g.)
28. Rezolyutsiya Soveta Bezopasnosti OON 1645 (2005) ot 20.12.2005 g. Dok. OON S/ RES/1645 (2005). URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/654/19/PDF/N0565419.pdf?OpenElement> (data obrashcheniya: 09.11.2015 g.)
29. Povestka dnya dlya mira. Dok. OON A/47/277 – S/24111 ot 02.07.1992 g. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/289/17/IMG/N9228917.pdf?OpenElement> (data obrashcheniya: 01.11.2016 g.)
30. Kagarlitskiy, B.YU. Itogi Kopengagenskoy konferentsii / B.YU. Kagarlitskiy // http://igso.ru/articles.php?article_id=289

31. Pakhomova, N.V. Sotsial'no-ekologicheskaya otvetstvennost' i konkurentosposobnost' biznesa: vozmozhen li sinergeticheskiy effekt? / N.V. Pakhomova, G.B. Malyshkov // Problemy sovremennoy ekonomiki, 2008, № 2(26)
32. www.prezident.az
33. www.azerbaijan-news.az
34. <https://news.milli.az/interest/581920.html>

Xülasə

Müasir qlobal problemlər və beynəlxalq hüquq münasibətləri problemi həm beynəlxalq hüquq doktrinasında, həm də müvafiq təcrübədə həll edilən ən vacib problemlərdən biridir.

Qlobal problemlərin mövzusu, şübhəsiz ki, fəlsəfi və sosial müstəvidə normativ aspektə nisbətən daha əvvəl ortaya çıxmışdır. Beynəlxalq münasibətlərdə nadir hallarda ortaya çıxan bu vəziyyət, insanlığa təhdid edən təhlükə anlayışının dərəcəsi ilə beynəlxalq hüquq subyektləri tərəfindən bu problemlərə praktiki həll yollarının olmaması arasında bir uyğunsuzluğun səviyyəsini azaltmaq və ya aradan qaldırmaq üçün müəyyən bir fəaliyyət tələb edirdi.

70-ci illərin ortalarından etibarən qlobal problemlər iqtisadçıların, politoloqların və filosofların araşdırma mövzusu olmuşdur. Bu problemlər daha az dərəcədə, hüquqşünasları narahat edir, çünki getdikcə daha çox müasir beynəlxalq münasibətlərə təsir edir. Bu disproporsiya aydın deyil, çünki dövlətlərin sayının artması və bu səbəbdən də beynəlxalq əlaqələrdə maraqların, ehtiyacların və məqsədlərin müxtəlifliyinin artması, bir tərəfdən, ziddiyyətlər və münaqişələrin yaranması üçün potensial və faktiki imkanlar, digər tərəfdən, oxşar və ya hətta eyni məqsədlər deməkdir.

Əlbəttə, qlobal problemlərin bir çox hissəsi əvvəllərdə mövcud olmuşdur. Ancaq hazırkı şəraitdə onlar kəskin şəkil almışdır. Qlobal problemlərinin həll yollarını işləyib hazırlamaq və reallaşdırmaq üçün ilk olaraq onların mahiyyəti ilə yaranma səbəbləri araşdırılmalıdır. Müəyyən qlobalist nəzəriyyələr sözügedən problemləri fatalist mövqedən izah etməklə, onların labüdlüyünü, qarşısızalınmazlığını sübut etməyə çalışırlar. Onların fikrinə görə həmin problemlər labüd şəkildə və avtomatik surətdə faciəli sonluqlara gətirib çıxarmalıdır. Bu mövqe düzgün sayılmır. İstər indiki dövrdə var olan, istərsə də gələcəkdə əmələ gələ biləcək qlobal problemləri mütərəqqi ictimai qüvvələrin fəaliyyətini, baxış və məqsədlərinin birləşdirməyə əsaslanaraq tamamilə həll etmək olar.

Резюме

Проблема современных глобальных проблем и международно-правовых отношений является одной из важнейших проблем, стоящих перед доктриной международного права и соответствующей практикой.

Вопрос глобальных проблем, несомненно, возник раньше, чем нормативный аспект философского и социального измерения. Эта редко возникающая ситуация в международных отношениях требовала определенных усилий по сокращению или устранению уровня несоответствия между степенью понимания угрозы, угрожающей

человечеству, и отсутствием практических решений этих проблем участниками международного права.

С середины 70-х годов глобальные проблемы были предметом исследований экономистов, политологов и философов. Эти проблемы менее тревожат юристов, поскольку они все больше влияют на современные международные отношения. Это несоответствие неясно, поскольку число государств увеличивается и, следовательно, возрастает разнообразие интересов, потребностей и целей в международных отношениях, с одной стороны, потенциальные и фактические возможности для противоречий и конфликтов, с другой стороны, схожи или даже одинаковы.

Конечно, многие из глобальных проблем уже существовали. Но в нынешней ситуации у них резкая картина. Чтобы разрабатывать и внедрять решения глобальных проблем, их сначала необходимо исследовать по существу. Некоторые глобалистские теории пытаются доказать свою трудолюбивую, неприводимую природу, объясняя проблемы с фаталистической точки зрения. По их мнению, эти проблемы неизбежно и автоматически должны привести к трагическому завершению. Эта позиция не считается правильной. Будь то настоящие или будущие глобальные проблемы, его можно полностью решить на основе сочетания действий, видения и целей прогрессивных социальных сил.

Summary

The problem of contemporary global problems and international-legal relations is one of the most important problems facing the doctrine of international law and a good practice.

The question of global problems, uncertainly, as far back as the normative aspect of philosophy and social dimension. Eaton is a crucial situation in international arena, requiring discrimination against or deprivation of liberty, a

lack of understanding of the human rights situation in the world, and the lack of practical solutions to the problem of international law.

From the 1970s, global problems have been investigated by economists, politologists and philosophers. The issue is horrified by the lawyer, as they are all the more attainable on the international arena. This is not the case, because the state is accustomed to the development of a diversity of interests, needs and trends in international relations, one-stop shop, potential and factual capacity for anti-constitutional and other conflicts, with other members.

However, many of the global problems have already been eroded. But in the current situation they have a sharp picture. In order to work out and solve global problems, you have to worry about research. Some globalist theories emerge from proving to be a tragedy, irreducible pervading, describing problems with the fatalistic point of view. The problem is that the problem is immeasurably automatic and must be accompanied by the tragic closure. Neither position is correct. Whether the current or future global problems, it can be totally resolved on the basis of the act of combining actions, progressive social and social tensions

REFERAT

Qlobal problemlərin mövcudluğunun dərk edilməsi 60-cı illərin axırı 70-ci illərin əvvəllərində yarandı. Şübhəsiz buna, BMT-nin Baş katibi U Tanın 1969-cı il tarixli ekoloji məruzəsi, həmçinin 1972-ci ildə daimi yeri Nayrobi olan dünya miqyaslı ekoloji müəssisə olan ətraf mühitin mühafizəsi proqramı -UNEP-in təsis olunması ilə bağlı Stokholmda təşkil olunan konfrans oldu. UNEP qərarların icrasını ixtisaslaşmış müəssisələr, məsələn, UNDP, daimi inkişaf üçün xüsusi yaradılmış Komissiya (Commission on Sustainable Development) təqib edirlər. 60-cı illərin sonunda qanunvericilikdə ətraf mühitin qorunması üzrə dövlət proqramlarının əsası qoyuldu. Əvvəlcə Amerika Birləşmiş Ştatları 1969-cu ildə ekoloji qanunlar (National Environmental Protection Act) qəbul etdi. 1971-ci ildə ətraf mühitin qorunması üzrə vahid dövlət proqramını qəbul edən növbəti ölkə Almaniya Federativ Respublikası oldu. Qlobal məsələlərə olan maraq müntəzəm konfranslarla güclənir, nəticədə, istixana effektinin qarşısının alınması və “istixana qazlarının emissiyasının” məhdudlaşdırılması üçün beynəlxalq konvensiyalar, eləcə də Yer kürəsində yaşayan flora və faunanın qorunması üçün konvensiya yaranır.

Müasir qlobal problemlər və beynəlxalq hüquq münasibətləri problemi həm beynəlxalq hüquq doktrinasında, həm də müvafiq təcrübədə həll edilən ən vacib problemlərdən biridir. Qlobal problemlərin mövzusu, şübhəsiz ki, fəlsəfi və sosial müstəvidə normativ aspektə nisbətən daha əvvəl ortaya çıxmışdır. Beynəlxalq münasibətlərdə nadir hallarda ortaya çıxan bu vəziyyət, insanlığa təhdid edən təhlükə anlayışının dərəcəsi ilə beynəlxalq hüquq subyektləri tərəfindən bu problemlərə praktiki həll yollarının olmaması arasında bir uyğunsuzluqun səviyyəsini azaltmaq və ya aradan qaldırmaq üçün müəyyən bir fəaliyyət tələb edirdi. Qlobal problemlərin xarakterik xüsusiyyətləri onların sosial inkişaf üçün əhəmiyyətlik ölçüsüdür. Bu, sosial və s. münaqişələrin həllində ekoloji və təhlükəsizlik problemlərinə də aiddir. Ətraf mühitin optimallaşdırılması sosial inkişaf üçün ön şərtidir. Bundan əlavə, təbiətin qanunlarını öyrənmədən və istifadə etmədən cəmiyyətin inkişaf qanunlarını bilmək mümkün deyil, hər hansı bir qlobal prosesə müdaxilə bir çox sahəyə yayılmış zəncir reaksiyalarına səbəb olur. Qlobal ziddiyyətlərin digər xarakteristik xüsusiyyətləri onların mənbələrinin əsasən müsbət olmasıdır, yəni artan istehsal və insanların rifahı ilə əlaqələndirilir.

Qlobal problemləri xarakterizə etmək üçün beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi təsnifatdan istifadə etmək mümkündür.

1. Bəşəriyyətin əsas sosial-iqtisadi və siyasi vəzifələri ilə bağlı problemlər:

- > dünya müharibəsinin qarşısının alınması;
- > Kosmosun qeyri-militarizasiyası;

> silahlanma və silahsızlaşdırma yarışının qarşısının alınması;

> dünyanın sosial inkişafı üçün əhəmiyyətli mühitin yaradılmağı, az inkişaf etmiş ölkələrin inkişafındakı geriliyi aradan qaldırmaq.

2. İnsan, cəmiyyət və elmi-texniki əlaqələrinə aid kompleks problemlər:

- * Elmi- texniki inqilabın nailiyyətlərindən səmərəli istifadə;
- * demoqrafik siyasəti həyata keçirmək;
- * təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- * texnologiyanın insanlara mənfi təsirinin aradan qaldırılması.

3. Sosial-iqtisadi proseslər və ətraf mühitlə bağlı problemlər:

- * xammal, enerji və ərzaq problemlərinin həlli;
- * Kosmosun sülh yolu ilə inkişafı və Dünya Okeanının zənginliyi;
- * demokratiya defistinin aradan qaldırılması və repressiyalara qarşı mübarizə.

Bu təsnifat dünya ictimaiyyətinin qarşısında duran prioritet vəzifələri vurğulayır. Bütün bunları nəzərə alaraq, müasir qlobal problemlərin həllinin hüquqi aspektlərinin öyrənilməsinin aktualıq kəsb etdiyini söyləmək olar.

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Tədqiqatın obyekt müasir dövrdə mövcud olan qlobal problemlərdir, bu problemlərin həllinin hüquqi aspektlərinin öyrənilməsi tədqiqatın predmetini təşkil etməkdədir. Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Müasir qlobal problemlərin həllinin hüquqi aspektlərinin tədqiqi tədqiqatın məqsədini təşkil edir. Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqat işinin yazılmasında iqtisadiyyata dair dərsliklərdən, xarici və yerli tədqiqatçıların bu sahədəki tədqiqat işlərindən bəhrələnməmişdir. Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılar hesab oluna bilər:

- * Qlobal problemlərin tədqiqi: nəticələr və təcrübi tövsiyələrə nəzər salınmışdır
- * Qlobal problemlərin iqtisadi aspektləri müəyyənəndirilmişdir
- * Dünya dövlətlərinin antiböhran tədbirlərini tədqiq edilmişdir
- * Mübahisələrin həlli üzrə beynəlxalq təşkilatların müasir sülhməramlı fəaliyyətinin təkamülü və tendensiyaları göstərilmişdir
- * Qlobal xarakterli problemlərin dövlətdaxili həlli müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İşin praktiki əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, onun mühim nəzəri müddəaları, nəticələri, işlənib hazırlanmış təkliflər Qlobal problemlərin müəyyən edilməsində faydalı töhfələr təmin etməyə imkan yarada bilər. Tədqiqatın nəticələri ali təhsil müəssisələrində tələbələrə tədris edilən iqtisadi fənnlərin tədris edilməsində, buraxılış və kurs işlərinin yerinə yetirilməyində istifadə edilə bilər. İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 6 yarım fəsil, nəticə və təkliflər bölməsi ilə istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından təşkil olunmuşdur. 70-ci illərin ortalarından etibarən qlobal problemlər iqtisadçıların, politoloqların və filosofların araşdırma mövzusu olmuşdur. Bu problemlər daha az dərəcədə, hüquqşünasları narahat edir, çünki getdikcə daha çox müasir beynəlxalq münasibətlərə təsir edir. Bu disproporsiya aydın deyil, çünki dövlətlərin sayının artması və bu səbəbdən də beynəlxalq əlaqələrdə maraqların, ehtiyacların və məqsədlərin müxtəlifliyinin artması, bir tərəfdən, ziddiyyətlər və münaqişələrin yaranması üçün potensial və faktiki imkanlar, digər tərəfdən, oxşar və ya hətta eyni məqsədlər deməkdir. Qeyd edək ki, keçmişin ən xarakterik xüsusiyyəti xalqların azadlığı və öz müqəddəratını təyin etməsidir. Buna baxmayaraq, dövlətlər bir çox problemləri özləri həll edə bilmirlər. Dünyadakı problemlərin yaranmasının səbəbləri üzərində düşünən elm adamları, ilk növbədə, ortaya çıxmış dünya ictimaiyyətinin birliyinə, ilk növbədə dərin iqtisadi əlaqələri, güclənən siyasi, mədəni əlaqələri və yeni kütləvi ünsiyyət vasitələrini təmin edən müasir dünyanın bütövlüyünü göstərirlər. Planetin insanlığın tək bir evinə çevrilməsi şəraitində bir çox ziddiyyətlər, münaqişələr, problemlər lokal çərçivələri inkişaf etdirir və qlobal qlobal xarakter ala bilər. Aydındır ki, bu problemlərin həlli yalnız kompleks şəkildə mümkündür. Təsvir etdiyimiz qlobal problemlərin hər biri - ekoloji, ərzaq problemləri və nəhayət, elmi texniki problemlərin kompleksi bütün insanlarla sıx bağlıdır, insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə təsir göstərir. Onların qarşılıqlı əlaqələrinin nümunələri, eləcə də baş verən proseslərin ümumi və xüsusi nümunələri hələ də öyrənilməlidir. Hal-hazırda iqtisadiyyat, eləcə də bir sıra əlaqəli elmlər seriyası inkişaf edir. Yeni fənlər yaranır, dəqiq elmlərin metodologiyası fəal şəkildə tətbiq olunur, müxtəlif iqtisadi məktəblərin dialoqu və konsolidasiyası davam edir. Cari iqtisadi böhranın qarşısını almaq mümkün olmadı, lakin dünya və milli iqtisadiyyatlar üçün onun nəticəsi elə də fəlakətli olmadı. Bu, iqtisadi nəzəriyyənin inkişafı ilə mümkün oldu. Bundan əlavə, dünya ictimaiyyətinin integrasiyaya ehtiyacı inkar edilə bilməz hala gəlir. Struktur əlaqələrə əlavə olaraq qlobal problemlər qlobal səviyyədədir. Yəni, onların həlli bütün dünya miqyasında və istisnasız bütün dövlətlərin iştirakı ilə mümkündür. Biz dünya təşkilatlarının əhəmiyyətinin artdığını, Dünya ictimaiyyətinin fəaliyyətinin koordinasiyasının gücləndiyini müşahidə edirik. Bu proseslər daha da güclənəcəkdir. Lakin dünya iqtisadiyyatının integrasiya prosesi müəyyən çətinliklərlə üzləşməyə davam edəcək. Müxtəlif ölkələrin milli iqtisadiyyatları öz xüsusiyyətlərinə malikdir. Dövlətlərin öz maraqları var və şübhəsiz ki, onları müdafiə etməyə davam edəcəkdir. Aydındır ki, kifayət qədər təcrid edilmiş alt sistemlərin integrasiya prosesi və tək bir supersistemə çevrilməsi uzun və olduqca problemli bir prosesdir. Dünyanın bütün problemləri iqtisadi cəhətdən bir-birilə bağlıdır. Belə ki, ekoloji problemlərin həlli iqtisadi məsələlər həll olmadan mümkünsüzdür, bu da qismən ərzaq probleminə əks olunur. Ərzaq problemi, öz növbəsində, coğrafi ərazilərdə sosial gərginlik daşıyır.

"Üçüncü dünya" ölkələrinin iqtisadi cəhətdən geri qalması onlarda əhalinin kəskin artması ilə bağlıdır, bununla yanaşı iqtisadi problemlərin kəskinləşməsi də ekoloji problemdə əks olunan silahlanma yarışına, təsir edir. Əlbəttə, bu problemlərin bir çox hissəsi əvvəllərdə mövcud olubdur. Ancaq hazırki şəraitdə onlar kəskin şəkil alıbdir. Qlobal problemlərinin həll yollarını işləyib hazırlamaq və reallaşdırmaq üçün ilk olaraq onların mahiyyəti ilə yaranma səbəbləri araşdırılmalıdır. Müəyyən qlobalist nəzəriyyələr sözügedən problemləri fatalist mövqedən izah etməklə, onların labüdlüyünü, qarşısızalınmazlığını sübut etməyə çalışırlar. Onların fikrinə görə həmin problemlər labüd şəkildə və avtomatik surətdə faciəli sonluqlara gətirib çıxarmalıdır. Bu mövqe düzgün sayılmır. İstər indiki dövrdə var olan, istərsə də gələcəkdə əmələ gələ biləcək qlobal problemləri mütərəqqi ictimai qüvvələrin fəaliyyətini, baxış və məqsədlərinin birləşdirməyə əsaslanaraq tamamilə həll etmək olar